ભગવાન શ્રી કુંદકુંદ-કહાન
જૈન શાસ્ત્રમાળા
પુષ્પ ચોથું

છ ઢાળા

શ્રી જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર ટ્રસ્ટ
સુવર્ણપુરી-સોનગઢ-કાઠિયાવાડ

કવિવર અધ્યાત્મ પ્રેમી પંડિત

દૌલતરામજી કૃત

છ ઢાળા

[ગુજરાતી ભાષાનુવાદ]

અ નુ વા દ ક

શ્રી ચુનીલાલ હઠીભાઈ શેઠ

(B E)

પ્રકાશક
શ્રી જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર ટ્રસ્ટ
સુવર્ણપુરી-સોનગઢ-કાઠિયાવાડ

આવૃત્તિ
પહેલી

કિંમત
ચોદ આના

દ્વિતિય ચૈત્ર
૨૦૦૧

મુદ્રક
જમનાદાસ માણેકચંદ રવાણી
શિષ્ટ સાહિત્ય મુદ્રણાલય
દાસ કુંજ, મોટા આંકડિયા, (કાઠિયાવાડ)

પ્રસ્તાવના ★ ★ ★ ★

૧. કવિવર પંડિત દૌલતરામજી કૃત 'છહ-ઢાલા' જૈન સમાજમા સારી રીતે પ્રચલિત છે ઘણા ભાઇ-બેનો તેનો નિત્ય-પાઠ કરે છે, જૈન પાઠશાળાઓનુ તે એક પાઠ્ય પુસ્તક છે સં ૧૮૯૧ ના વૈશાખ સુદ-૩ (અક્ષય ત્રીજ) ના રોજ ગ્રથકારે તે રચ્યુ હતુ આ ગ્રથમા ધર્મનુ સ્વરૂપ ટુકામા સારી રીતે બતાવવામા આવ્યુ છે, અને તે બાળ કથી માડી વૃદ્ધ સુધી સર્વે જીવો તરત સમજી શકે તેવી સરળ ભાષામા આપવામા આવ્યુ છે

૨ આ ગ્રથમા છ-ઢાળો [છ પ્રકરણો] છે, તેમા આવતા વિષયો ટુકમા હવે પછી આપવામા આવે છે

જીવની અનાદિની સાત ભુલો

૩ આ ગ્રથની બીજી ઢાળમા જીવની અનાદિની ચાલી આવતી સાત ભૂલોનુ સ્વરૂપ આપવામા આવ્યુ છે, તે ટુકામા નીચે મુજબ છે –

(૧) ' શરીર તે હુ છુ ' એમ જીવ અનાદિથી માની રહ્યો છે, તેથી હુ તેને હલાવી-ચલાવી શકુ, શરીરના કાર્યો હુ કરી શકુ, શરીર સારૂ હોય તો મને લાભ થાય-એ વગેરે પ્રકારે તે શરી-

રને પોતાનુ માને છે, આ મહા ભ્રમ છે -આ જીવ તત્ત્વની ભૂલ છે એટલે જીવને તે અજીવ માને છે

(૨) શરીરની ઉત્પત્તિથી જીવનો જન્મ અને શરીરના વિયોગથી જીવનુ મરણ તે માને છે, તેમા અજીવને જીવ માને છે, આ અજીવતત્ત્વની ભૂલ છે

(૩) મિથ્યાત્વ, રાગાદિ પ્રગટ દુખ દેનારા છે, છતા તેનુ સેવન કરવામા સુખ માને છે, આ આસ્રવ તત્ત્વની ભૂલ છે

(૪) શુભને લાભદાયક અને અશુભને નુકશાનકારક તે માને છે પણ તત્ત્વદષ્ટિએ તે બન્ને નુકશાનકારક છે એમ તે માનતો નથી-આ બધ તત્ત્વની ભૂલ છે

(૫) સમ્યગ્જ્ઞાન તથા તે પૂર્વકનો વૈરાગ્ય જીવને સુખરૂપ છે, છતા તે પોતાને કષ્ટ આપનાર અને ન સમજાય એવા છે-એમ જીવ માને છે-તે સવર તત્ત્વની ભૂલ છે

( ) શુભાશુભ ઇચ્છાઓને નહિ રોકતા, ઇદ્રિયોના વિષયો પ્રત્યે ઇચ્છા કર્યા કરે છે, તે નિર્જરા તત્ત્વની ભૂલ છે

(૭) સમ્યગ્દર્શનપૂર્વક જ પૂર્ણ નિરાકુળતા પ્રગટ થાય છે, અને તે જ ખરૂ સુખ છે-એમ ન

માનતા, બાહ્ય વસ્તુઓની મગવડોથી સુખ મળી શકે એમ જીવ માને છે તે મોક્ષતત્ત્વની ભૂલ છે

ઉપરની ભુલોનુ ફળ

૪ આ ગ્રથની પહેલી ઢાળમા આ ભૂલોનુ ફળ બતાવ્યુ છે આ ભૂલોનુ ફળ જીવને સમયે સમયે અનત દુખનો ભોગવટો છે, એટલે કે ચારે ગતિઓમા-મનુષ્ય, દેવ, તીર્યચ કે નારકી તરીકે જન્મી-મરી દુખ ભોગવે છે લોકો દેવ ગતિમા સુખ માને છે પણ તે ભ્રમણા છે-ખોટુ છે ગાથા ૧૫-૧૬ મા તે સ્પષ્ટ બતાવવામા આવ્યુ છે

૫ આ ગતિઓમા મુખ્ય ગતિ નિગોદ-એકેન્દ્રિયની છે, સસારદશામા વધારેમા વધારે કાળ જીવ તેમા કાઢે છે તે અવસ્થા ટાળી બેઇન્દ્રિયથી પચેન્દ્રિય ભાગ્યે જ થાય છે, અને તેમા પણ મનુષ્યપણુ પ્રાપ્ત થવુ તો અતિ અતિ દીર્ઘકાળે બને છે, એટલે કે જીવ મનુષ્યભવ 'લગભગ, નહિવત્' પામે છે

ધર્મ પામવાનો સમય

૬. જીવને ધર્મ પામવાનો મુખ્ય 'સમય' મનુષ્યપણુ છે, તેથી ત્યારે જો જીવ ધર્મ સમજવાની શરુઆત કરે તો તે કાયમને માટે દુખ ટાળી

શકે પરતુ મનુષ્યભવમા પણ કા તો ધર્મનો યથાર્થ વિચાર કરતો નથી, અગર તો ધર્મને નામે ચાલતી અનેક મિથ્યા માન્યતાઓમાથી કોઈને કોઈ ખોટી માન્યતાને ગ્રહણ કરે છે અને કુદેવ, કુગુરુ તથા કુશાસ્ત્રમા તે ફસાઈ જાય છે, અથવા તો 'બધા ધર્મો એક છે' એમ ઉપલકદૃષ્ટિએ માની લઈને બધાનો સમન્વય કરવા લાગે છે અને પોતાની એ ભ્રમણાવાળી બુદ્ધિને વિશાળ બુદ્ધિ માનીને અભિમાન સેવે છે, કદી તે જીવ સુદેવ–સુગુરુ અને સુશાસ્ત્રનુ બાહ્ય સ્વરૂપ સમજે તોપણ પોતાનુ ખરૂ સ્વરૂપ સમજવા જીવ યથાર્થ પ્રયાસ કરતો નથી તેથી તે ફરી ફરીને સસારચક્રમા રખડી પોતાનો મોટામા મોટો કાળ નિગોદ–એકેન્દ્રિય પણામા કાઢે છે

મિથ્યાત્વનુ મહાપાપ

ઉપર કહ્યુ તે બધાનુ મૂળકારણ પોતાના સ્વરૂપની જીવને ભ્રમણા છે, પરતુ હુ કરી શકુ, પર મારૂ કરી શકે, પરથી મને લાભ થાય, પરથી મને નુકશાન થાય—એવી મિથ્યા માન્યતાનુ નિત્ય અપરિમિત મહાપાપ દરેક ક્ષણે જીવસેવ્યા કરે છે, તે મહાપાપને શાસ્ત્રીય પરિભાષામા મિથ્યાદર્શન કહેવામા આવે છે તેના ફળ તરીકે ક્રોધ, માન,

માયા, લોભ જે પરિમિત પાપ છે તેને તીવ્ર કે મંદપણે સેવે છે જીવો ક્રોધાદિકને પાપ ગણે છે, પણ તેનુ મૂળિયુ મિથ્યાદર્શનરૂપ મહાપાપ છે તેને તેઓ ઓળખતા નથી, તો પછી તેને ટાળે તો ક્યાથી?

વસ્તુ સ્વરૂપ

૮ વસ્તુ સ્વરૂપ કહો કે જૈનધર્મ કહો, તે બને એક જ છે તેનો વિધિ એવો છે કે-પહેલા મોટુ પાપ છોડાવી પછી નાનુ પાપ છોડાવે છે માટે મહાપાપ શુ અને નાનુ પાપ શુ તે પ્રથમ સમજવાની ખાસ જરૂર છે

૧-જુગાર, ૨-માસભક્ષણ, ૩-મદીરાપાન, ૪-વેશ્યાગમન, ૫-શિકાર, ૬-પરનારીનો સગ અને ૭-ચોરી એ સાત જગતમા મોટા વ્યસનો ગણાય છે, પણ એ સાતે વ્યસનો કરતા મિથ્યાત્વ તે મહા પાપ છે, તેથી તેને પ્રથમ છોડાવવાનો જૈનધર્મનો ઉપદેશ છે, છતા ઉપદેશકો, પ્રચારકો અને અગ્રેસરોનો મોટો ભાગ મિથ્યાત્વના યથાર્થ સ્વરૂપથી અજાણ છે, આ સ્થિતિમા મહાપાપરૂપ મિથ્યાત્વ ટાળવાનો ઉપદેશ તેઓ કયાથી આપી શકે? તેઓ 'પુણ્ય'ને ધર્મમા સહાયક માની તેના ઉપદેશની મુખ્યતા કરે છે, એ પ્રમાણે ધર્મને નામે મહા મિથ્યાત્વરૂપી પાપને અવ્યક્તરીતે પોષે છે આ

ભવ જીવ ટાળી શકે તે માટે સમ્યગ્દર્શન-મિથ્યા દર્શન તથા સમ્યગ્જ્ઞાન અને મિથ્યાજ્ઞાનનું સ્વરૂપ આ ગ્રંથની ત્રીજી અને ચોથી ઢાળમાં આપેલ છે આનો અર્થ એવો નથી કે શુભને બદલે અશુભ ભાવ જીવે કરવા, પણ શુભ ભાવને ધર્મ કે ધર્મમાં સહાયક માનવો નહીં નીચલી અવસ્થામાં શુભભાવ થયા વિના રહે નહિ, પણ તેને ધર્મ માનવો તે મિથ્યાત્વરૂપ મહાપાપ છે

સમ્યગ્દૃષ્ટિની ભાવના

૯ પાંચની ઢાળમાં બાર ભાવનાનું સ્વરૂપ આપ્યું છે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવને જ આ ખરી ભાવના હોય છે

૧૦ સમ્યગ્દર્શનથી જ ધર્મની શરૂઆત થાય છે તેથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ પોતાના સ્વરૂપમાં જ્યારે સ્થિર રહી શકતા નથી ત્યારે આ બાર પ્રકારની ભાવનાઓ ભાવે છે, તેમાં જે શુભભાવ થાય છે તેને તે ધર્મ માનતા નથી પણ બંધનું કારણ માને છે જેટલો રાગ ટળે છે તથા સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાનની જે દૃઢતા થાય છે તેને તે ધર્મ માને છે, તેથી તેને સંવર નિર્જરા થાય છે અજ્ઞાનીઓ તો શુભભાવને ધર્મ અથવા ધર્મમાં સહાયક માને છે તેથી તેમને આ ખરી ભાવના હોતી નથી

સમ્યક્ચારિત્ર તથા મહાવ્રત

૧૧ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ પોતાના સ્વરૂપમા સ્થિર રહે તેને સમ્યક્ચારિત્ર કહેવામા આવે છે, અને તેમા સ્થિર રહી શકે નહિ ત્યારે તે શુભભાવરૂપ અણુવ્રત કે મહાવ્રત પાળે છે, પણ તેમા થતા શુભભાવને તે 'ધર્મ' માનતા નથી તે વગેરેનુ સ્વરૂપ છઠ્ઠી ઢાળમા કહ્યુ છે

દ્રવ્યાર્થિકનયે નિશ્ચયનુ સ્વરૂપ અને તેના આશ્રયે થતી શુદ્ધ પર્યાય

૧૨ આત્માનો સ્વભાવ ત્રિકાળી શુદ્ધ અખંડ ચૈતન્યમય છે એ સમ્યગ્દર્શનનો તથા નિશ્ચયનયનો વિષય હોવાથી દ્રવ્યાર્થિકનયે આ ત્રિકાળી શુદ્ધ અખંડ ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માને 'નિશ્ચય' કહેવામા આવે છે, આત્માનો તે ત્રિકાળી સામાન્ય સ્વભાવ દ્રવ્યાર્થિકનયે આત્માનુ સ્વરૂપ છે, તે ત્રિકાળી શુદ્ધતા તરફના વલણથી જીવની જે શુદ્ધ પર્યાય પ્રગટે છે તે શુદ્ધ પર્યાયને 'વ્યવહાર' કહેવામા આવે છે, તે સદ્ભુત વ્યવહાર છે, અને અવસ્થામા જે વિકાર કે રાગનો અંશ રહે છે તે પર્યાય જીવનો અસદ્ભુત વ્યવહાર છે, તે અસદ્ભુત વ્યવહાર જીવનુ પરમાર્થ સ્વરૂપ નહિ

હોવાથી ટળી શકે છે, અને તેથી નિશ્ચયનયે તે જીવનુ સ્વરૂપ નથી એમ સમજવુ

પર્યાયાર્થિકનયે નિશ્ચય અને વ્યવહારનુ સ્વરૂપ

—અથવા—

નિશ્ચય અને વ્યવહાર પર્યાયનુ સ્વરૂપ

૧૩ ઉપર કહેલ સ્વરૂપ નહિ જાણનાર જીવો શુભ કરતા કરતા ધર્મ (શુદ્ધતા) થાય એમ માને છે અને તેઓ શુભને વ્યવહાર માને છે તથા તે કરતા કરતા ભવિષ્યમા નિશ્ચય (શુદ્ધભાવ-ધર્મ) થશે એમ તેઓ માને છે–આ એક મહાન ભૂલ છે, તેથી તેનુ સાચુ સ્વરૂપ અહીં ટુંકમા આપવામા આવે છે

સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને નિશ્ચય (શુદ્ધ) અને વ્યવહાર (શુભ) એવી મિશ્ર પર્યાય નીચલી અવસ્થામા એકી વખતે હોય છે કોઈ વખતે નિશ્ચય (શુદ્ધભાવ) મુખ્યપણે હોય છે અને કોઈ વખતે વ્યવહાર (શુભ ભાવ) મુખ્યપણે હોય છે આનો અર્થ એવો છે કે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ પોતાના સ્વરૂપમા સ્થિર રહે તેનુ નામ નિશ્ચય પર્યાય (શુદ્ધતા) છે, અને તેમા સ્થિર રહી શકે નહિ ત્યારે સ્વલક્ષે અશુભભાવ ટાળી શુભમા રહે અને તે શુભને ધર્મ માને નહીં, તેને વ્યવહારપર્યાય [શુભપર્યાય] કહેવામા આવે છે, કેમકે તે જીવને શુભ પર્યાય થોડા વખતમા ટળી શુદ્ધ

પર્યાય પ્રગટે છે, આ અપેક્ષા લક્ષમા રાખી વ્યવહાર સાધક અને નિશ્ચય સાધ્ય-એમ પર્યાયાર્થિકનયે કહેવામા આવે છે, તેનો અર્થ એવો છે કે સમ્ય ગ્દષ્ટિની શુભ પર્યાય ટળી ક્રમે ક્રમે શુદ્ધપર્યાય થતી જાય છે, આ બન્ને પર્યાયો હોવાથી તે પર્યાયાર્થિકનય નો વિષય છે આ ગ્રથમા કેટલાક ઠેકાણે નિશ્ચય અને વ્યવહાર એવા શબ્દો વાપરવામા આવ્યા છે, ત્યા તેનો આ અર્થ સમજવો વ્યવહાર [શુભભાવ] નો વ્યય તે સાધક અને નિશ્ચય [શુદ્ધભાવ] નો ઉત્પાદ તે સાધ્ય એવો તેનો અર્થ થાય છે, તેને ટુકામા 'વ્યવહાર સાધક-નિશ્ચય સાધ્ય' એમ પર્યાયાર્થિકનયે કહેવામા આવે છે.

બીજા વિષયો -

૧૪ આ પુસ્તકમા બહિરાત્મા, અતરાત્મા, પરમાત્મા વગેરે વિષયોનુ સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યુ છે બહિરાત્મા તે મિથ્યાદષ્ટિનુ બીજુ નામ છે, કેમકે બહારના સયોગ-વિયોગ, શરીર, રાગ, દેવ ગુરુ-શાસ્ત્ર આદિથી ખરેખર (પરમાર્થે) પોતાને લાભ થાય એમ તે માને છે, અતરાત્મા તે સમ્યગ્દષ્ટિનું બીજુ નામ છે, કેમકે પોતાના અતરથી જ એટલે કે મારા ત્રિકાળી શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપના લક્ષે જ મને લાભ થઇ શકે એમ તે માને છે. પરમાત્મા તે

આત્માની સંપૂર્ણ શુદ્ધ અવસ્થા છે આ સિવાય બીજા અનેક વિષયો આ ગ્રંથમાં લેવામાં આવ્યા છે, તે બધા કાળજીપૂર્વક સમજવાની જરૂર છે

પાઠકોને વિનંતિ

૧૫ પાઠકોએ આ પુસ્તકનો સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી અભ્યાસ કરવો, કેમકે સત્શાસ્ત્રનો ધર્મબુદ્ધિ વડે અભ્યાસ ને સમ્યગ્દર્શનનું કારણ છે, આ ઉપરાંત શાસ્ત્રાભ્યાસમાં નીચેની બાબતો ખાસ લક્ષમાં રાખવી -

(૧) સમ્યગ્દર્શનથી જ ધર્મની શરૂઆત થાય છે

(૨) સમ્યગ્દર્શન પામ્યા સિવાય કોઈપણ જીવને સાચા વ્રત, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, તપ, પ્રત્યાખ્યાન વગેરે હોય નહીં કેમકે તે ક્રિયા, પ્રથમ પાંચમે ગુણસ્થાને શુભભાવરૂપે હોય છે

(૩) શુભભાવ જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીને બન્નેને થાય છે પણ અજ્ઞાની તેનાથી ધર્મ થશે એમ માને છે અને જ્ઞાની (તે હેય બુદ્ધિએ હોવાથી) તેનાથી કદી ધર્મ થાય નહીં એમ માને છે

(૪) આ ઉપરથી શુ
આવે છે એમ સ

માનવો નહી કે તેથી ક્રમે ક્રમે ધર્મ થશે એમ માનવુ નહી કેમકે અનત વીતરાગોએ તેને બધનુ કારણ કહ્યુ છે

(૫) એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનુ કાઈ કરી શકે નહી, પરિણમાવી શકે નહી, પ્રેરણા કરી શકે નહી, અસર, મદદ કે ઉપકાર કરી શકે નહી, લાભનુકશાન કરી શકે નહી, મારી જીવાડી શકે નહી, સુખ દુખ આપી શકે નહી એવી દરેક દ્રવ્ય-ગુણ પર્યાયની સપૂર્ણ સ્વતત્રતા અનત જ્ઞાનીઓએ પોકારી પોકારીને કહી છે

(૬) જિનમતમા તો એવી પરિપાટી છે કે પહેલા સમ્યકત્વ હોય પછી વ્રત હોય, હવે સમ્યકત્વ તો સ્વ-પરનુ શ્રદ્ધાન થતા થાય છે તથા તે શ્રદ્ધાન દ્રવ્યાનુયોગનો અભ્યાસ કરતા થાય છે, માટે પહેલા દ્રવ્યાનુયોગ અનુસાર શ્રદ્ધાન કરી સમ્યગ્દષ્ટિ થવુ

(૭) પહેલે ગુણસ્થાને જિજ્ઞાસુ જીવોને શાસ્ત્રનો અભ્યાસ, વાચન-મનન, જ્ઞાની પુરુષનો ધર્મોપદેશ સાભળવો, નિરતર તેમના સમાગમમા રહેવુ, દેવ દર્શન, પૂજા, ભકિત, દાન વગેરે શુભ ભાવો હોય છે પરતુ પહેલે ગુણસ્થાને સાચા વ્રત, તપ વગેરે હોતા નથી

૧૬ ઉપલક દૃષ્ટિએ જોનારને નીચેની બે શંકા થવાનો સંભવ છે –

(૧) આવા કથન સાંભળવાથી કે વાંચવાથી લોકોને ઘણું નુકશાન થવા સંભવ છે (૨) હાલ લોકો જે વ્રત, પચ્ચખાણ, પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયા કરે છે તે છોડી દેશે

તેનો ખુલાસો નીચે પ્રમાણે છે –

સત્યથી કોઇપણ જીવને નુકશાન થાય એમ કહેવું તે ભૂલભરેલું છે અર્થાત્ અસત્ કથનથી લોકોને લાભ થાય એમ માનવા બરાબર થાય છે સત્ સાંભળવાથી કે વાંચવાથી જીવોને કદી નુકશાન થાય જ નહિ અને વ્રત–પચ્ચખાણ કરનારાઓ જ્ઞાની છે કે અજ્ઞાની છે તે જાણવાની જરૂર છે જો તેઓ અજ્ઞાની હોય તો તેને સાચા વ્રતાદિ હોતા જ નથી તેથી તે છોડવાનો પ્રશ્ન જ નથી જો વ્રત કરનાર જ્ઞાની હશે તો છદ્મસ્થ દશામાં તે વ્રત છોડી અશુભમાં જશે તેમ માનવું ન્યાય વિરુદ્ધ છે પરંતુ એમ બને કે તે ક્રમેક્રમે શુભભાવને ટાળી શુદ્ધને વધારે પણ તે તો લાભનું કારણ છે, નુકશાનનું કારણ નથી માટે સત્ય કથનથી કોઇને નુકશાન થાય નહિ

આ પુસ્તકનો ગુજરાતી અનુવાદ ધર્મપ્રેમી ભાઇશ્રી ચુનીલાલ હઠીસંગ શેઠ (B E) એ કરી આપ્યો છે તે માટે તેમનો ઉપકાર માની વિરમુ છુ.

શ્રી મહાવીર જન્મ કલ્યાણક મહોત્સવદિન ૨૦૦૧—સોનગઢ	રામજી માણેકચંદ દોશી —પ્રમુખ— શ્રી જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર ટ્રસ્ટ

छहढाळा — अनुक्रमणिका

॥ ૐ ॥

श्री सद्गुरुदेवाय नम

શ્રી અધ્યાત્મ પ્રેમી કવિવર પંડિત દૌલતરામ કૃત

છ-ઢાળા

પહેલી ઢાળ

મંગલાચરણ (સોરઠા)

तीन-भुवनमें सार, वीतराग विज्ञानता ।
शिवस्वरूप शिवकार, नमहु त्रियोग सम्हारिकैं ॥

અન્વયાર્થ—(વીતરાગ) રાગદ્વેષ રહિત, (વિજ્ઞાનતા) કેવળજ્ઞાન, (તીનભુવનમેં) ત્રણલોકમાં (સાર) ઉત્તમ વસ્તુ (શિવ-સ્વરૂપ) આનંદ-સ્વરૂપ અને (શિવકાર) મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરાવનાર [છે તેને હું] (ત્રિયોગ) ત્રણેયોગથી (સમ્હારિકૈં) સાવધાનીથી (નમહુ) નમસ્કાર કરું છું

નોટ—આ ગ્રંથમાં સર્વત્ર ( ) એવું ચિહ્ન મૂળ ગ્રંથના પદનું લખવું અને [ ] એવું ચિહ્ન ઉપરથી સંધિ મેળવવા માટેનું લખવું

ભાવાર્થ—રાગદ્વેષ રહિત 'કેવળજ્ઞાન' ઊર્ધ્વ, મધ્ય અને પાતાળ એ ત્રણલોકમા ઉત્તમ વસ્તુ, આનંદ સ્વરૂપ અને મોક્ષ દેનારૂ છે તેથી હુ (દૌલતરામ) મારા ત્રિયોગ અર્થાત્ મન વચન અને કાયાથી તે કેવળજ્ઞાનને નમસ્કાર કરૂ છુ

ગાથા ૧

ગ્રંથ રચનાનો ઉદ્દેશ અને જીવની ચાહના

जे त्रिभुवन में जीव अनंत, सुख चाहैं दुखतैं भयवंत।
तातैं दुखहारी सुखकार, कहैं सीख गुरु करुणाधार॥

અન્વયાર્થ—(ત્રિભુવનમે) ત્રણલોકમા (જે) જે (અનન્ત) અનંત (જીવ) પ્રાણી [છે તે] (સુખ) સુખને (ચાહૈં) ઇચ્છે છે અને (દુખતૈં) દુખથી (ભયવન્ત) ડરે છે (તાતૈં) તેથી (ગુરુ) આચાર્ય (કરુણા) દયા (ધાર) કરીને (દુખહારી) દુખનો નાશ કરવાવાળી અને (સુખકાર) સુખને આપવાવાળી (સીખ) શિક્ષા–શિખામણ (કહૈં) આપે છે

ભાવાર્થ—ત્રણલોકમા જે અનંત પ્રાણી છે તે દુખથી ડરે છે અને સુખને ચાહે છે તેથી આચાર્ય દુખનો નાશ કરવાવાળી અને સુખને આપવાવાળી શિખામણ આપે છે

ગાથા ૨

ગુરુશિક્ષા સાભળવાનુ ફરમાન અને સંસાર પરિભ્રમણનુ કારણ

ताहि सुनो भवि मन थिर आन, जो चाहो अपनो [illegible]।
मोह महामद पियो अनादि, भूल आपको [illegible]॥

અન્વયાર્થ -(ભવિ) હે ભવ્ય [illegible]! [illegible] (અપનો) તમારૂ (કલ્યાન) હિત (ચાહો) [illegible] [તો] (તાહિ) ગુરુની તે શિક્ષાને (મન) [illegible], સ્થિર (આન) કરીને (સુનો) સાભળો. [[illegible] દરેક પ્રાણી] (અનાદિ) અનાદિકાળથી [illegible] મોહરૂપી જલદદારૂને (પિયો) પીઇને, [illegible] આત્માને (ભૂલ) ભૂલીને (વાદિ) વ્યર્થ [illegible] છે

ભાવાર્થ -હે ભદ્ર-પ્રાણીઓ ! જો [illegible] ચાહતા હો તો, તમારૂ મન સ્થિર [illegible] સાભળો જેવી રીતે કોઇ દારૂ પીયો, [illegible] ચકચૂર થઇને, જ્યા ત્યા ગોથા ખાય [illegible] આ જીવ અનાદિ કાળથી મોહમા [illegible] આત્માના સ્વરૂપને ભૂલીને ચારે ગતિ[illegible] ધારણ કરીને ભટકે છે

ગાથા ૩

આ ગ્રથની પ્રમાણિકતા અને [illegible]

तास भ्रमन की है बहु कथा, पै कछु [illegible] मुनि [illegible]।
काल अनन्त निगोद मझार, बीत्यो [illegible] तन धार॥

અન્વયાર્થ -(તાસ) આ [illegible] (ભ્રમન) ભટકવા ની (કથા) કથા (બહુ) મોટી [illegible], છે (પૈ)

(યથા) જેવી (મુનિ) પૂર્વાચાર્યોએ (કહી) કહી છે (તથા) તે પ્રમાણે હું પણ (કછુ) થોડી (કહૂં) કહું છું [આ જીવે] (નિગોદ મંઝાર) નિગોદમાં (એકેન્દ્રિ) એકેન્દ્રિય (તન) શરીર (ધાર) ધારણ કરીને (અનંત) અનંત (કાલ) કાળ (વીતેયો) ગુમાવ્યો છે

ભાવાર્થ—સંસારમાં જન્મ મરણ ધારણ કરવાની કથા મોટી છે તો પણ જે પ્રકારે પૂર્વાચાર્યોએ પોતાના બીજા ગ્રન્થોમાં કહી છે, તે પ્રકારે હું (દૌલતરામ) પણ આ ગ્રંથમાં થોડુંક કહું છું આ જીવે, નારકીથી પણ કનિષ્ટ નિગોદમાં એક ઇન્દ્રિય શરીર ધારણ કરીને એટલે કે સાધારણ વનસ્પતિકાયમાં ઉપજીને ત્યાં અનંતો કાળ પસાર કર્યો છે

ગાથા ૪

નિગોદનું દુઃખ અને ત્યાંથી નિકળી પ્રાપ્ત કરેલી જુદી જુદી પર્યાયો

एक श्वास में अठदस वार, जन्म्यो मर्यो भर्यो दुखभार ।
निकसि भूमि जल पावक भयो, पवन प्रत्येक वनस्पति थयो ॥

અન્વયાર્થ— [નિગોદમાં આ જીવ] (એક શ્વાસમેં) એક શ્વાસમાં (અઠદસ વાર) અઢાર વખત (જન્મ્યો) જન્મ્યો અને (મર્યો) મર્યો અને (દુખભાર) દુઃખોના સમૂહને (ભર્યો) સહન કર્યો [અને ત્યાંથી] (નિકસિ) નીકળીને (ભૂમિ) પૃથ્વી (જલ) પાણી (પાવક) અગ્નિ

(ભયો) થયો વળી (પવન) વાયુ અને (પ્રત્યેક વનસ્પતિ) પ્રત્યેક વનસ્પતિ (થયો) થયો

ભાવાર્થ-નિગોદમા [સાધારણ વનસ્પતિકાયીક પણામા] આ જીવે એક શ્વાસમાત્ર જેટલા વખતમા ૧૮ વાર જન્મ અને * મરણ કરીને ભયંકર દુખ સહન કર્યું અને ત્યાથી નીકળીને પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને પ્રત્યેક વનસ્પતિના × જીવ તરીકે ઉત્પન્ન થયો

ગાથા ૫

તિર્યંચ ગતિમા ત્રસ પર્યાયની દુર્લભતા અને તેનુ દુ ખ

दुर्लभ लहि ज्यों चिन्तामणी, त्यों पर्याय लही त्रसतणी ।
लट पिपील अलि आदि शरीर, धर धर भर्यो सही बहुपीर ॥

અન્વયાર્થ-(જ્યો) જેવીરીતે (ચિન્તામણિ) ચિન્તામણી રત્ન (દુર્લભ) મુશ્કેલીથી (લહિ) પ્રાપ્ત થાય છે (ત્યો) તેવીજ રીતે (ત્રસતણી) ત્રસની (પર્યાય) પર્યાય (દુર્લભ) મુશ્કેલીથી (લહી) પ્રાપ્ત થાય છે (લટ) ચેળ (પિપીલ) કીડી (અલિ) ભમરો (આદિ) વિગેરેના (શરીર) શરીરોને (ધરધર) વારવાર ધારણ કરીને,

---

* નવીન શરીર ધારણ કરવુ અને વર્તમાન શરીરનો ત્યાગ

× નિગોદમાથી નીકળીને આ પ્રમાણે પર્યાયો હોવાનો ચોક્કસ ક્રમ નથી, અક્રમ પણ હોય છે નિગોદમાથી એકદમ મનુષ્ય પર્યાય પણ મળી શકે છે જેમકે ભરતના ૬૨૦૦૦ પુત્રો નિગોદમાથી એકદમ મનુષ્ય પર્યાય પામીને મોક્ષ પણ ગયા છે.

(મર્યો) મરણ પામ્યો [અને] (બહુપીર) ઘણી પીડા (સહી) સહન કરી

ભાવાર્થ-જેવી રીતે ચિંતામણી રત્ન મુશ્કેલીથી પ્રાપ્ત થાય છે તેવી રીતે પ્રાણીને ત્રસની પર્યાય પણ ઘણી મહાન મુશ્કેલીથી પ્રાપ્ત છે થાય આ ત્રસ પર્યાયમા પણ લટ-ચેળ વિગેરે બે ઇંદ્રિય જીવ, મ કોડા વિગેરે ત્રણ ઇંદ્રિય જીવ અને ભમરો વિગેરે ચાર ઇંદ્રિય જીવના શરીર વારવાર ધારણ કરીને મર્યો અને ઘણુ દુ ખ સહન કર્યુ

ગાથા ૬

તિર્ય ચ ગતિમા અસ જ્ઞી અને સ જ્ઞીનુ દુ ખ

कबहू पंचेंद्रिय पशु भयो, मन बिन निपट अज्ञानी थयो।
सिंहादिक सैनी ह्वै क्रूर, निबल पशू हति खाये भूर ॥

અન્વયાર્થ -[આ જીવ] (કબહૂ) ક્યારેક (પ ચેન્દ્રિય) પ ચેન્દ્રિય (પશુ) તિર્ય ચ (ભયો) થયો [તો] (મનવિન) મનવગર (નિપટ) અત્યત (અજ્ઞાની) મૂર્ખ (થયો) થયો [અને] (સૈની) સ જ્ઞી (હ્વૈ) થયો [તો] (સિ હાદિક) સિહ વગેરે (ક્રૂર) દુષ્ટ જીવ (હ્વૈ) થઇને (નિબલ) પોતાથી નબળા અને (ભૂર) ઘણા (પશુ) તિર્ય ચોને (હતિ) હણિને (ખાયે) ખાધા

ભાવાર્થ-આ જીવ ક્યારેક પ ચેન્દ્રિય અસ જ્ઞી પશુ પણ થયો તો મન નહિ હોવાથી અત્યત અજ્ઞાની

રહ્યો અને કોઈક વખત સંજ્ઞી થયો તો સિંહ વિગેરે દુષ્ટ પ્રાણી થઈને, પોતાથી નિર્બલ અનેક જીવોને મારીને ખાધા જેનાથી ઘોર પાપ બાંધ્યા

ગાથા ૭

તિર્યંચ ગતિમાં નિર્બળ બીજા પશુના દુઃખ

कबहूँ आप भयो बलहीन, सबलनि करि खायो अतिदीन ।
छेदन भेदन भूख पियास, भार-वहन हिम आतपत्रास ॥

અન્વયાર્થ -[આજીવ તિર્યંચ ગતિમાં] (કબહૂં) ક્યારેક (આપ) પોતે (બલહીન) કમજોર (ભયો) થયો [તો] (અતિદીન) અસમર્થ હોવાથી (સબલનિકરિ) પોતાથી બળવાન પ્રાણીઓએ તેને (ખાયો) ખાધો [અને] (છેદન) છેદાવું, (ભેદન) ભેદાવું (ભૂખ) ભૂખ (પિયાસ) તરસ (ભાર-વહન) બોજો ઉપાડવો (હિમ) ઠંડી (આતપ) ગરમી વિગેરેના (ત્રાસ) દુઃખ સહન કર્યા

ભાવાર્થ -આ જીવ તિર્યંચ ગતિમાં જ્યારે કોઈ વખત પોતે નિર્બલ પશુ થયો તો અસમર્થ હોવાથી પોતાથી બીજા બળવાન પ્રાણીઓએ તેને ખાધો તે તિર્યંચ ગતિમાં છેદાવું, ભેદાવું, ભૂખ, તરસ, ભારવહન કરવો, ઠંડી, ગરમી વિગેરેના દુઃખ સહન કર્યા

ગાથા ૮

તિર્યંચના દુઃખની અધિકતા અને નરક ગતિની પ્રાપ્તિનું કારણ

(દેહ) શરીરને (અસિ જ્યોં) તરવારની માફક (વિદારૈ) ફાડી નાખે છે, અને (તહ) ત્યાં, એ નરકમાં (એસી) એવી (શીત) ઠંડી [અને] (ઉષ્ણતા) ગરમી (થાય) થાય છે [કિ] (મેરૂ સમાન) મેરૂ પર્વતની બરાબર (લોહ) લોઢાનો ઢગલો (ગલ) ગળી (જાય) જાય છે

ભાવાર્થ—એ નરકમાં ઘણા સેમરના ઝાડો છે, તેના પાદડા તરવારની ધાર જેવા તીક્ષ્ણ છે. જ્યારે દુઃખી નારકી છાયા મળવાની ઈચ્છાથી તે ઝાડની નીચે જાય છે, ત્યારે તે ઝાડના પાદડાઓ તેની ઉપર પડીને, તે નારકીઓના શરીરને ચીરી નાખે છે અને એ નરકોમાં એટલી ગરમી થાય છે કે એક લાખ જોજનની ઉંચાઈ વાળા સુમેરૂ પર્વતની બરોબર લોઢાનો પિંડ પણ ઓગળી* જાય છે તથા એટલી ઠંડી પડે છે કે સુમેરૂની બરોબર લોઢાનો ગોળો પણ થીજી× જાય છે જેવી રીતે લોકમાં કહેવાય છે કે ઠંડીમાં હાથ ઠુંઠવાઈ ગયા, હીમથી ઝાડ અથવા અનાજ બળી ગયું વગેરે

---

* मेरुसमलोहपिंडं, सीदं उण्हे बिलम्मि पक्खित्तं ।
ण लहदि तलप्पदेसं, विलीयदे मयणखंडं वा ॥

× मेरुसमलोहपिंडं, उण्हे सीदे बिलम्मि पक्खित्तं ।
ण लहदि तलप्पदेसं, विलीयदे लवणखंडं वा ॥

(ત્રિલોક પ્રજ્ઞપ્તિ દ્વિતીય મહાધિકાર ગાથ પા ૧૧ ૬પર)

એટલે કે લોઢાની અંદર એકદમ શરદીના કારણે ચીકણાઈ ઓછી થવાથી તેનો સ્કંધ વિખરાઈ જાય છે

ગાથા ૧૧

નરકમા બીજા નારકી, અસુરકુમાર અને તરસના દુ ખ

तिल तिल करैं देहके खंड, असुर भिडावैं दुष्ट प्रचण्ड ।
सिन्धुनीरतैं प्यास न जाय, तो पण एक न बूंद लहाय ॥

અન્વયાર્થ—[એ નરકમા નારકી જીવ એક બીજાના] (દેહકે) શરીરના (તિલતિલ) તલના દાણા જેવડા (ખંડ) ટુકડા (કરૈં) કરે છે અને (પ્રચંડ) અત્યંત (દુષ્ટ) ક્રૂર (અસુર) અસુરકુમાર જાતિના દેવ, [એક બીજા સાથે] (ભીડાવે) ભેગા કરાવી આપે

---

* અર્થ—જેવી રીતે ગરમીમા મીણ પિગળી જાય છે (પાણી ની માફક થવા લાગે છે) તેવી રીતે સુમેરુ બરાબર લોઢાનો ગોળો ગરમ નરકની અંદર ફેંકવામા આવે તો વચમા જ ઓગળવા માંડે છે

× અને જેવી રીતે ઠંડ—વરસાદમા મીઠું ઓગળી જાય છે—પાણી થઈ જાય છે તેવી રીતે સુમેરૂ ની બરાબર લોઢાનો ગોળો ઠંડા નરકોમા ફેંકવામા આવે તો વચમા જ ઓગળવા લાગે છે પહેલી, બીજી ત્રીજી અને ચોથી નરકની ભૂમિઓ ગરમ છે, પાંચમી નરકમા ઉપરની ભૂમિ ગરમ તથા નીચે ત્રીજો ભાગ ઠંડી અને છઠ્ઠી તથા સાતમીની ભૂમિ ઠંડી છે

છે, [તથા એટલી] (પ્યાસ) તરસ [લાગે છે કે] (સિન્ધુ નીરતૈ) સમુદ્ર ભરના પાણી પીવાથી પણ (ન જાય) છીપી સકતી નથી (તોપણ) છતા (એક બૂદ) એક ટીપુ પણ (ન લહાય) મળી શકતુ નથી

ભાનાર્થ-તે નરકોમા નારકી એક બીજાને દુ ખ આપ્યા કરે છે, કુતરાની માફક હમેશા અદરો અદર લડે છે અને ઝઘડા કર્યા કરે છે તે એક બીજાના શરીરના ટુકડા કરી નાખે છે છતા પણ તેના શરીરને મેળવી દેવા ઈ પારાની× માફક ફરીને જેવુ ને તેવુ મળી જાય છે જેના પરિણામ સકિલષ્ટ છે એવા અમ્બ અને અમ્બરીષ વગેરે જાતિના અસુરકુમ ર દેવ પહેલી, બીજી અને ત્રીજી નારકી સુધી જઈને ત્યાના ઘણા દુ ખી નારકીઓને પો તાના અવધિજ્ઞાનથી વેર બનાવીને અથવા ક્રૂરતા અને કુતૂહલથી, અદરોઅદર લડાવી મારે છે અને પોતે આનદિત થાય છે તે નારકી જીવોને એટલી વધારે તરસ લાગે છે કે જો મળે તો એક મોટા સમુદ્રનુ પાણી પણ પીઈ જાય તો પણ તરસ છીપી શકે નહિ પણ પીવાને પાણીનુ એક ટીપુ પણ મળતુ નથી

× પારો એક ધાતુના સ જેવો હોય છે જમીન ઉપર ફેકવાથી એ ગો ઝરો વિખેરાઈ જાય છે ફરી એકઠો કરી દેવાથી ના એમ પિ ડ થઈ જાય છે

ગાથા ૧૨

નરકની ભૂખ, નરકનુ આયુ અને મનુષ્યગતિ પ્રાપ્તિનુ વર્ણન

तीन लोक को नाज जु खाय, मिटै न भूख कणा न लहाय ।
ये दुख बहु सागर लौं सहै, करम जोग तैं नरगति लहै ॥

અન્વયાર્થ—[એ નરકોમા એટલી ભૂખ લાગે છે કે] (તીન લોકકો) ત્રણ લોકનુ (નાજ) અનાજ (જુ ખાય) ખાય તો પણ (ભૂખ) ભૂખ (ન મિટૈ) મટી શકે નહિ, પણ ખાવાને (કણ) એક દાણો (ન લહાય) મળતો નથી (યે દુ ખ) આવુ દુ ખ (બહુ સાગર લૌં) ઘણા સાગરો સુધી (સહૈ) સહન કરે છે, (કરમ જોગ તૈં) કોઈ શુભ કર્મના ઉ યથી (નરગતિ) મનુષ્ય ગતિને (લહૈ) પામે છે

ભાવાર્થ—એ નરકોમા એટલી ભૂખ લાગે છે કે જો મળે તો ત્રણલોકનુ અનાજ ખાઇ જાય તો પણ ભૂખ મટે નહિ છતા ત્યા ખાવાને એક દાણો પણ મળી શકતો નથી એ નરકોમા એ જીવ ઘણા તીવ્ર દુ ખોને ઘણા સમય (ઓછામા ઓછા દશ હજાર વર્ષ અને વધારેમા વધારે તેત્રીસ સાગરોપમ) સુધી ભોગવે છે બીજી ગતિઓમાથી છૂટવાને બળવાથી કોઇ વિશેષ શુભ કર્મના ઉદયથી આ પ્રાણી મનુષ્ય ગતિને પામે છે

ગાથા ૧૩

મનુષ્ય ગતિમા ગર્ભવાસ અને પ્રસવકાળનુ દુ:ખ

जननी उदर वस्यो नवमास, अंग सकुचतैं पाई त्रास ।
निकसत जे दुख पाये घोर, तिनको कहत न आवे ओर ॥

અન્વયાર્થ—[મનુષ્ય ગતિમા પણ આ જીવ] (નવમાસ) નવ મહિના સુધી (જનની) માતાના (ઉદર) પેટમા (વસ્યો) રહ્યો—[ત્યારે તે ઠેકાણે] (અંગ) શરીર (સકુચતૈં) સંકોચીને રહેવાથી (ત્રાસ) દુ:ખ (પાઈ) પામ્યો (ઔર) અને (નિકસત) નિકળતી વખતે (જે) જે (ઘોર) ભયંકર (દુખ) દુ:ખ (પાયે) પામ્યો (તિનકો) તેને (કહત) કહેતા (ઓર) અંત (ન આવે) આવતો નથી

ભાવાર્થ—મનુષ્યગતિમા પણ આ જીવ નવ મહિના સુધી તો માતાના પેટમા રહ્યો, ત્યા પણ શરીર સંકોચીને રહેવાનુ હોવાથી ઘણુ દુ:ખ પામ્યો જેનુ વર્ણન પણ થઈ શકતુ નથી કોઈ કોઈ વખતે તો માતાના પેટમાથી નિકળતી વખતે, માતાનુ અથવા પુત્રનુ અથવા બન્નેનુ મરણ પણ થઈ જાય છે

ગાથા ૧૪

મનુષ્યગતિમા બાળપણુ, જુવાની અને બુઢાપણાનુ દુ:ખ

बालपनेमें ज्ञान न लह्यो, तरुणसमय तरुणीरत रह्यो।
अर्धमृतकसम बूढ़ापनो, कैसे रूप लखै आपनो ॥

અન્વયાર્થ -[મનુષ્યગતિમા જીવ] (બાલપને મે) બાળકપણામા (જ્ઞાન) જ્ઞાન (ન લહ્યો) પામ્યો નહિ (તરુણસમય) અને જુવાનીમા (તરુણીરત) જુવાન સ્ત્રીમા લીન (રહ્યો) રહ્યો અને (બુઢાપનો) ઘડપણ (અર્ધમૃતકસમ) અર્ધમૂઆ જેવુ [-હુ આવી હાલતમા] (કૈસે) કેવી રીતે [જીવ] (આપનો) પોતાનુ (રૂપ) સ્વરૂપ (લખૈ) વિચારે [દેખે]

ભાવાર્થ -મનુષ્યગતિમા આજીવ બાલ્યાવસ્થામા વિશેષ જ્ઞાન પણ ન પામ્યો, જુવાનીમા સમજણ પામ્યો પણ સ્ત્રીના મોહમા ભૂલી ગયો અને ઘડ પણમા ઇન્દ્રિઓની શક્તિ ઘટી ગઈ અથવા મરણ પર્યંતનો રોગ વઇ આવ્યો છે જેથી અર્ધમુઆની માફક પડ્યો રહ્યો આવી હાલતમા આ પ્રાણી ત્રણે અવસ્થામા આત્મસ્વરૂપનુ દર્શન ન કરી શક્યો

ગાથા ૧૫

દેવગતિમા ભવનત્રિકનુ દુખ

कभी अकामनिर्जरा करै, भवनत्रिक मे सुरतन धरै।
विषय चाह दावानल दह्यो, मरत विलाप करत दुख सह्यो ॥

અન્વયાર્થ -[આજીવે] (કભી) કોઇ વખત (અકામ નિર્જરા) અકામ નિર્જરા (કરે) કરી (ભવ

નિકે) ભવનવાસી, વ્યન્તર અને જ્યોતિષીમા (સુર તન) દેવ પર્યાય (ધરૈ) ધારણ કરી, [પણ ત્યા તો] (વિષય ચાહ) પાચ ઇંદ્રિઓના વિષયોની ઇચ્છારૂપ (દાવાનલ) ભયકર અગ્નિમા (દહ્યો) બળતો રહ્યો અને (મરત) મરતી વખતે (વિલાપ કરત) રો, રો કરીને (દુખ) દુખને (સહ્યો) સહન કર્યુ

ભાવાર્થ—જ્યારે કોઈ વખતે આ પ્રાણીએ અકામનિર્જરા કરી ત્યારે મરીને તે નિર્જરાના પ્રભાવથી (ભવનત્રિક) ભવનવાસી, વ્યન્તર અને જ્યોતિષી દેવોમાથી કોઈ એકનુ શરીર ધારણ કર્યુ ત્યા પણ બીજા દેવોના વૈભવ દેખીને પાચ ઇંદ્રિઓના વિષયોની ઇચ્છારૂપ અગ્નિમા બળતો રહ્યો અને અવધિજ્ઞાન તથા મદારમાળા કરમાઈ જતી દેખીને, અને શરીર અને ર ભુષણોની કાન્તિ ક્ષીણ થતી દેખીને પોતાનુ મરણ નજીક છે એમ જાણવાથી 'હાય! હવે આ ભોગ મને ભોગવવાને નહિ મળે' એવા વિચારથી રો, રો કરીને ઘણુ દુખ સહન કર્યુ

ગાથા ૧૬

દેવ ગતિમા વૈમાનિક દેવોનુ દુખ

जो विमानवासी हू थाय, सम्यग्दर्शन बिन दुख पाय ।
तहते चय थावर तन धरै, यो परिवर्तन पूरे करै ॥

અન્વયાર્થ.-(જો) જો (વિમાનવાસી) વૈમાનિક દેવ (હૂ) પણ (થાય) થયો તો ત્યા (સમ્યગ્દર્શન) સમ્યગ્દર્શન (વિન) વિના (દુખ) દુ ખ (પાય) પામ્યો [અને] (તૈંહતે) ત્યાથી (ચય) મરીને (થાવર તન) સ્થાવર નુ શરીર (ધરૈ) ધારણ કરે (યો) આ રીતે જીવ (પરિવર્તન) પાચ પરાવર્તન (પૂરેકરૈ) પૂરા કરે છે

ભાવાર્થ-આ જીવ વૈમાનિક (સોળ સ્વર્ગ અને ગ્રૈવેયક) ♦ દેવોમા ઉત્પન્ન થયો તો પણ ત્યા સમ્યગ્દર્શન વિના દુ ખ ઉઠાવ્યુ અને ત્યાથી મરીને પૃથ્વીકાય વિગેરે સ્થાવરોનુ × શરીર ધારણ કર્યું, એટલે કે મરીને તિર્યંચ ગતિમા ગયો આ રીતે આ જીવ સસારમા અનાદિ કાળથી રખડયા કરે છે અને પાચ પરીવર્તન કરી રહ્યો છે

♦ ગ્રૈવેયકોની ઉપર અનુદિશ અને અનુત્તર વિમાનોના દેવ પણ વૈમાનિક કહેવાય છે, પણ એ બધા સમ્યગ્દૃષ્ટિ જ હોય છે તેથી અહી તેનો સમાવેશ કરવામા આવ્યો [illegible] પણ ત્યા યથાર્થ [illegible] સમજ [illegible]
× મિથ્યાદૃષ્ટિ [illegible] મરી [illegible] થાય છે સમ્યગ્દૃષ્ટિ નહિ

પહેલી ઢાળનો સારાંશ

ત્રણ લોકની અદર જે અનતા જીવો છે તે બધા સુખને ચાહે છે અને દુ ખથી ડરે છે, એટલા માટે આચાર્યોએ પોતાના ગ્રથોમા સુખની પ્રાપ્તિનો ઉપાય બતાવ્યો છે સસાર પરિભ્રમણની કથા લાબી છે તે જો કે પુરેપૂરી કહી શકાતી નથી તોપણ એનુ કાઈક આ પ્રમાણે વર્ણન કરી શકાય છે

તિર્યંચ ગતિના દુ ખોનુ વર્ણન—આ જીવ નિગોદમા અનતકાળ સુધી રહીને ત્યા એક શ્વાસમા ૧૮ વાર જન્મ અને મરણ ધારણ કરીને, જેનુ કથન ન થઈ શકે એવુ દુ ખ ઉઠાવે છે ત્યાથી નીકળીને બીજી સ્થાવર પર્યાયોને પ્રાપ્ત કરે છે ત્રસની પર્યાય તો ચિતામણિ રત્નની માફક ઘણી જ મુશ્કેલીથી પ્રાપ્ત થાય છે ત્યા પણ વિકલત્રયનુ શરીર ધારણ કરી ઘણુ દુ ખ પામે છે કદાચિત અસજ્ઞી પચેન્દ્રિ થયો તો મન વગર દુ ખ પામે છે સજ્ઞી થાય તો ત્યા કમજોર પ્રાણીને બળવાન પ્રાણી સતાવે છે બળવાન બીજાને દુ ખ આપીને ઘણા પાપનો બધ કરે છે, તથા છેદાઈ જવુ, ભેદાઈ જવુ, ભૂખ, તરસ, ઠડી, ગરમી વગેરેથી અકથ્ય દુ ખ પામે છે

નરકગતિનુ દુ ખ—જ્યારે ખોટા પરિણામથી મરણ થાય છે તો નરકમા જઈ પડે છે, ત્યાની

માટીનો એક કણ પણ જો અહીં આવે તો અહીંના અનેક ગાઉ સુધીના મ જ્ઞી પ ચેન્દ્રિય જીવો પણ એની દુર્ગ ધથી મરી જાય છે ત્યાની જમીનને અડવાથી જ અસહ્ય દુ ખ થાય છે ત્યા વૈતરણી નદી, સેમરનુ ઝાડ, શરદી, ગરમી અને અન્ન પાણીનુ નમળવુ તેથી, પોતાની મેળે મહાન દુ ખ થાય છે જ્યારે બિલોમા ઉધે માથે લટકે છે ત્યારે ઘોર દુ ખોનો અનુભવ થાય છે પછી બીજા નારકી જીવ તેને દેખતા તુરત જ કુતરાની માફક મારપીટ વિગેરે કરવા લાગી જાય છે ત્રીજી નારકી સુધી અમ્બ અને અમ્બરિષ વિગેરે નામના સ ક્લિષ્ટ પરિણામી અસુરકુમાર દેવ ત્યા જઇને અવધિજ્ઞાન મારફત, પૂર્વના વિરોધનુ સ્મરણ કરાવીને અ દરો અ દર લડાવી મૂકે છે, ત્યારે નારકિઓ મારફત ઘાણીમા પીલાવુ, અગ્નિમા બળવુ, કરવતથી ચીરાવુ, કડાઈમા ઉકળાવુ, ટુકડે ટુકડા કરી નાખવા વિગેરેથી ઘણુ દુ ખ ઉઠાવે છે તોપણ પલ માત્ર પણ સાતા મળતી નથી, કારણ કે શરીરના ટુકડા થવા છતા પણ પારાની માફક ફરીને જેવુ હતુ તેવુ મળી જાય છે આયુ પૂર્ણ થયા વિના મરણ થતુ નથી નરકમા આવુ દુ ખ ઓછામા ઓછા દશ હજાર વર્ષ સુધી તો સહન કરવુ જ પડે છે પણ જો ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યનો બ ધ પડયો હોય તો તેત્રીસ સાગર વર્ષ સુધી શરીર છૂટતુ નથી

પહેલી ઢાળનો સારાંશ

ત્રણ લોકની અંદર જે અનંતા જીવો છે તે બધા સુખને ચાહે છે અને દુખથી ડરે છે, એટલા માટે આચાર્યોએ પોતાના ગ્રંથોમા સુખની પ્રાપ્તિનો ઉપાય બતાવ્યો છે સંસાર પરિભ્રમણની કથા લાંબી છે તે જો કે પુરેપૂરી કહી શકાતી નથી તોપણ એનુ કાંઈક આ પ્રમાણે વર્ણન કરી શકાય છે

તિર્યંચ ગતિના દુખોનુ વર્ણન—આ જીવ નિગોદમા અનતકાળ સુધી રહીને ત્યા એક શ્વાસમા ૧૮ વાર જન્મ અને મરણ ધારણ કરીને, જેનુ કથન ન થઈ શકે એવુ દુખ ઉઠાવે છે ત્યાંથી નીકળીને બીજી સ્થાવર પર્યાયોને પ્રાપ્ત કરે છે ત્રસની પર્યાય તો ચિંતામણિ રત્નની માફક ઘણી જ મુશ્કેલીથી પ્રાપ્ત થાય છે ત્યા પણ વિકલેંદ્રિયનુ શરીર ધારણ કરી ઘણુ દુખ પામે છે કદાચિત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિ થયો તો મન વગર દુખ પામે છે સંજ્ઞી થાય તો ત્યા કમજોર પ્રાણીને બળવાન પ્રાણી સતાવે છે બળવાન બીજાને દુખ આપીને ઘણા પાપનો બધ કરે છે, તથા છેદાઈ જવુ, ભેદાઈ જવુ, ભૂખ, તરસ, ઠંડી, ગરમી વગેરેથી અકથ્ય દુખ પામે છે

નરકગતિનુ દુખ—જ્યારે ખોટા પરિણામથી મરણ થાય છે તો નરકમા જઈ પડે છે, ત્યાની

પહેલી ઢાળનો ભેદ સંગ્રહ

એકેન્દ્રિય-પૃથ્વીકાયિક જીવ, અપકાયિક, અગ્નિકાયિક, વાયુકાયિક અને વનસ્પતિકાયિક જીવ

ગતિ-મનુષ્યગતિ, તિર્યંચગતિ, દેવગતિ અને નરકગતિ

જીવ-સંસારી અને મુક્ત

ત્રસ-દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય

દેવ-ભવનવાસી, વ્યન્તર જ્યોતિષી અને વૈમાનિક

પંચેન્દ્રિય-સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞી

યોગ-મન, વચન અને કાયા અથવા દ્રવ્ય અને ભાવ

લોક-ઊર્ધ્વ, મધ્ય અને પાતાળ

વનસ્પતિ-સાધારણ અને પ્રત્યેક

વૈમાનિક-કલ્પોપપન્ન, કલ્પાતીત એ બે ભેદ છે

સંસારી-ત્રસ અને સ્થાવર અથવા એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય એ સંસારીના ભેદ છે

પહેલી ઢાળનું લક્ષણ સંગ્રહ

અકામ નિર્જરા-સહન કરવાની અંતરની ઇચ્છા ન હોવા છતાં ક્ષુધાદિકથી [illegible] થવાથી મંદ કષાયની હાલતમાં, ફળ આપીને કર્મોનું પોતાની મેળે ખરી જવું તે

અગ્નિકાયિક-અગ્નિ જ જેનું શરીર હોય છે એવો જીવ [પ્રાણી]

અસંજ્ઞી-શિક્ષા અને ઉપદેશ ગ્રહણ કરવાની શક્તિ રહિત પ્રાણી અસંજ્ઞી કહેવાય છે

એકેન્દ્રિય-જેને એક સ્પર્શ ઇન્દ્રિય જ હોય છે એવો જીવ [પ્રાણી]

મનુષ્યગતિનું દુઃખ–કોઇ વિશેષ પુણ્ય કર્મના ઉદયથી આ જીવ કયારેક મનુષ્ય પર્યાય પામે છે ત્યારે ૯ માસ સુધી તો માતાના પેટમાં જ કેદ રહે છે, ત્યાં શરીર સંકોચાઇને રહેવાથી ઘણી તકલીફ પામે છે બાળપણમાં જ્ઞાન વગર, જુવાનીમાં વિષય ભોગોમાં આસક્તિવશ અને ઘડપણમાં ઇન્દ્રિયોની શિથિલતા અથવા મરણ પર્યંત રાજરોગ વિગેરેના કારણથી આત્મદર્શનથી વિમુખ રહે છે અને આમ મોક્ષદ્વારનો માર્ગ મળતો નથી

દેવગતિનું દુઃખ–જો કોઇ શુભકર્મના ઉદયથી દેવ પણ થાય છે તો બીજા મોટા દેવોનો વૈભવ અને સુખો જોઇને હૃદયમાં દુઃખી થતો રહે છે, કદાચિત નવગ્રૈવેયક સુધીનો વૈમાનિક દેવ પણ થયો તો પણ જો સમકિત ન પામ્યો તો આત્મિક શાંતિ થતી નથી તથા અંત સમયે મંદારમાળાનું કરમાઈ જવું, આભૂષણો અને શરીરની કાંતિ ક્ષીણ થવી વિગેરેથી મૃત્યુ નજીક આવ્યું એમ જાણીને ઘણો દુઃખી થાય છે અને વલખા મારી મારીને મરે છે અને એકેન્દ્રિય જીવ સુદ્ધા થાય છે એટલે કે ફરીને તિર્યંચ ગતિમાં જઇ પડે છે આ રીતે ચારે ગતિઓમાં પ્રાણીને કયાંય પણ સુખ અને શાતા મળતી નથી, નિરંતર સંસારચક્રમાં પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે

પહેલી ઢાળનો ભેદસંગ્રહ

એકેન્દ્રિય-પૃથ્વીકાયિક જીવ, અપકાયિક, અગ્નિકાયિક, વાયુકાયિક, અને વનસ્પતિકાયિક જીવ
ગતિ-મનુષ્યગતિ, તિર્યંચગતિ, દેવગતિ અને નરકગતિ
જીવ-સંસારી અને મુક્ત
ત્રસ-દ્વીન્દ્રિય ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય
દેવ-ભવનવાસી, વ્યન્તર જ્યોતિષી અને વૈમાનિક
પંચેન્દ્રિય-સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞી
યોગ-મન, વચન અને કાયા અથવા દ્રવ્ય અને ભાવ
લોક-ઊર્ધ્વ, મધ્ય અને પાતાળ
વનસ્પતિ-સાધારણ અને પ્રત્યેક
વૈમાનિક-કલ્પોત્પન્ન કલ્પાતીત એ બે ભેદ છે
સંસારી-ત્રસ અને સ્થાવર અથવા એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય એ સંસારીના ભેદ છે

પહેલી ઢાળનું લક્ષણ સંગ્રહ

અકામ નિર્જરા-સમન કરવાની અંતરની ઇચ્છા ન હોવા છતાં, ક્ષુધાદિકથી વિવશ થવાથી મંદ કષાયની હાલતમાં, ભોગ આપીને કર્મોનું પોતાની મેળે ખરી જવું તે
અગ્નિકાયિક-અગ્નિ જ જેનું શરીર હોય છે એવો જીવ [પ્રાણી]
અસંજ્ઞી-શિક્ષા અને ઉપદેશ ગ્રહણ કરવાની શક્તિ રહિત પ્રાણી અસંજ્ઞી કહેવાય છે
એકેન્દ્રિય-જેને એક સ્પર્શ ઇન્દ્રિય જ હોય તે જીવ [પ્રાણી]

પ્રત્યેક વનસ્પતિ–જેમા એક શરીરનો સ્વામી એક જીવ હોય છે એવા વૃક્ષ ફળ વગેરે

ભવ્ય–ત્રણ કાળમા કોઈ પણ વખતે રત્નત્રયની પ્રાપ્તિની યોગ્યતા રાખનારાજો જીવ ભ વ કહેવાય છે

મન–વિચાર કરવાની તથા શિક્ષા અને ઉપદેશ ગ્રહણ કરવાની શક્તિ સહિત જ્ઞાન વિશેષ અથવા હૃદયમા રહેલ આઠ પાખડીવાળા કમળનો આકાર

મનુષ્યગતિ–મનુષ્યગતિ નામકર્મના ઉ યથી મનુ યોમા જન્મ થવો અથવા પે ા થવુ

મેરૂ–જબુ દ્વીપના વિદેહ ક્ષે ામા સ્થિત એક લાખ યોજન ઉચો એક પર્વત વિશેષ

મોહ–સસારીક વસ્તુઓમા મમતા [પ્રેમ] કરવો તે

લોક–જેમા જીવાદિ છ દ્ર યો રહેલા છે, તે લોક અથવા લોકાકાશ કહે છે

વિમાનવાસી–વર્ગો અને ગ્રૈવેયક વગેરેના દેવો

વીતરાગનુ લક્ષણ–

જન્મ, જરા, તૃષા, ક્ષુધા, વિસ્મય, આ ત, ખે ,
રોગ, શોક, મ , મોહ ભય, નિદ્રા, ચિન્તા સ્વેદ
રાગ દ્વેષ અરૂ મ ણ જુત યે અષ્ટા શ દોષ,
નહિ હોતે જસ જીવ કે, વીતરાગ સો હોય

શ્વાસ–નાડીની ગતિ પ્રમાણે જે એક મિનિટમા ૮૦ વખતથી થોડા અધિ ઓ ી ચાલ છે

સાગર–બે હજાર ગાઉ ઉંડો અને બે હજાર ગાઉ પહોળો એવા ગોળ ખાડામા કાતરથી જેના બે ટુકડા ન થઈ શકે એવા અને એક દિવસથી સાત દિવસ સુધીના

જન્મેના ઉત્તમ ભોગ ભૂમિના ઘેટાના વાળથી તે ખાડો પૂરો ભરવો તેમાથી એક એક વાળ સો સો વર્ષે કાઢવો જેટલા કાળમા તે બધા વાળને પુગ કાઢી નાખવામા આવે તેટના કાળને વ્યવહાર પલ્ય કહે છે, વ્યવહાર પલ્યથી અસખ્યાત ગુણા કાળને ઉદ્ધાર પલ્ય અને ઉદ્ધાર પલ્યથી અસખ્યાત ગુણા કાળને અદ્ધા પલ્ય કહે છે દશ ક્રોડા ક્રોડી (૧૦ કરોડ×૧૦ કરોડ) અદ્ધાપલ્યે એક સાગર કહે છે

સ્થાવર–સ્થાવર નામકર્મના ઉદય સહિત પૃથ્વી કાયીક આદિ જીવ

અન્તર પ્રદર્શન

૧ ત્રસોને તો ત્રસ નામકર્મનો ઉદય હોય છે પણ સ્થાવરોને સ્થાવર નામકર્મનો ઉદય હોય છે આ એ બેમા અતર છે

નોધ–ત્રસ અને સ્થાવરમા ચાલી શકે અને ન ચાલી શકે એ અપેક્ષાથી અતર માનવુ ઠીક નથી કારણ કે એમ માનવાથી ગમન વિનાના અયોગી કેવળીમા સ્થાવરનુ લક્ષણ અને ગમન સહિત જળ પવન વગેરે એકેન્દ્રિય દશામા ત્રસનુ લક્ષણ માનવાથી અતિવ્યાપ્તિ દોષ આવે છે

૨ સાધારણને આનત અનતા જીવો જે પણ પ્રત્યેકને આનયે એક જ જીવ રહે છે

૩ સની શિક્ષા અને ઉપદેશ ગ્રહણ કરી શકે છે પણ અસની નહિ

નોધ–કોઈનુ પણ અતર બતાવવાને માટે બધે ઠેકાણે આ શૈલીનુ અનુસરણ કરવુ જોઈએ માત્ર લક્ષણ જાણવા અથવા બતાવવા માત્રથી કોઈનુ અતર નિકળતુ નથી

પ્રથમ ભાગની પ્રશ્નાવલી

૧ અસંજ્ઞી, ઉર્ધ્વલોક, શ્રોત્રેન્દ્રિય, [illegible], ગતિ, ચક્ષુરિન્દ્રિય, ત્રસ, તેઇન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, પાતાળલોક, ઘ્રાણેન્દ્રિય, પ્રત્યેક, મધ્યલોક, વીતરાગ, વૈક્રિય શરીર, સાધારણ અને સ્થાવરના અર્થ બતાવો.

૨ સામાન્ય (નિગોદ) અને પ્રત્યેકમાં, ત્રસ અને સ્થાવરમાં, સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞીમાં તફાવત બતાવો.

૩ અસંજ્ઞી તિર્યંચ, ત્રસ, દેવ, [illegible], નિગોદ, [illegible], મનુષ્ય, [illegible], [illegible] સંજ્ઞી, [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], અને [illegible]. [illegible] અને [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible], [illegible] અને [illegible] [illegible].

૪ [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] બતાવો.

૫ [illegible] સમજ, [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible]

જન્મેલા ઉત્તમ ભોગ ભૂમિના ઘેટાના વાળથી તે ખાડો પૂરો ભરવો તેમાંથી એક એક વાળ સો સો વર્ષે કાઢવો જેટલા કાળમાં તે બધા વાળને પુરા કાઢી નાખવામાં આવે તેટલા કાળને 'વ્યવહાર પલ્ય' કહે છે, વ્યવહાર પલ્યથી અસંખ્યાત ગુણા કાળ ઉદ્ધાર પલ્ય અને ઉદ્ધાર પલ્યથી અસંખ્યાત ગુણા કાળને અદ્ધા પલ્ય કહે છે દશ ક્રોડા ક્રોડી (૧૦ કરોડ×૧૦ કરોડ) અદ્ધાપલ્યનો એક સાગર કહે છે

સ્થાવર–સ્થાવર નામકર્મના ઉદય સહિત પૃથ્વી કાયીક આદિ જીવ

અન્તર પ્રદર્શન

૧ ત્રસોને તો ત્રસ નામકર્મનો ઉદય હોય છે પણ સ્થાવરોને સ્થાવર નામકર્મનો ઉદય હોય છે આ એ બેમાં અંતર છે

નોધ–ત્રસ અને સ્થાવરમાં ચાલી શકે અને ન ચાલી શકે એ અપેક્ષાથી અંતર માનવું ઠીક નથી કારણ કે એમ માનવાથી ગમન વિનાના અયોગી કેવળીમાં સ્થાવરનું લક્ષણ અને ગમન સહિત જળ પવન વગેરે એકેન્દ્રિય હોવામાં ત્રસનું લક્ષણ માનવાથી અતિ વ્યાપ્તિ દોષ આવે છે

૨ સાધારણને આશ્રયે અનંતા જીવો રહે છે પણ પ્રત્યેકને આશ્રયે એક જ જીવ રહે છે

૩ સંજ્ઞી શિક્ષા અને ઉપદેશ ગ્રહણ કરી શકે છે પણ અસંજ્ઞી નહિ

નોધ–કોઈનું પણ અંતર બતાવવા માટે બધે ઠેકાણે, આ શૈલીનું અનુકરણ કરવું જોઈએ માત્ર લક્ષણ જાણવા અથવા બતાવવા માત્રથી કોઈનું અંતર નિકળતું નથી

પ્રથમ ઢાળની પ્રશ્નાવલી

૧ અસજ્ઞી, ઊર્ધ્વલોક, એકેન્દ્રિય, કર્મ, ગતિ, ચતુરિન્દ્રિય, ત્રસ, ત્રીન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, પાતાલલોક, પચેન્દ્રિય, પ્રત્યેક, મધ્યલોક, વીતરાગ, વૈક્રિયિક શરીર, સાધારણ અને સ્થાવરના લક્ષણ બતાવો

૨ સાધારણ (નિગોદ) અને પ્રત્યેકમા, ત્રસ અને સ્થાવરમા, સજ્ઞી અને અસજ્ઞીમા અતર બતાવો

૩ અસજ્ઞી, તિર્યચ, ત્રસ, દેવ, નિર્બલ, નિગોદ, પશુ, બાલ્યાવસ્થા, ભવનત્રિક, મનુષ્ય, યૌવન, વૃદ્ધાવસ્થા, વૈમાનિક, સજલ, સજ્ઞી, સ્થાવર, નરકગતિ, નરક સબધી ભૂખ, પ્યાસ, શરદી, ગરમી, ભૂમિ સ્પર્શ, અને અસુરકુમારના દુખો, અકામ નિર્જરાનુ ફળ, અસુરકુમારનુ કામ અને ગમન, નારકિના શરીરની વિશેષતા અને અકાળ મરણનો અભાવ, મદારચાળા, વૈતરણી અને શીતથી લોઢાનો ગોળો ગળી જવો, તેનુ સ્પષ્ટ વર્ણન કરો

૪ અનાદિથી સસારમા પરિભ્રમણ, ભવનત્રિકમા પેદા થવુ અને સ્વર્ગોમા દુખનુ કારણ બતાવો

૫ અસુરકુમારોનુ ગમન, સપૂર્ણ જીવ રાશી, ગર્ભનિવાસનો સમય, જુવાની, નરકનુ આયુષ્ય નિગોદ વાસનો કાળ, નિગોદિયાને ઇંદ્રિયો, નિગો-

દિયાનુ આયુષ્ય, નિગોદમા એક શ્વાસમા જન્મ મરણ, અને શ્વાસનુ પરિમાણ બતાવો

૬ ત્રસ પર્યાયની દુર્લભતા, ૧–૨–૩–૪–૫ ઇન્દ્રિય જીવો અને શીતથી ગોળો ગળી જવાનુ દ્રષ્ટાંત બતાવો

૭ યોગ્ય પરિણામથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય ગતિ, ગ્રન્થ નિર્માણ કર્તા, જીવ કર્મસબંધ, જીવોની ઇચ્છિત અને અનિચ્છિત વસ્તુ, નમસ્કૃતવસ્તુ, નરકની નદી, નરકમા જવાવાળા અસુરકુમાર, નારકીનુ શરીર, નિગોદિયાનુ શરીર, નિગોદમાથી નીકળીને પ્રાપ્ત થતી પર્યાયો, નવ માસથી ઓછો વખત ગર્ભમા રહેવાવાળા, મિથ્યાત્વી વૈમાનિકની ભવિષ્ય પર્યાય, માતાપિતા વગરના જીવ, સર્વથી વધારે દુખનુ સ્થાન, અને સક્લેશ પરિણામોથી મરણ થવાથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય ગતિનુ નામ કહો

૮ અમુક શબ્દ, ચરણ અથવા છદનો અર્થ અથવા ભાવાર્થ કહો પહેલી ઢાળનો સારાશ કહો ગતિયોના દુખો ઉપર એક લેખ લખો અથવા કહી બતાવો

બીજી ઢાળ

ગાથા ૧

સંસાર (ચતુર્ગતિ) મા પરિભ્રમણનુ કારણ

ऐसे मिथ्या-दृग ज्ञान चर्ण, वश भ्रमत भरत दुख जन्म मर्ण।
तातैं इनको तजिये सुजान, सुन तिन संक्षेप कहूं बखान॥

અન્વયાર્થ -[આ જીવ] (મિથ્યાદૃગ જ્ઞાન ચર્ણ વશ) મિથ્યાદર્શન, મિથ્યાજ્ઞાન અને મિથ્યાચારિત્રને વશ થઈને (અને) આ પ્રકારે (જન્મમર્ણ) જન્મ અને મરણના (દુખ) દુખોને (ભરત) ભોગવતો થકો [ચારે ગતિઓમા] (ભ્રમત) ભટકતો ફરે છે (તાતૈં) તેથી (ઇનકો) એ ત્રણેને (સુજાન) સારી રીતે જાણીને (તજિયે) છોડી દેવા જોઈએ એ ત્રણનુ (સંક્ષેપ) સંક્ષેપથી (કહૂં બખાન) વર્ણન કરું છુ તે (સુન) સાભળો.

ભાવાર્થ—મિથ્યાદર્શન, મિથ્યાજ્ઞાન અને મિથ્યાચારિત્રના કારણે પહેલી ઢાળમા બતાવ્યા પ્રમાણે આ પ્રાણીને ચારે ગતિયોમા ભટકવુ પડે છે, અને જન્મ મરણના દુખ સહન કરવા પડે છે તેથી આત્મહિતેચ્છુએ સારી રીતે જાણીને એ ત્રણનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, તેથી અહી સંક્ષેપથી એ ત્રણનુ વર્ણન કરું છુ.

ગાથા ૨

અગૃહીત, મિથ્યાદર્શન અને જીવતત્વનુ લક્ષણ

जीवादि प्रयोजनभूत तत्त्व, सरधै तिनमाहिं विपर्ययत्व।
चेतन को है उपयोग रूप, विनमूरति चिनमूरति अनूप॥

અન્વયાર્થ-(જીવાદિ) જીવ, અજીવ, આસ્રવ બંધ, સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષ (પ્રયોજનભૂત) મતલબના (તત્ત્વ) તત્ત્વો છે (તિનમાહિં) તેમા (વિપર્યયત્વ) ઉંધી (સરધૈ) શ્રદ્ધા કરવી [તે અગૃહીત મિથ્યાદર્શન છે] (ચેતનકો) આત્માનુ (રૂપ) સ્વરૂપ (ઉપયોગ) દેખવુ-જાણવુ અથવા દર્શન-જ્ઞાન છે [અને તે] (વિન મૂરતિ) અમૂર્તિક (ચિન મૂરતિ) ચૈતન્યમય અને (અનૂપ) ઉપમારહિત છે

ભાવાર્થ-જીવ, અજીવ, આસ્રવ, બંધ, સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષ એ સાત તત્ત્વોના શ્રદ્ધાનથી સમ્યગ્દર્શન થાય છે એટલા માટે આ સાત તત્ત્વો પોતાના ઉપયોગના છે સાત તત્ત્વોનુ વિપરીત શ્રદ્ધાન કરવુ તેને અગૃહીત મિથ્યાદર્શન કહે છે જે દેખે જાણે છે એટલે કે જેનામા દર્શન અને જ્ઞાન હોય છે તેને જીવ કહે છે આ જીવ (આત્મા) અમૂર્તિક, ચૈતન્યમય અને ઉપમારહિત છે

ગાથા ૩

જીવ તત્ત્વના વિષયમા મિથ્યાત્વ (ઉંધી શ્રદ્ધા)

पुद्गल नभ धर्म अधर्म काल, इनतैं न्यारी है जीव चाल।
ताको न जान विपरीत मान, करि करै देहमें निज पिछान॥

અન્વયાર્થ-(પુદ્ગલ) પુદ્ગલ (નભ) આકાશ (ધર્મ) ધર્મ (અધર્મ) અધર્મ (કાલ) કાળ, (ઇનતૈં) એનાથી (જીવ ચાલ) જીવનો સ્વભાવ અથવા પરિણામ (ન્યારી) ભિન્ન (હૈ) છે [તોપણ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ મિથ્યાદર્શનના પ્રભાવથી] (તાકો) તે આત્મ સ્વભાવને (ન જાન) જાણતો નથી અને (વિપરીત) ઉલટુ (માનકરિ) માનીને (દેહમેં) શરીરમા (નિજ) આત્માની (પિછાન) ઓળખાણ (કરૈ) કરે છે

ભાવાર્થ-પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ, આકાશ અને કાળ એ પાચ અજીવ દ્રવ્ય છે જીવનો સ્વભાવ (સ્વરૂપ) આ પુદ્ગલ વગેરે દ્રવ્યોથી જુદો છે પરતુ આ જીવ મિથ્યાદર્શનના પ્રભાવથી એ આત્મ સ્વભાવની યથાર્થ શ્રદ્ધા નહિ કરતા, ઉલટુ માનીને શરીરને જ આત્મા માને છે [આ જીવ તત્ત્વની વિપરીત શ્રદ્ધા છે]

ગાથા ૪

મિથ્યાદૃષ્ટિનો શરીર અને પર વસ્તુઓ ઉપર વિચાર

मैं सुखी दुखी मैं रंक राव, मेरे धन गृह गोधन प्रभाव।
मेरे सुत तिय मैं सबल दीन, बेरूप सुभग मूरख प्रवीन॥

અન્વયાર્થ-[મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ મિથ્યાદર્શનના પ્રભાવથી માને છે કે] (મે') હું (ગુખી) સુખી (દુખી) દુખી (રંક) ગરીબ (રાવ) રાજા છું (મેરે) મારા (ધન) રૂપિયા, પૈસા વગેરે (ગૃહ) ઘર (ગોધન) ગાય, ભેંસ આદિ (પ્રભાવ) મોટાઈ [છે વળી] (મેરે સુત) મારા સંતાન તથા (તિય) મારી સ્ત્રી છે (મે) હું (સબલ) બળવાન (દીન) નિબળ (બેરૂપ) કુરૂપ [સુભગ] સુંદર (મૂરખ) મૂર્ખ અને (પ્રવીન) ચતુર છું

ભાવાર્થ-મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ, મિથ્યાદર્શનના પ્રભાવથી શરીરને જ આત્મા માનીને શરીરને સુખ દુઃખ વગેરે મળવાથી, એમ માને છે કે હું સુખી છું, હું દુખી છું, હું ગરીબ છું, હું રાજા છું, મારા રૂપિયા, પૈસા વગેરે ધન છે, મારૂં મકાન છે, મારે ગાય ભેંસ વગેરે છે, મારી મોટાઈ છે, મારે સંતાન છે, મારે સ્ત્રી છે, હું બળવાન છું, હું નિર્બળ છું, હું કુરૂપ છું, હું સુંદર છું, હું મૂર્ખ છું અને હું ચતુર છું વગેરે પણ ખરી રીતે આ બધા પર પદાર્થના* જ પરિણામ છે, આત્માના

* શરીર [?]રોર જે પ[દા]ર્થ ખનામા આવ છ ત આત્માથી જુદા છે તે પદાર્થોના ઠીક રહેવાથી કે બગડવાથી આત્માનું તો કાંઈ ઠીક થતું નથી તેમ બગડતું નથી પરંતુ મિથ્યાદૃષ્ટિ એનાથી ઉલટું માને છે

નથી પરંતુ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ તેને આત્માના પરિણામ માને છે

ગાથા ૫

અજીવ અને આસ્રવ તત્ત્વનું વિપરીત શ્રદ્ધાન

तन उपजत अपनी उपज जान, तन नशत आपको नाश मान
रागादि प्रगट ये दुःख दैन, तिनही को सेवत गिनत चैन ॥

અન્વયાર્થ—[મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ મિથ્યાદર્શનના પ્રભાવથી] (તન) શરીરના (ઉપજત) ઉત્પન્ન થવાથી (અપની) પોતાનો આત્મા (ઉપજ) ઉત્પન્ન થયો (જાન) એમ માને છે અને (તન) શરીરના (નશત) નાશ થવાથી (આપકો) આત્માનો (નાશ) નાશ અથવા મરણ થયું એમ (માન) માને છે (રાગાદિ) રાગ દ્વેષ મોહ વિગેરે (પ્રગટ) સ્પષ્ટરૂપે (દુઃખ દૈન) દુઃખ આપવાવાળા છે (તિનહીકો) તેઓની (સેવત) સેવા કરતો થકો (ચૈન) સુખ (ગિનત) માને છે

ભાવાર્થ—મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ મિથ્યાદર્શનના પ્રભાવથી શરીરની ઉત્પત્તિને, આત્માનો જન્મ થયો એમ માને છે અને શરીરના મરણને આત્માનું* મરણ માને છે આ રીતે પર (શરીરાદિ ભિન્ન)

---

* આત્મા અમર છે તે નિત્ય, અગ્નિ શસ્ત્ર, અસ્ત્રો કે બીજા કોઈથી મરતો નથી કે તેનો ઉત્પન્ન થતો નથી મરણ (વિયોગ) તો માત્ર શરીરનું જ થાય છે

પદાર્થોને આત્માના માને છે, તે જ અજીવ તત્ત્વની વિપરીત શ્રદ્ધા છે

પર પદાર્થો આત્માનુ કાંઈ પણ બગાડી શકતા નથી પણ પર પદાર્થોમા રાગ [મૂર્છા-અથવા મમતા] દ્વેષ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ અને નોકષાય વિગેરે વિપરીત પરિણતિ જ, પ્રાણીને પ્રત્યક્ષ દુ ખ દેનારી છે જેવી રીતે-મારાપણાની બુદ્ધિ નહિ હોવાથી, પાડોસી અથવા શેઠને હાનિ કે લાભ થાય તેથી, કોઈને કાંઈ હર્ષ-શોક થતો નથી, તેવી રીતે-જેના અ તરમા રાગાદિરૂપ કલ્પના થતી નથી, તેઓને શરીર વિગેરે પર પદાર્થોનુ સારૂં કે ખરાબ થવાથી જરા પણ હર્ષ-શોક થતો નથી આવી રીતે મિથ્યાત્વના સ બ ધથી જ આ જીવ, રાગદ્વેષનુ સેવન કરે છે અને તેમા સુખ માને છે, આ આસ્રવ તત્ત્વની વિપરીત શ્રધ્ધા છે

ગાથા ૬

(બ ધ અને સ વર તત્ત્વની વિપરીત શ્રદ્ધા

शुभाशुभ ब ध के फलमझार, रति अरति करै निजपद विसार
आतमहित हेतु विराग ज्ञान, ते लखै आपकू कष्टदान ॥

અન્વયાર્થ -[મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ મિથ્યાદર્શનના પ્રભાવથી] (નિજપદ) આત્મ સ્વરૂપને (વિસાર) ભૂલી જઈને, (બ ધકે) કર્મ બ ધના (શુભ) સારા (ફલમઝાર) ફળમા (રતિ) પ્રેમ (કૈ) કરે છે અને

મ્બ' બંધના (અશુભ) ખરાબ ફળમા (અરતિ) દ્વેષ કરે છે, તથા જે (વિરાગ) રાગદ્વેષનો અભાવ [એટલે કે આત્મ સ્વભાવમા સ્થિરતારૂપ સમ્યક્ ચારિત્ર] અને (જ્ઞાન) સમ્યગ્જ્ઞાન [અને સમ્યગ્દર્શન] તે (આતમહિત) આત્માના હિતના (હેતુ) કારણ છે (તે) તેને (આપકૂ) આત્માને (કષ્ટદાન) દુઃખ આપનાર (લખે) માને છે

ભાવાર્થ–મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ મિથ્ય... વધી પોતાના આત્માનુ સ્વરૂપ× ભૂલી જ... બંધના શુભ કે અશુભ ફળ મળવાથી ... દ્વેષ કરે છે એટલે કે ધન, લાયક પુત્ર ... વિગેરે સુખ દેનારી સામગ્રી પામીને ... માને છે અને રોગ અને પુત્ર ... દુઃખનુ સાધન મળવાથી પોતાને ... લાગે છે જેવી રીતે કોઈ કુતરો ... ઉપર ગુસ્સો નહિ કરતા, અજ્ઞાનને ... ઉપર જ ગુસ્સો કરીને લાકડીને ... મિથ્યાદૃષ્ટિ, દ્વેષ વિગેરે કરવાને ... તેમા દ્વેષ નહિ કરતા તે કર્મોના ... કરે છે આ બંધ તત્ત્વની ઊંધી ...

મ સારવી ઉદાસી રહેવુ, ...

× અનત દર્શન અનતજ્ઞાન ... અનતવીર્ય જ આત્માનુ સ્વરૂપ છે

અને સમ્યક્ચારિત્ર તથા સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા તેમા આત્માની ભલાઈ છે પરંતુ મિથ્યાત્વના ઉદયથી આ જીવ તેને પોતાના માટે દુખદાયક માને છે એટલે કે સુખના કારણ સવરને દુખદાયક માને છે આ સવર તત્ત્વની વિપરીત શ્રદ્ધા છે

ગાથા ૭

નિર્જરા અને મોક્ષની વિપરીત શ્રદ્ધા અને અગૃહીત મિથ્યાજ્ઞાન

रोके न चाह निजशक्ति खोय, शिवरुप निराकुलता न जोय।
याही प्रतीतिजुत कछुक ज्ञान, सो दुखदायक अज्ञान जान॥७॥

અન્વયાર્થ -[મિથ્યાદૃષ્ટિ પ્રાણી મિથ્યાત્વના પ્રભાવથી] (નિજશક્તિ) પોતાના આત્માની શક્તિ (ખોય) ખોઇને [પાચ ઇંદ્રિઓના વિષયોની] (ચાહ) ઇચ્છાને (ન રોકે) રોકતો નથી, અને (નિરાકુલતા) આકુલતાના અભાવને (શિવરૂપ) મોક્ષનુ સ્વરૂપ (ન જોય) માનતો નથી (યહી) આ (પ્રતીતિ જુત) ખોટી માન્યતા સહિત (કછુક જ્ઞાન) જે કાઈ જ્ઞાન છે (સો) તે (દુખદાયક) કષ્ટને આપનારૂ (અજ્ઞાન) અગૃહીત મિથ્યાજ્ઞાન છે એમ (જાન) સમજવુ

ભાવાર્થ -ઇચ્છાને રોકવી તેને તપ* કહે છે આ તપથી નિર્જરા× થાય છે પરંતુ મિથ્યાદૃષ્ટિ

* તપ=इच्छानिरोधस्तप

× 'तपसा निर्जरा च' તત્ત્વાર્થ સૂત્ર અધ્યાય ૯ સૂત્ર ૩ ઇચ્છાને રોકવી તે તપ છે તપથી નિર્જરા થાય છે

ગાથા ૮

અગૃહીત-મિથ્યાચારિત્ર (કુચારિત્ર) નુ લક્ષણ

इन जुत विषयनि मे जो प्रवृत्त, ताको जानो मिथ्याचरित्त।
यो मिथ्यात्वादि निसर्ग जेह, अब जे गृहीत सुनिये सुतेह॥

અન્વયાર્થ -(જો) જે (વિષયનિ મે) પાચ ઇંદ્રિયોના વિષયોમા (ઇન જુત) અગૃહીત મિથ્યા દર્શન અને અગૃહીત મિથ્યાજ્ઞાન સહિત (પ્રવૃત્ત) પ્રવૃત્તિ કરે છે (તાકો) તેને (મિથ્યાચરિત્ત) અગૃહીત મિથ્યાચારિત્ર (જાનો) સમજો (યો) આ પ્રમાણે (નિસર્ગ) અગૃહીત (મિથ્યાત્વાદિ) મિથ્યાદર્શન, મિથ્યાજ્ઞાન અને મિથ્યાચારિત્ર [નુ વર્ણન કરવામા આવ્યુ] (અબ) હવે [જે] જે (ગૃહીત) ગૃહીત [મિથ્યા દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર] છે (તેહ) તેને (સુનિયે) સાભળો

ભાવાર્થ -અગૃહીત મિથ્યાદર્શન અને અગૃહીત મિથ્યાજ્ઞાન સહિત પાચ ઇંદ્રિયોના વિષયો (ભોગ ઉપભોગ) મા પ્રવૃત્તિ કરવી તેને અગૃહીત મિથ્યાચારિત્ર કહેવામા આવે છે આ પ્રકારે અગૃહીત મિથ્યાદર્શન જ્ઞાન ચારિત્રનુ વર્ણન કરવામા આવ્યુ હવે આગળ ગૃહીત મિથ્યાદર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનુ વર્ણન કરવામા આવશે

ગાથા ૯

ગૃહીત-મિથ્યાદર્શન અને કુગુરુના લક્ષણ

जो कुगुरु कुदेव कुधर्म सेव, पोषै चिर दर्शनमोह एव ।
अंतर रागादिक धरैं जेह, बाहर धन अंबर तैं सनेह ॥

ગાથા ૧૦ [પૂર્વાર્ધ]

धारैं कुलिंग लहि महतभाव, ते कुगुरु जन्मजल उपलनाव ।

અન્વયાર્થ-(જો) જે (કુગુરુ) ખોટા ગુરુની (કુદેવ) ખોટા દેવની અને (કુધર્મ) ખોટા ધર્મની (સેવ) સેવા કરે છે, તે (ચિર) ઘણા લાંબા સમય સુધી (દર્શનમોહ) મિથ્યાદર્શન (એવ) જ (પોષૈ) પોષે છે (જેહ) જે (અંતર) અંતરમાં (રાગાદિક) રાગદ્વેષ આદિ દોષોને (ધરૈં) ધારણ કરે છે અને (બાહર) બહારથી (ધન અંબર તૈં) ધન અને કપડાં વિગેરે ઉપર (સનેહ) પ્રેમ—આસક્તિ રાખે છે, અને (મહતભાવ) મહાત્માપણાનો ભાવ (લહી) ધારણ કરીને (કુલિંગ) ખોટા વેષોને (ધારૈં) ધારણ કરે છે તે (કુગુરુ) કુગુરુ કહેવાય છે અને તે કુગુરુ (જન્મજલ) સંસારરૂપી સમુદ્રમાં (ઉપલ નાવ) પત્થરની નૌકા સમાન છે

ભાવાર્થ-કુગુરુ, કુદેવ અને કુધર્મની સેવા કરવાથી ઘણા કાળ સુધી મિથ્યાત્વનું જ પોષણ થાય છે એટલે કે કુગુરુ, કુદેવ અને કુધર્મનું સેવન જ ગૃહીત મિથ્યાદર્શન કહેવાય છે

પરિગ્રહ બે પ્રકારના છે, એક અંતરંગ અને બીજો બહિરંગ રાગદ્વેષ વિગેરે અંતરંગ

છે અને ધન, મકાન, વસ્ત્ર વિગેરેમા આસકિત રાખવી તે બહિરંગ પરિગ્રહ છે પોતાને મોટાઈ ઉપર પ્રીતિ હોવાથી નવા નવા વેશ ધારણ કરવા તે કુલિંગ ધારણ કરવું છે જે અંતરંગ અને બહિરંગ પરિગ્રહ સહિત હોય છે તથા મોટાઈની ઈચ્છાથી કુલિંગ ધારણ કરે છે તેને કુગુરુ કહે છે જેવી રીતે પત્થરની હોડી પોતે ડુબે છે અને તેની અંદરના ઉતારૂને પણ ડુબાડે છે તેવી રીતે કુગુરુ પણ પોતે સંસારરૂપી સમુદ્રમા ડુબે છે અને તેની સેવા કરનાર ભક્તોને પણ અનંત સંસારમા ડુબાડે છે, એટલે કે કુગુરુની ભકિત, પૂજા, શ્રદ્ધા અને વિનય કરવાથી જીવ અનન્ત સંસારમા ભટકે છે

ગાથા ૧૦ [ઉત્તરાર્ધ]

કુદેવ [મિથ્યાદેવ] નુ સ્વરૂપ

जे रागद्वेष मल करि मलीन, वनितागदादिजुत चिह्न चीन।

ગાથા ૧૧ (પૂર્વાર્ધ)

ते हैं कुदेव तिनकी जु सेव, शठ करत न तिन भवभ्रमण छेव॥

અન્વયાર્થ —(જે) જે (રાગદ્વેષ) રાગ અને દ્વેષરૂપી (મલકરિ) મેલથી (મલીન) મલિન છે અને (વનિતા) સ્ત્રી તથા (ગદાદિજુત) ગદા વગેરે (ચિહ્ન) ચિહ્નોથી (ચીન) ઓળખાય છે (તે) તે (કુદેવ) ખોટા દેવ છે (તિનકી) તે કુદેવની (જુ)

જે (શઠ) મૂર્ખ (સેવ) સેવા (કરતે હૈ) કરે છે (તિન) તેનુ (ભવભ્રમણ) સસારમા ભટકવુ (નછેવ) મટતુ નથી

ભાવાર્થ—જે રાગ અને દ્વેષરૂપી મેલથી મેલા (રાગી-દ્વેષી) છે અને સ્ત્રી, ગદા વગેરે હથિયારોથી જેને ઓળખી શકાય છે તે 'કુદેવ'* કહેવાય છે જે મૂર્ખ આવા કુદેવોની સેવા (પૂજા ભક્તિ અને વિનય) કરે છે તે આ સસારનો અ[ત] કરી શકતા નથી એટલે કે તેને અનત કાળ સુધી સસારમા ભટકવુ પડે છે

ગાથા ૧૧ [ઉત્તરાર્ધ]

કુધર્મ અને ગૃહીત મિથ્યાદર્શનનુ સક્ષિપ્ત લક્ષણ

रागादि भावहिंसा समेत, दर्वित त्रस थावर मरण खेत।

ગાથા ૧૨

जे क्रिया तिन्हें जानहु कुधर्म, तिन सरधै जीव लहै अशर्म
याकूं गृहीतमिथ्यात्व जान, अब सुन गृहीत जो है अज्ञान

અન્વયાર્થ-(રાગાદિ) રાગ અને દ્વેષ વિગેરે (ભાવહિંસા) ભાવ હિંસા (સમેત) સાથે [તથા

---

* સુદેવ-અરિહત પરમેષ્ઠી દેવ-ભવનવાસી વગેર દેવ કુદેવ-હરિ, હર આદિ અદેવ-પીપળો તુલસી લકડમાયા વગેરે કલ્પિત દેવ

(ત્રસ) ત્રસ અને (થાવર) સ્થાવરના (મરણ) ઘાતનુ (ખેત) સ્થાન (દર્વિત) દ્રવ્ય હિંસા (સહેત) સહિત (જે) જે (ક્રિયા) ક્રિયાઓ [છે] (તિન્હેં) તેને (કુધર્મ) મિથ્યાધર્મ (જાનહુ) જાણુવો જોઈએ (તિન) તેને (સરધે) શ્રદ્ધવાથી (જીવ) પ્રાણી (અશર્મ) દુખ (લહૈ) પામે છે (યાતૂ) આ કુગુરુ, કુદેવ અને કુધર્મને શ્રદ્ધવા તેને (ગૃહીત મિથ્યાત્વ) ગૃહીત મિથ્યાદર્શન જાણુવુ (અબ) હવે (ગૃહીત) ગૃહીત (અજ્ઞાન) મિથ્યાજ્ઞાન (જો હૈ) જેને કહેવામા આવે છે તેનુ વર્ણન (સુન) સાભળો

ભાવાર્થ -જે ધર્મના કામો કરવામા રાગાદિ રૂપ ભાવહિંસા અને ત્રસ અને સ્થાવરના ઘાત સ્વરૂપ દ્રવ્યહિંસા થાય છે તેને કુધર્મ કહેવામા આવે છે જે પ્રાણી આ કુધર્મની શ્રદ્ધા કરે છે તે દુખ પામે છે

આ ખોટા-ગુરુ દેવ અને ધર્મની શ્રદ્ધા કરવી તેને 'ગૃહીત મિથ્યાદર્શન' કહે છે આ પરોપદેશ વિગેરે બાહ્ય કારણથી ગ્રહણ કરવામા આવે છે તેથી 'ગૃહીત' કહેવાય છે હવે ગૃહીત મિથ્યા જ્ઞાનનુ વર્ણન કરવામા આવે છે

ગાથા ૧૩
ગૃહીત મિથ્યાજ્ઞાનનુ લક્ષણ

एकान्तवाद-दूषित समस्त, विषयादिक पोषक अप्रशस्त।
कपिलादिरचितश्रुतको अभ्यास, सोहै कुबोध बहुदेन त्रास॥

અન્વયાર્થ -(એકાન્તવાદ) એકાન્તરૂપ કથનથી (દૂષિત) ખોટા (વિષયાદિક) અને પાંચ ઇંદ્રિયોના વિષય વિગેરેને (પોષક) પુષ્ટિ કરવાવાળા (કપિલાદિ રચિત) કપિલ વિગેરેએ બનાવેલા (અપ્રશસ્ત) ખોટા (સમસ્ત) બધા (શ્રુતકો) શાસ્ત્રોને (અભ્યાસ) પઢવું, પઢાવવું, સાંભળવું અને સંભળાવવું (સો) તે (કુબોધ) મિથ્યાજ્ઞાન [છે તે] (બહુ) ઘણા (ત્રાસ) દુઃખને (દેન) આપવા વાળુ છે

ભાવાર્થ -વસ્તુ અનેક ધર્માત્મક છે તેમાંથી કોઇ પણ એક જ ધર્મને આખી વસ્તુ કહેવાના કારણથી દૂષિત (મિથ્યા) તથા વિષય કષાય આદિને પુષ્ટ કરવાવાળા કપિલ આદિ કુગુરુઓના બનાવેલા સર્વ પ્રકારના ખોટા શાસ્ત્રોને ભણવું, ભણાવવું, સાંભળવું અને સંભળાવવું તેને 'ગૃહીત-મિથ્યાજ્ઞાન' કહે છે

ગાથા ૧૪

ગૃહીત મિથ્યાચારિત્રનું લક્ષણ

जो ख्याति लाभ पूजादि चाह, धरि करन विविधविध देहदाह
आतम अनात्म के ज्ञानहीन, जे जे करनी तन करन छीन॥

અન્વયાર્થ -(જો) જે (ખ્યાતિ) પ્રસિદ્ધતા, (લાભ) ફાયદો અને (પૂજાદિ) માન્યતા અને આદર વિગેરેની (ચાહ ધરિ) ઇચ્છા કરીને (દેહદાહ) શરીરને

પીડા કરવાવાળા (આતમ અનાતમકે) આત્મા અને પરવસ્તુઓના (જ્ઞાનહીન) ભેદજ્ઞાનથી રહિત (તન) શરીરને (છીન) ક્ષીણ (કરને) કરવાવાળી (વિવિધવિધ) અનેક પ્રકારની (જે જે કરની) જે જે ક્રિયાઓ છે તે બધી (મિથ્યાચારિત્ર) મિથ્યા ચારિત્ર કહેવાય છે

ભાવાર્થ–શરીર અને આત્માનુ ભેદ વિજ્ઞાન નહિ હોવાથી પરલોકમા યશ, ધન–દૌલત, આદર–સત્કાર, વિગેરેની ઇચ્છાથી માન આદિ કષાયને વશીભૂત થઇને શરીરને ક્ષીણ કરવાવાળા આડમ્બર–યુકત (ભસ્મ લગાવવી, જટા વધારવી અને પંચાગ્નિ તપ વિગેરે) કામો કરવા તેને 'ગૃહીત મિથ્યા ચારિત્ર' કહે છે

ગાથા ૧૫

મિથ્યા ચારિત્ર અને સંસારના ત્યાગનો ઉપદેશ

ते सब मिथ्या चारित्र त्याग, अब आतम के हित पंथ लाग
जगजाल भ्रमण को देहु त्याग, अब दौलत निज आतम सुपाग

અન્વયાર્થ–(તે) તે (સબ) બધા (મિથ્યા ચારિત્ર) મિથ્યા ચારિત્રને (ત્યાગ) છોડીને (અબ) હવે (આતમકે) આત્માના (હિત) કલ્યાણના (પંથ) માર્ગે (લાગ) લાગી જાઓ (જગ જાલ) સંસારની જાળમા (ભ્રમણકો) ભટકવાનો (ત્યાગ દેહુ) ત્યાગ કરો (દૌલત) હે દૌલતરામ ! (નિજ આતમ) પોતાના આત્મામા (અબ) હવે (સુપાગ) સારી રીતે લીન થાઓ

ભાવાર્થ - આત્મ હિતૈષી જીવે પૂર્વોક્ત મિથ્યા ચારિત્રનો ત્યાગ કરીને આત્મ કલ્યાણના માર્ગમા લાગવુ જોઈએ પડિત દૌલતરામજી પોતાના આત્માને સબોધી કહે છે કે હે આત્મ[!] સસારની જજાલ (દદફદ, ઉલઝન,) મા ભટકવુ છોડી દઈને સાવધાનીથી આત્મસ્વરૂપમા લીન થા

બીજી ઢાળનો સારાશ

આ જીવ મિથ્યાદર્શન, મિથ્યાજ્ઞાન અને મિથ્યાચારિત્રને વશ થઈને ચાર ગતિમા વારવાર પરિભ્રમણ કરીને, જાતજાતના દુખો ભોગવી રહ્યો છે જ્યા સુધી એનાથી છેડ છૂટો નહિ થાય ત્યા સુધી સુખ, શાન્તિ અને આત્માનો ઉદ્ધાર થઈ શકતો નથી

ખોટી શ્રદ્ધા કરવી તેને મિથ્યાદર્શન કહે છે તેના ઉદયથી આ જીવ આત્મ સ્વરૂપની વિપરીત શ્રદ્ધા કરીને શરીરને જ આત્મા માને છે સાચા અને ખોટા સ્વરૂપની તેને ઓળખાણ રહેતી નથી સારાને ખરાબ અને ખરાબને સારૂ, સુખને દુખ અને દુખને સુખ, હિતને અહિત, અને અહિતને હિત માને છે જે કુગુરુ, કુદેવ અને કુધર્મની શ્રદ્ધા, પૂજા, તથા વિનય અનત સસારનુ કારણ અને દુખદાયક છે, તેને પોતાનુ કર્તવ્ય સમજીને પોતાના દુર્લભ જીવનને નષ્ટ કરે છે, જેથી પોતાના

હાથે પોતાના જ જીવન ઉપર કુહાડો મારી અનંત સંસારમાં ભ્રમણ કરે છે

પર નિમિત્તને લક્ષે પોતે વિપરીત જ્ઞાન કરવું તે મિથ્યાજ્ઞાન કહેવાય છે અને પોતાની મેળે તથા પર ઉપદેશ વિગેરેથી વિષય ભોગોમાં પ્રવૃત્તિ તથા ખોટા આડમ્બરના કામો કરવા તેને મિથ્યાચારિત્ર કહે છે આથી આત્માનું હિત ઈચ્છનાર પ્રાણીએ એ ત્રણેનો ત્યાગ કરીને આત્મ હિતના માર્ગમાં આગળ વધવું જોઇએ કારણ કે સંસારમાં ભટકીને અનંત જન્મ ધારણ કરીને અનંતકાળ ગુમાવ્યો હવે તો સાવધાન થઈને આત્મોદ્ધાર કરવો જોઇએ

બીજી ઢાળનો ભેદ સંગ્રહ

ઇન્દ્રિય વિષય=સ્પર્શ, રસ, ગંધ વર્ણ અને શબ્દ

તત્ત્વ=જીવ અજીવ આસ્રવ, બંધ સંવર, નિર્જરા, મોક્ષ

દ્રવ્ય=જીવ પુદ્ગલ ધર્મ, અધર્મ, આકાશ અને કાળ

મિથ્યાદર્શન=ગૃહીત અગૃહીત

મિથ્યાજ્ઞાન=ગૃહીત (બાહ્ય કારણ પ્રાપ્ત) અગૃહીત (નિસર્ગજ)

મિથ્યાચારિત્ર=ગૃહીત અને અગૃહીત (નિસર્ગજ)

મહાદુઃખ=જન્મ અને મરણ

વિમાનવાસી=કલ્પોત્પન, અને કલ્પાતીત

દ્વિતીય ઢાળનું લક્ષણ સંગ્રહ

અનેકાન્ત=ભિન્ન ભિન્ન ધર્મોની અપેક્ષાથી, એક વસ્તુનો વિરોધ રહિત, અનેક ધર્માત્મક કથન કરવાવાળો સિદ્ધાંત

અમૂર્તિક=રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ વિનાની વસ્તુ

આત્મા=જાણવું અને દેખવું અથવા જ્ઞાન—દર્શન શક્તિવાળી વસ્તુને આત્મા કહેવામાં આવે છે

ઉપયોગ=દ્રવ્યની જ્ઞાન-દર્શન અથવા જાણવા દેખવાની શક્તિ

એકાન્તવાદ=અનેક ધર્મોની સત્તાની અપેક્ષા નહિ કરતાં, વસ્તુને એક જ રૂપથી નિરૂપણ કરવી

દર્શનમોહ=આત્માના સમ્યગ્દર્શન ગુણને ઘાત કરનાર (નિમિત્તરૂપ) કર્મ

દ્રવ્યહિંસા=ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણીઓનો ઘાત કરવો

ભાવહિંસા*=રાગ અને દ્વેષ વિગેરે વિકારોની ઉત્પત્તિ

મિથ્યાદર્શન=જીવાદિ તત્ત્વોની વિપરીત શ્રદ્ધા

મૂર્તિક=રૂપ, રસ ગંધ અને સ્પર્શ સહિત વસ્તુ

---

*અપ્રાદુર્ભાવ: ખલુ રાગાદિના ભવત્યહિંસેતિ।
તેષામેવોત્પત્તિ-હિંસેતિ જિનાગમસ્ય સંક્ષેપ ॥પુ૦ સિ૦॥૪૪॥

અર્થ – ખરેખર રાગાદિ ભાવોનું પ્રગટ ન થવું તે અહિંસા છે અને તે રાગાદિ ભાવોની ઉત્પત્તિ થવી તે હિંસા છે એવું જૈનશાસ્ત્રનું ટુંકું રહસ્ય છે

અન્તર પ્રદર્શન

૧ આત્મા અને જીવમા કાઇ અંતર નથી પર્યાય વાચ શબ્દ છે

અગૃહીત (નિસર્ગજ) તો નિમિત્ત વિના થાય છે પરંતુ ગૃહીત બીજાના નિમિત્તથી થાય છે

૩ મિથ્યાત્વ અને મિથ્યાદર્શનમા કાંઈ તફાવત નથી માત્ર બન્ને પર્યાયવાચક શબ્દો છે

૪ સુગુરુમા રાગ દ્વેષ વિગેરે હોતા નથી પરંતુ કુગુરુમા રાગ-દ્વેષ વિગેરે હોય છે વિદ્યાગુરુ તે સુગુરુ અને કુગુરુથી જુદા વ્યક્તિ છે મોક્ષમાર્ગના પ્રસંગમા મુક્તિ માર્ગના પ્રદર્શક સુગુરુ હિતકારી છે

બીજી ઢાળની પ્રશ્નાવલી

૧ અગૃહીત મિથ્યા ચારિત્ર, અગૃહીત મિથ્યા જ્ઞાન, અગૃહીત મિથ્યાદર્શન, કુદેવ, કુગુરુ, કુધર્મ, ગૃહીત મિથ્યા દર્શન, ગૃહીત મિથ્યા જ્ઞાન, ગૃહીત મિથ્યા ચારિત્ર, છ દ્રવ્યો અને મિથ્યા દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ જીવ એ બધાનુ લક્ષણ બતાવો

૨ મિથ્યાત્વ અને મિથ્યાદર્શનમા અગૃહીત (નિસર્ગજ) અને ગૃહીત (બાહ્ય કારણોના નિમિત્ત થી થતુ) તેમા, આત્મા અને જીવમા અને સુગુરુ કુગુરુ અને વિદ્યાગુરુમા શુ તફાવત છે તે દર્શાવો

૩ અગૃહીતનુ નામાન્તર, આત્મહિત માર્ગ, એકેન્દ્રિયને જ્ઞાન ન માનવાથી નુકસાન, કુદેવ

વિગેરેની સેવાથી હાનિ, બીજી ઢાળમા કહેવાયલી હકીકત, મરણ વખતે જીવને નીકળતો નહી દેખવાનુ કારણ, મિથ્યાદૃષ્ટિની રુચિ, મિથ્યાદૃષ્ટિની અરુચિ, મિથ્યાદર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની સત્તાનો કાળ, મિથ્યાદૃષ્ટિને દુ ખ આપનારી વસ્તુ, મિથ્યા-ધાર્મિક કાર્યો કરવાથી હાનિ, અને સાત તત્ત્વોની વિપરીત શ્રદ્ધાના પ્રકાર વિગેરેનુ સ્પષ્ટ વર્ણન કરો

૪ આત્મહિત, આત્મ શકિતનુ વિસ્મરણ, ગૃહીત મિથ્યાત્વ, જીવની ઓળખાણ ન થવા દેવી, તત્ત્વનુ પ્રયોજન, દુ ખ, મોક્ષ સુખની અપ્રાપ્તિ અને મ સાર પરિભ્રમણના કારણો દર્શાવો

૫ મિથ્યાદૃષ્ટિનો આત્મા, જન્મ અને મરણ કષ્ટદાયક વસ્તુ વિગેરેનો વિચાર દેખાડો

૬ કુગુરુ અને મિથ્યા ચારિત્ર વિગેરેના દૃષ્ટાત દેખાડો

૭ કુગુરુ સેવન, કુધર્મ સેવન અને રાગાદિક ભાવો વિગેરેનુ ફળ બતાવો મિથ્યાત્વ પર એક લેખ લખો

૮ અમુક શબ્દ, ચરણ અથવા છન્દના અર્થ અને ભાવાર્થ બતલાવો બીજી ઢાળનો સારાશ કહો

ત્રીજી ઢાળ

ગાથા ૧

આત્મહિત સાચુ સુખ અને બે પ્રકારના મોક્ષમાર્ગનુ લક્ષણ

आतम पो हित है सुग, सो सुख आकुलता विन कहिये।
आकुलता शिनमाहि न तातैं, शिव मग लाग्यो चहिये ॥
सम्यग्दर्शन ज्ञान-चरन शिन मग सो दुविध विचारो ॥
जो सत्यारथ रुप सो निश्चय, कारण सो व्यवहारो ॥

અન્વયાર્થ-(આતમકો) આત્માનુ (હિત) કલ્યાણ (હૈ સુખ) સુખની પ્રાપ્તિમા છે (સો સુખ) તે સુખ (આકુલતા બિન) આકુલતા વગરનુ (કહિયે) કહેવાય છે (આકુલતા) આકુળતા (શિવમાહિં) મોક્ષમા (ન) નથી (તાતે) તેથી (શિવ-મગ) મોક્ષ માર્ગમા (લાગ્યો) લાગવુ (ચહિયે) જોઇએ સમ્ય ગ્દર્શનજ્ઞાનચરને) સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન અને ચારિત્ર એ ત્રણેની એકતા તે (શિવમગ) મોક્ષનો માર્ગ છે (સો) તે મોક્ષમાર્ગ (દુવિધ) બે પ્રકારનો (વિચારો) કહેવાય છે (જો) જે (સત્યારથરૂપ) વાસ્તવિક સ્વરૂપ છે (સો) તે (નિશ્ચય) નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ છે અને (કારણ) જે નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગનુ કારણ છે (સો) તેને (વવહારો) વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ કહે છે

ભાવાર્થ–આત્માનુ કલ્યાણ સુખ પ્રાપ્તિ છે આકુળતા (ચિંતા, શલ્ય, તૃષ્ણા અથવા સંકલેશ) નુ મટી જવુ તે સાચુ સુખ છે, કારણ કે અપરિમિત ધન દૌલત પણ કેમ ન હોય છતા પણ જ્યા સુધી આકુળતા (ચિંતા, શલ્ય અથવા તૃષ્ણા) મટતી નથી ત્યા સુધી તે, શરીરમા લાગેલી ફાસની માફક દુ ખ દેનારી છે અને બધા [માનેલા) સુખને દુ ખ રૂપ કરે છે

આ આકુળતાનો અભાવ માત્ર મોક્ષમા જ થાય છે માટે સુખની ઇચ્છા રાખનારે મોક્ષમાર્ગ ઉપર ચાલવુ જોઇએ સમ્યગ્દર્શન–સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર એ ત્રણેની એકતા* મોક્ષનો માર્ગ છે તે બે પ્રકારનો છે એક નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ અને બીજો વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ એમા જે પરમાર્થ (વાસ્તવિક) સ્વરૂપ છે તે નિશ્ચય (શુદ્ધ અથવા મુખ્ય) મોક્ષમાર્ગ છે અને જે નિશ્ચય

*સમ્યગ્દર્શન આદિ ત્રણેનો સમુદાય તે જ મોક્ષ માર્ગ છે, જુદો જુદો નથી જેવી રીતે નાનો વિશ્વાસ, જ્ઞાન અને સેવનમા માત્ર એક પણ ન હોય તો નિરોગતા થતી નથી એવી જ રીતે જુદુ જુદુ સમ્યગ્દર્શન આદિ હોય તો મોક્ષમાર્ગ નથી હોતો આ વિષે આધળો પાગળો અને આગમુનુ દ્રષ્ટાંત છે તે બીજા ગ્રથમાથી જાણવુ

માર્ગનુ કારણ છે તે વ્યવહાર (અશુદ્ધ, ગૌણ અથવા ઉપચાર) મોક્ષમાર્ગ કહેવાય છે

ગાથા ૨

નિશ્ચય મોક્ષ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનુ સ્વરૂપ

परद्रव्यनतें भिन्न आपमें, रुचि सम्यक्त्व भला है ।
आपरूप को जानपनो सो, सम्यग्ज्ञान कला है ॥
आपरूप में लीन रहे थिर, सम्यक्चारित सोई ।
अब व्यवहार मोक्ष-मग सुनिये, हेतु नियत को होई ॥

અન્વયાર્થ—(આપમેં) આત્મામા (પરદ્રવ્યનતૈં) પરવસ્તુઓથી (ભિન્ન) જુદી (રુચિ) શ્રદ્ધા કરવી તે (ભલા) નિશ્ચય (સમ્યક્ત્વ) સમ્યગ્દર્શન છે (આપરૂપકો) આત્માના સ્વરૂપને (પરદ્રવ્યનતૈં ભિન્ન) પરવસ્તુઓથી જુદુ (જાનપનો) જાણવુ (સો) તે (નિશ્ચય સમ્યગ્જ્ઞાન) નિશ્ચય સમ્યગ્જ્ઞાનનો (કલા) પ્રકાશ (હૈ) છે (પર દ્રવ્યનતૈં ભિન્ન) પર દ્રવ્યોથી ભિન્ન એટલે જુદા થઈને (આપરૂપમેં) આત્મ સ્વરૂપમા (થિર) સ્થિરતાપૂર્વક (લીન રહે) લીન થવુ તે (સમ્યક્ચારિત્ર) નિશ્ચય સમ્યક્ચારિત્ર (હોઈ) છે (અબ) હવે (વ્યવહાર મોક્ષ-મગ) વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ (સુનિયે) સાભળો કે જે વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ (નિયતકો) નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગનુ (હેતુ) કારણ (હોઈ) [ઉપચારથી] છે

ભાવાર્થ –પુદ્ગલ વિગેરે પર પદાર્થોથી જુદો, આત્માનો અટળ વિશ્વાસ કરવો તે નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે આત્માને પર વસ્તુઓથી જુદો જાણવો (જ્ઞાન કરવુ) તે નિશ્ચય સમ્યગ્જ્ઞાન કહેવાય છે તથા પરદ્રવ્યોને છોડીને આત્મ સ્વરૂપમા એકાગ્રતાથી મગ્ન થવુ તે નિશ્ચય-સમ્યક્ચારિત્ર (યથાર્થ આચરણ) કહેવાય છે હવે આગળ નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ કરાવવાવાળા [કારણ સ્વરૂપ] વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગનુ કથન કહેવામા આવે છે

ગાથા ૩

વ્યવહાર સમ્યકત્વ (સમ્યગ્દર્શન) નુ સ્વરૂપ

जीव अजीव तत्त्व अरु आस्रव, बंध रु संवर जानो ।
निर्जर मोक्ष कहे जिन तिनको, ज्यों का त्यों सरधानो ॥
है सोई समकित व्यवहारी, अब इन रूप बखानो ।
तिनको सुन सामान्य विशेषैं, दिढ प्रतीत उर आनो ॥

અન્વયાર્થ જિનેન્દ્ર દેવે (જીવ) જીવ (અજીવ) અજીવ (આસ્રવ) આસ્રવ (બંધ) બંધ (સંવર) સંવર (નિર્જર) નિર્જરા (અરુ) અને (મોક્ષ) મોક્ષ (તત્ત્વ) એ સાત તત્ત્વો (કહે) કહ્યા છે, (તિનકો) તે બધાને (જ્યોં કા ત્યોં) જેમ કહ્યા છે તેમ યથાર્થ (સરધાનો) શ્રદ્ધા કરો (સોઈ) એવી રીતે શ્રદ્ધા કરવી તે (વ્યવહારી) વ્યવહારથી (સમકિત) સમ્યગ્દ

ર્શન (હે) છે (અબ) હવે (ઇનિ રૂપ) એ સાત તત્વોનું સ્વરૂપ (વખાનો) કહું છું (તિનકી) તે સાત તત્ત્વોને (સામાન્ય) સામાન્ય અને (વિશેષે) વિશેષ રૂપથી (સુન) સાભળીને (ઉર) મનમા (દિઢ) અટળ (પ્રતીત) શ્રદ્ધા (આનો) કરવી જોઇએ

ભાવાર્થ -જિનેન્દ્ર ભગવાને જીવ, અજીવ, આસ્રવ, બંધ સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષ એ સાત તત્ત્વો જેમ કહ્યા છે તેને જેમ કહ્યા છે તેમ, અટળ શ્રદ્ધા કરવી તે વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે હવે આગળ એ સાત તત્ત્વોના સ્વરૂપનુ સામાન્ય અને વિશેષરૂપથી વર્ણન કરવામા આવે છે, તેને સાભળીને પોતાના મનમા તેનો અટળ વિશ્વાસ કરવો જોઇએ, જેથી વ્યવહાર સમકિતની પ્રાપ્તિ થાય.

ગાથા ૪

જીવના ભેદ, બહિરાત્મા અને ઉત્તમ અંતરાત્માનુ લક્ષણ

बहिरातम अन्तर आतम परमातम जीव त्रिधा है।
देह जीव को एक गिने बहिरातम तत्त्व मुधा है॥
उत्तम मध्यम जघन त्रिविध के, अन्तर आतम ज्ञानी।
द्विविधसंग बिन शुध उपयोगी, मुनि उत्तम निजध्यानी॥

અન્વયાર્થ -(બહિરાતમ) બહિરાત્મા, (અન્તર આતમ) અન્તરાત્મા અને (પરમાતમ) પરમાત્મા

[એપ્રકારે](જીવ)જીવ(ત્રિધા) ત્રણ પ્રકારના (હૈ) છે, તેમા (દેહ જીવકો) શરીર અને આત્માને (એકગિનૈ)એક માને છે (સો) તે (બહિરાતમ) બહિરાત્મા છે અને [તે બહિરાત્મા] (તત્ત્વમુધા) સાચા તત્ત્વોનો અજાણ અર્થાત્ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે (આતમજ્ઞાની) આત્માને પર વસ્તુઓથી જુદો નિશ્ચય કરવાવાળો (અન્તર આત્મા) અન્તરાત્મા [કહેવાય છે, તે] (ઉત્તમ) ઉત્તમ (મધ્યમ) મધ્યમ અને (જઘન) જઘન્ય એમ (ત્રિવિધ) ત્રણ પ્રકારના છે, તેમા (દ્વિવિધ) અ તરગ અને બહિરગ એ બે પ્રકારના (સ ગવિન) પરિગ્રહ રહિત (શુધ ઉપયોગી) શુદ્ધ ઉપયોગી (નિજ ધ્યા ની) આત્મ ધ્યાની (મુનિ) દિગમ્બર મુનિ (ઉત્તમ) ઉત્તમ (અન્તરાત્મા છે)

ભાવાર્થ – જીવ (આત્મા) ત્રણ પ્રકારના છે (૧) બહિરાત્મા (૨) અન્તરાત્મા (૩) પરમાત્મા તેમા શરીર ને આત્માને એક માને છે તેને બહિરાત્મા કહે છે, તેને અવિવેકી અથવા મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ કહે છે જે શરીર અને આત્માને પોતાના ભેદવિજ્ઞાનથી જુદાજુદા માને છે તે અન્તરાત્મા અર્થાત્ સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે એ અ તરાત્માના ત્રણ ભેદ છે ઉત્તમ, મધ્યમ અને જઘન્ય તેમા અ તરગ અને બહિરગ એ બન્ને પ્રકારના પરિગ્રહથી રહિત ૭-૮-૯-૧૦-૧૧-૧૨ મા ગુણસ્થાનમા વર્તતા--

શુદ્ધ-ઉપયોગી અને આત્મધ્યાની દિગમ્બર મુનિ ઉત્તમ અંતરાત્મા છે

ગાથા ૫

મધ્યમ અને જઘન્ય અંતરાત્મા તથા સકલ પરમાત્મા

मध्यम अन्तर आतम हैं जे, देशव्रती अनगारी।
जघन कहे अविरत समदृष्टि, तीनों शिवमगचारी॥
सकल निकल परमातम द्वैविध, तिनमें घाति निवारी।
श्री अरिहन्त सकल परमातम, लोकालोक निहारी॥

અન્વયાર્થ—(અનગારી) ગૃહ આદિ પરિગ્રહ રહિત, છઠ્ઠા ગુણસ્થાનવર્તી મુનિ અને (દેશવ્રતી) બારવ્રતને ધારણ કરનાર શ્રાવક (મધ્યમ) મધ્યમ (અન્તર આતમ) અન્તરાત્મા (હૈ) છે અને (અવિરત) બાર વ્રત રહિત (સમ દૃષ્ટિ) સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ (જઘન) જઘન્ય અન્તરાત્મા (કહે) કહેવાય છે(તીનોં) એ ત્રણે (શિવમગચારી) મોક્ષમાર્ગ પર ચાલવા વાળા છે (સકલ નિકલ) સકલ અને નિકલના ભેદથી (પરમાતમ) પરમાત્મા (દ્વૈવિધ) બે પ્રકારના છે(તિનમેં) તેમા (ઘાતિ) ચાર પ્રકારના ઘાતી કર્મોને (નિવારી) નાશ કરવાવાળા (લોકાલોક) લોક અને અલોકને (નિહારી) જાણવા દેખવાવાળા (શ્રી અરિહંત) અન્તરંગ અને બહિરંગ લક્ષ્મી સહિત અરિહંત પરમેષ્ઠી (સકલ) સકલ (પરમાતમ) પરમાત્મા છે

ભાવાર્થ—શુભોપયોગી ગૃહાદિ પરિગ્રહ રહિત* છઠ્ઠા ગુણસ્થાનવર્તી મુનિ તથા બાર વ્રતના પાલક પાંચમા ગુણસ્થાનવર્તી શ્રાવક મધ્યમ અંતરાત્મા છે અને વ્રતરહિત ચોથા ગુણસ્થાનવર્તી સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ જઘન્ય અંતરાત્મા છે. આ ત્રણે અંતરાત્મા મોક્ષમાર્ગ પર ચાલવાવાળા છે. સકલ[1] (શરીર અને કર્મ સહિત) અને નિકલ[2] (શરીર અને કર્મરહિત) એવા ભેદથી પરમાત્મા બે પ્રકારના છે, તેમાં જ્ઞાનાવરણાદિ ચાર ઘાતીકર્મોનો નાશ કરવાવાળા તથા લોક અને અલોકના પદાર્થોના જ્ઞાતા-દૃષ્ટા, અન્તરંગ અને બાહિરંગ* લક્ષ્મી સહિત અરિહંત પરમેષ્ઠી સકલ પરમાત્મા કહેવાય છે.

ગાથા ૬

નિકલ પરમાત્માનું લક્ષણ અને પરમાત્માના ધ્યાનનો ઉપદેશ

---

* सावयगुणेहि जुत्ता पमत्तविरदा य मज्झिमा होंति ।
श्रावकगुणैस्तु युक्ताः प्रमत्तविरताश्च मध्यमाः भवन्ति ॥१९०॥
શ્રાવક અને પ્રમત્ત વિરત મુનિ મધ્યમ અન્તરાત્મા છે.
[સ્વામીકાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા]

* અનંત ચતુષ્ટય અન્તરંગ લક્ષ્મી કહેવાય છે તથા સમવસરણાદિ બહિરંગ લક્ષ્મી કહેવાય છે.

૧ સ=સહિત કલ=શરીર સકલ એટલે શરીર સહિત
૨ નિ=રહિત કલ=શરીર, નિકલ એટલે શરીર રહિત

ज्ञानशरीरी त्रिविध कर्म,-मल वर्जित सिद्ध महंता।
ते हैं निकल अमल परमात्मा, भोगें शर्म अनंता॥
बहिरातमता हेय जानि तजि, अन्तर आतम हूजैं।
परमातम को ध्याय निरन्तर, जो नित आनंद पूजैं॥

અન્વયાર્થ-(જ્ઞાનશરીરી) જ્ઞાનમાત્ર જેનુ શરીર છે એવા, (ત્રિવિધ) જ્ઞાનાવરણાદિ દ્રવ્ય કર્મ, રાગાદિ ભાવકર્મ, અને ઔદારિક શરીર વિગેરે નોકર્મ, એ ત્રણ પ્રકારના (કર્મમલ) કર્મરૂપી મેલથી (વર્જિત) રહિત, (અમલ) નિર્મળ અને (મહંતા) પૂજ્ય (સિદ્ધ) સિદ્ધ પરમેષ્ઠી (નિકલ) નિકલ (પરમાત્મ) પરમાત્મા છે તે (અનન્તા) અપરિમિત (શર્મ) સુખને (ભોગેં) ભોગવે છે આ ત્રણમા (બહિરાતમતા) બહિરાત્મપણાને (હેય) છોડવા યોગ્ય (જાનિ) જાણીને અને (તજી) તેને તજીને (અન્તર આતમ) અન્તરાત્મા (હૂજૈ) થવુ જોઈએ અને (નિરન્તર) સદા (પરમાતમકો) પરમાત્માનુ (ધ્યાય) ધ્યાન કરવુ જોઈએ (જો) જે પરમાત્માનુ ધ્યાન (નિત) નિત્ય અર્થાત્ અનંત (આનંદ) આનંદ (પૂજૈ) પ્રાપ્ત કરાવે છે

ભાવાર્થ-ઔદારિક આદિ શરીર રહિત, શુદ્ધ જ્ઞાનમય, દ્રવ્ય-ભાવ-નોકર્મ રહિત, નિર્દોષ અને પૂજ્ય સિદ્ધ પરમેષ્ઠી 'નિકલ' પરમાત્મા કહેવાય છે તે સમસ્ત કર્મોના વિનાશથી અનંતકાલ સુધી

અનંત સુખનો અનુભવ કર્યા કરે છે આ ત્રણમાં બહિરાત્માપણું મિથ્યાત્વ સહિત હોવાથી હેય [છોડવા યોગ્ય] છે તેથી આત્મ હિતેચ્છુએ તેને છોડીને અન્તરાત્મા [સમ્યગ્દૃષ્ટિ] બનીને પરમાત્માનું ધ્યાન કરવું જોઈએ, કારણકે તેથી હંમેશા [અનંત] આનંદ [મોક્ષ] ની પ્રાપ્તિ થાય છે

ગાથા ૭

અજીવ, પુદ્ગલ, ધર્મ અને અધર્મ દ્રવ્યનું લક્ષણ અને ભેદ

चेतनता विन सो अजीव है, पंच भेद ताके हैं ।
पुद्गल, पंच वरन-रस, गंध-दो फरस वसू जाके हैं ॥
जिय पुद्गलको चलन सहाई, धर्मद्रव्य अनरूपी ।
तिष्ठत होय अधर्म सहाई, जिन बिन-मूर्ति निरूपी ॥

અન્વયાર્થ— જે (ચેતનતા વિન) ચેતના રહિત છે (સો) તે (અજીવ) અજીવ છે (તાકે) તે અજીવના (પંચ) પાંચ (ભેદ) ભેદ (હૈં) છે (જાકે) જેમાં (પંચ) પાંચ-પાંચ (વરનરસ) વર્ણ અને રસ, (દો) બે (ગંધ) ગંધ અને (વસૂ) આઠ (ફરસ) સ્પર્શ (હૈં) હોય છે તે (પુદ્ગલ) પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે જે (જીવ) જીવને અને (પુદ્ગલકો) પુદ્ગલને (ચલન સહાઈ) ચાલવામાં ઉદાસીન સહકારી અને (અનરૂપી) અમૂર્તિક છે તે (ધર્મ) ધર્મદ્રવ્ય છે જે

(તિષ્ઠત) સ્થિર થયેલા [જીવ અને પુદ્‌ગલને] (સહાઇ) સહકારી (હોય) થાય છે તે (અધર્મ) અધર્મદ્રવ્ય છે (જિન) જિનેન્દ્ર ભગવાને આ અધર્મદ્રવ્યને (ભિનમૂર્તિ) અમૂર્તિક, (નિરૂપી) કહ્યુ છે

ભાવાર્થ-જેમા ચેતના (જ્ઞાન દર્શન અથવા જાણવા દેખવાની શક્તિ) નથી હોતી તેને અજીવ કહે છે આ અજીવના પાચ ભેદ છે-પુદ્‌ગલ, ધર્મ, * અધર્મ, આકાશ અને કાળ જેમા રૂપ, રસ, ગધ અને સ્પર્શ હોય છે તેને પુદ્‌ગલ દ્રવ્ય કહે છે જે સ્વય ચાલે છે એવા જીવ અને પુદ્‌ગલને ચાલવામા સહકારી (ઉદાસીન નિમિત્ત કારણ) થાય છે તે ધર્મ દ્રવ્ય છે અને સ્વય (પોતાની મેળે) સ્થિર રહેલા જીવ અને પુદ્‌ગલને સ્થિર રહેવામા જે સહકારી (ઉદાસીન નિમિત્ત કારણ) થાય છે તે અધર્મ દ્રવ્ય છે જિનેન્દ્ર ભગવાને આ ધર્મ, અધર્મ દ્રવ્યને તથા હવે પછી કહેવામા આવશે તે આકાશ અને કાળ દ્રવ્યને અમૂર્તિક (ઇંદ્રિય અગોચર) કહ્યા છે

---

* ધર્મ અને અધર્મથી આ પ્રકરણમા પુણ્ય અને પાપ એમ ન સમજવુ, પણ છ દ્રવ્યોમા આવતા આ તર્ગત દ્રવ્યો જાણવા તથા બીજે કહેવામા આવતા ધર્મ અને અધર્મને શુભાશુભ કર્મનુ ફળ, પુણ્ય અને પાપ જાણવુ

ગાથા ૮

આકાશ, કાળ અને આસ્રવના લક્ષણ અથવા ભેદ

सकल द्रव्यको वास जासमे, सो आकाश पिछानो।
नियत वर्तना निशिदिन सो व्यवहार काल परिमानो ॥
यो अजीव अब आस्रव सुनिये, मन-वच-काय त्रियोगा।
मिथ्या अविरत अरु कषाय पर,-माद सहित उपयोगा ॥

અન્વયાર્થ-(જાસમે) જેમા (સકલ) સર્વે (દ્રવ્યકો) દ્રવ્યનો (વાસ) નિવાસ (હૈ) છે તે (આકાશ) આકાશ દ્રવ્ય (પિછાનો) જાણવુ (વર્તના) પોતે પલટે અને બીજાને પલટવામા નિમિત્ત થાય તે (નિયત) નિશ્ચય કાળ દ્રવ્ય છે અને (નિશિદિન) રાત્રિ, દિવસ વિગેરે (વ્યવહાર) વ્યવહાર (કાલ) કાલદ્રવ્ય (પરિમાનો) જાણો (યો) આ પ્રકારે (અજીવ) અજીવ તત્ત્વનુ વર્ણન થયુ (અબ) હવે (આસ્રવ) આસ્રવ તત્ત્વ (સુનિયે) સાભળો (મન વચ કાય) મન વચન અને કાયા એ (ત્રિયોગા) ત્રણે યોગની હાલવા ચાલવાની ક્રિયા અને (મિથ્યા) મિથ્યાત્વ (અવિરત) અવિરત (કષાય) કષાય (અરૂ) અને (પરમાદ) પ્રમાદ (સહિત) સહિત (ઉપયોગા) આત્માની પ્રવૃત્તિ તે (આસ્રવ) આસ્રવ તત્ત્વ કહેવાય છે

ભાવાર્થ-જેમા છ દ્રવ્યોનો નિવાસ છે તે

સ્થાનને આકાશ* કહે છે જે પોતાની મેળે પલટે છે તથા પોતાની મેળે પલટતા બીજા દ્રવ્યોને પલટવામા કુભારના ચાકની ખીલી માફક સહાયક છે તેને 'નિશ્ચયકાળ'+ કહે છે લોક વ્યવહારમા ઉપયોગી રાત, દિવસ, ઘડી, , કલાક વગેરેને 'વ્યવહારકાળ' કહેવાય છે આવી રીતે અજીવ તત્ત્વનુ વર્ણન થયુ હવે આસવ તત્ત્વનુ વર્ણન કરે છે મન વચન અને કાયાની હાલવા ચાલવારૂપ ક્રિયાને આસ્રવ કહે છે, તેના મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, પ્રમાદ અને યોગ એ પાચ ભેદ છે.

---

*જેવી રીતે કોઈ વાસણમા પાણી ભરીને તેમા ભસ્મ [ગખ] નાખવામા આવે તો તે સમાઇ જાય છે પછી તેમા મિશ્રી-ખાંડ નાખવામા આવે તો તે પણ સમાઇ જાય છે, પછી તેમા સોઈઓ નાખવામા આવે તો તે પણ સમાઇ જાય છે એવી રીતે આકાશમા પણ ખાસ અવગાહન શક્તિ છે જેથી તેમા સર્વ દ્રવ્યો એકી સાથે રહી શકે છે એક બીજાને રોકતુ નથી

+स कालो यन्निमित्ता स्युः परिणामादिवृत्तय ।
वर्तनालक्षणं तस्य कथयन्ति विपश्चित ॥ ४१ ॥
व्यावहारिक-कालस्य परिणामस्तथा क्रिया ।
परत्वं चापरत्वं च लिङ्गान्याहुर्महर्षय ॥४ ॥
आत्मना वर्तमानानां, द्रव्याणां निजपर्ययै ।
वर्तनाकरणात्कालो भजते हेतुकर्तृताम् ॥४२॥

(વધુ માટે જુઓ પાન ૬૧)

ગાથા ૯

આસ્રવ ત્યાગનો ઉપદેશ અને બંધ, સંવર, નિર્જરાનું લક્ષણ

येही आतमको दुखकारण, तातैं इनको तजिये ।
जीव प्रदेश वंधै विधिसों सो, वंधन कबहुं न सजिये ॥
शम-दमतैं जो कर्म न आवैं, सो संवर आदरिये ।
तप-बलतैं विधि-झरन निरजरा, ताहि सदा आचरिये ॥

અન્વયાર્થ - (યેહી) આ મિથ્યાત્વાદિ જ (આતમકો) આત્માને (દુખ કારણ) દુઃખનું કારણ છે (તાતૈં) તેથી (ઈનકો) આ મિથ્યાત્વાદિને (તજીયે) છોડી દેવું જોઈએ (જીવપ્રદેશ) આત્માના પ્રદેશોનું (વિધિસોં) કર્મોથી (બંધૈ) બંધાવું તે (બંધન) બંધ કહેવાય છે (સો) આ બંધ

અર્થ-જેના નિમિત્તથી પરિણામ ક્રિયા વિગેરે થાય છે તથા વર્તના જેનું લક્ષણ છે તેને કાળ કહેવાય છે આ કાળ બે પ્રકારનો છે ૧-નિશ્ચય ૨-વ્યવહાર તેમાં નિશ્ચય તો યથાર્થ છે પણ વ્યવહાર કલ્પિત છે પરિણામ, ક્રિયા, નવું અને જૂનું એ વ્યવહારકાળનું ચિન્હ છે અને પોતાની સ્વયમેવ માગ્ફત પરિણમન કરનારા સર્વ દ્રવ્યોના પરિણમનમાં જે ઉદાસીન કારણ છે તેને 'નિશ્ચયકાળ' કહેવામાં આવે છે તે દ્રવ્યોના પરિવર્તનમાં હેતુરૂપ કર્તા કહેવામાં આવે છે-[તત્ત્વાર્થસાર અજીવાધિકાર]

(કબહૂ) ક્યારે પણ (ન સજીયે) ન કરવો જોઈએ (શમ) કષાયોનો ઉપશમ, અને (દમતૈં) ઇન્દ્રિયો તથા મનના વિજય થી (કર્મ) કર્મ (ન આવૈ) ન આવે તે (સંવર) સંવર તત્ત્વ છે, (તાહિ) તે સંવરને (આદરિયે) ગ્રહણ કરવો જોઈએ (તપબલતૈં) તપની શકિતથી (વિધિ) કર્મોનું (ઝરના) એકદેશ ખરી જવું તે (નિરજરા) નિર્જરા કહેવાય છે (તાહિ) તે નિર્જરાને (સદા) હમેશા (આચરિયે) પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ

ભાવાર્થ–આ મિથ્યાત્વાદિક આત્માને દુઃખ દેનાર છે તેથી તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ આ ભાવોનું કારણ જીવના પ્રદેશો અને કર્મોના પરમાણુઓનું અરસ પરસ એક થઈ જવું [એક ક્ષેત્રે ભેગા થવું] તે બંધ કહેવાય છે, શમ [કષાયોનો ઉપશમ] અને દમ- [ઇંદ્રિય વિજય] થી આત્મામાં કર્મોનું આગમન [આસ્રવ] રોકાઈ જવું તે સંવર કહેવાય છે સ્થિતિ પૂરી થયા વિના જ તપના સામર્થ્યથી થોડા કર્મોનું આત્માથી અલગ થવું તે નિર્જરા* કહેવાય છે

* આ સકામ [અવિપાક] નિર્જરાનું લક્ષણ છે અકામ [સવિપાક] નિર્જરાનું લક્ષણ પાંચમી ઢાળના ૧૧ મા પદમાં લખેલું છે

આમાથી આસ્રવ અને બંધ તત્ત્વ તો છોડવા યોગ્ય છે તથા સવર અને નિર્જરા તત્ત્વ આદરના યોગ્ય છે

ગાથા ૧૦

મોક્ષનુ લક્ષણ, વ્યવહાર સમ્યકત્વનુ લક્ષણ તથા કારણ

આસ્રવ આદિના દૃષ્ટાત—

૧ આસ્રવ—જેવી રીતે કોઇ વહાણમા છિદ્ર પડવાથી તેમા પાણી આવવા લાગે છે તેવી રીતે મિથ્યાત્વાદિ આસ્રવ મારફત આત્મામા કર્મ આવવા લાગે છે

૨ બંધ—જેવી રીતે છિદ્ર દ્વારા પાણી આવીને નૌકામા ભરાઈ જાય છે તેવી રીતે કર્મપરમાણુ આત્માના પ્રદેશોમા મળી જાય છે (એક ક્ષેત્રે ભેગા રહે છે)

૩ સવર—જેવી રીતે છિદ્ર બધ કરવાથી નૌકામા પાણીનુ આવવુ રોકાઈ જાય છે તેવી રીતે ગુપ્તિ વગેરે મારફત આત્મામા કર્મોનુ આવવુ રોકાઇ જાય છે

૪ નિર્જરા—જેવી રીતે વહાણમા આવેલા પાણીમાથી થોડુ કોઈ વાસણમા ભરીને બહાર ફેકી દેવામા આવે છે તેવી રીતે નિર્જરા દ્વારા થોડા કર્મ આત્માથી અલગ થઇ જાય છે

૫ મોક્ષ—જેવી રીતે વહાણમા આવેલુ બધુ પાણી કાઢી નાખવાથી વહાણ એકદમ પાણી વિનાનુ થઇ જાય છે તેમ આત્મામાથી બધા કર્મો જુદા પડી જવાથી આત્માની પુરેપૂરી વિશુદ્ધ હાલત [મોક્ષ દશા] પ્રગટ થાય છે એટલે કે તે આત્મા મુક્ત થઇ જાય છે

सकलकर्म तैं रहित अवस्था, सो शिव, थिर सुखकारी।
इहिविधि जो सरधा तत्वन की, सो समकित व्यवहारी ॥
देव जिनेन्द्र, गुरू परिग्रह विन, धर्म दयाजुत सारो।
येहु मान समकितको कारण, अष्ट अंग-जुत धारो॥

અન્વયાર્થ – (સકલ કર્મ તૈં) બધા કર્મોથી (રહિત) રહિત (થિર) સ્થિર અટલ (સુખકારી) અનંત સુખદાયક (અવસ્થા) હાલત–પર્યાય તે (શિવ) મોક્ષ કહેવાય છે (ઇહિવિધિ) આ પ્રકારે (જો) જે (તત્વનકી) સાત તત્વોની (સરધા) અટલ શ્રદ્ધા કરવી તે (વ્યવહારી) વ્યવહાર (સમકિત) સમ્યક્ દર્શન (હૈ) છે (જિનેન્દ્ર) વીતરાગ સર્વજ્ઞ અને હિતોપદેશી (દેવ) સાચા દેવ (પરિગ્રહ વિન) ૨૪ પરિગ્રહથી રહિત (ગુરુ) વીતરાગ ગુરુ તથા (સારો) સારભૂત (દયાજુત) અહિંસામય (ધર્મ) જૈનધર્મ [યેહુ] તે બધાને (સમકિતકો) સમ્યગ્દર્શનનું (કારણ) કારણ (માન) જાણવું જોઇએ આ સમ્યગ્દર્શનને તેના (અષ્ટ) આઠ (અંગજુત) અંગો સહિત (ધારો) ધારણ કરવું જોઇએ

ભાવાર્થ -આઠ કર્મોનો સર્વથા નાશ થવાથી આત્માની જે અવસ્થા [પર્યાય] પ્રગટ થાય છે તેને મોક્ષ કહે છે, આ અવસ્થા અવિનાશી અને અનંત સુખમય છે આ પ્રકારે સામાન્ય અને વિશેષરૂપથી

સાત તત્ત્વોની અચળ શ્રદ્ધા કરવી તેને વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ [સમ્યગ્દર્શન] કહે છે જિનેન્દ્રદેવ, વીતરાગી (દિગમ્બર જૈન) ગુરુ અને જિનેન્દ્રપ્રણીત અહિંસામય ધર્મ પણ આ વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શનના કારણ છે એટલે કે એ ત્રણનું યથાર્થ શ્રદ્ધાન પણ વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે તેને નીચે જણાવેલા આઠ અંગો સહિત ધારણ કરવું જોઇએ

ગાથા ૧૧

સમ્યક્ત્વના ૨૫ દોષ તથા આઠ ગુણ

वसु मद टारि निवारि त्रिशठता षट् अनायतन त्यागो ।
शंकादिक वसु दोष बिना, संवेगादिक चित पागो ॥
अष्टअंग अरु दोष पचीसों, तिन संक्षेपै कहिये ।
बिन जानेतैं दोष गुनन को, कैसे तजिये गहिये ॥

અન્વયાર્થ—(વસુ) આઠ (મદ) મદનો (ટારિ) ત્યાગ કરીને, (ત્રિશઠતા) ત્રણ પ્રકારની મૂઢતાને (નિવારિ) હઠાવીને, (ષટ્) છ (અનાયતન) અનાયતનોનો* (ત્યાગો) ત્યાગ કરવો જોઇએ (શંકાદિક) શંકા વિગેરે (વસુ) આઠ (દોષ વિના) દોષથી રહિત થઈને (સંવેગાદિક) સંવેગ, અનુકંપા, આસ્તિક્ય અને પ્રશમમાં (ચિત) મનને (પાગો) લગાવવું જોઇએ હવે સમકિતના (અષ્ટ) આઠ (અંગ) અંગ (અરુ) અને (પચીસો) પચીસ (દોષ) દોષોને (સંક્ષેપ)

---

* અન્+આયતન=અનાયતન=ધર્મનું સ્થાન નહિ હોય

સંક્ષેપમાં (કહિયે) કહેવામાં આવે છે કારણ કે (બિન જાનેતૈં) તે જાણ્યા વિના (દોષ) દોષોને (ગુનન કો) ગુણોને કેવી રીતે (તજિયે) છોડીએ, અને (ગહિયે) ગ્રહણ કરીએ ?

ભાવાર્થ–૮ મદ, ૩ મૂઢતા, ૬ અનાયતન (અધર્મ સ્થાન) અને ૮ શંકાદિક–આ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વના ૨૫ દોષ છે સંવેગ, અનુકંપા, આસ્તિક્ય અને પ્રશમ એ ચાર સમ્યક્ત્વની ભાવનાઓ છે સમ્યક્ત્વ ાા અભિલાષી જીવે આ સમકિતના પચીસ દોષોનો ત્યાગ કરીને, તે ભાવનાઓમાં મન લગાવવું જોઈએ હવે સમ્યક્ત્વના આઠ ગુણો (અંગો) અને ૨૫ દોષોનું સંક્ષેપમાં વર્ણન કરવામાં આવે છે, કારણ કે જાણ્યા વગર તથા સમજ્યા વગર દોષોને કેવી રીતે છોડી શકાય અને ગુણોને કેવી રીતે ગ્રહણ કરી શકાય ?

ગાથા ૧૨

સમ્યક્ત્વના ૮ અંગો (ગુણો) અને શંકાદિક આઠ દોષોનું લક્ષણ

जिन वचमें शंका न धार, वृष, भव-सुख-वांछा भाने।
मुनि-तन मलिन न देख घिनावै, तत्त्व कुतत्त्व पिछानै॥
निजगुण अरु पर औगुण ढांके, वा निजधर्म बढ़ावै।
कामादिक कर वृषतैं चिगते, निजपरको सु दिढ़ावै॥

ગાથા ૧૩ [પૂર્વાર્ધ]

धर्मीसों गौ-वच्छ-प्रीति सम, कर जिनधर्म दिपावैं।
इन गुणतैं विपरीत दोष वसु, तिनकों सतत खिपावैं॥

અન્વયાર્થ –૧–(જિનવચમેં) સર્વજ્ઞદેવે કહેલા તત્ત્વોમાં (શંકા) સંશય–સંદેહ (ન ધાર) ધારણ ન કરવો તે [નિઃશંકિત અંગ છે], ૨–(વૃષ) ધર્મને (ધાર) ધારણ કરીને (ભવસુખ વાંછા) સંસારના સુખની ઇચ્છા (ભાનૈ) કરે નહિ [તે નિઃકાંક્ષિત ગુણ છે] ૩–(મુનિ-તન) મુનિઓના શરીર વિગેરે (મલિન) મલિન (દેખ) દેખીને (ન ઘિનાવૈ) ઘૃણા ન કરવી [તે નિર્વિચિકિત્સા અંગ છે] ૪–(તત્ત્વ કુતત્ત્વ) સાચા અને જુઠા તત્ત્વોની (પિછાનૈ) ઓળખાણ [તે અમૂઢદૃષ્ટિ અંગ છે] ૫–(નિજગુણ) પોતાના ગુણોને (અરૂ) અને (પર ઔગુણ) બીજાના અવગુણને (ઢાંકે) છૂપાવે (વા) અને (નિજધર્મ) પોતાના આત્મધર્મને (બઢાના) વધારે અર્થાત્ નિર્મળ બનાવે [તે ઉપગૂહન અંગ છે] ૬–(કામાદિક કર) કામ-વિકાર આદિ કારણોથી (વૃષતૈં) ધર્મથી (ચિગતે) ડગી જતા (નિજ–પરકો) પોતાને અને પરને (સુદિઢાવૈ) ફરીને એમાં દૃઢ કરે [તે સ્થિતિકરણ અંગ છે] ૭–(ધર્મીસોં) પોતાના સહધર્મી જનોથી (ગૌવચ્છ પ્રીતિસમ) વાછરડા ઉપર ગાયની પ્રીતિ માફક (કર) પ્રેમ રાખવો [તે વાત્સલ્ય અંગ છે], અને ૮–(જિનધર્મ) જૈનધર્મની (દિપાવૈ) શોભા વધારવી

તે [પ્રભાવના અંગ છે] (ઇનગુણતૈ) આ આઠ ગુણથી (વિપરિત) ઉલટા (વસુ) આઠ (દોષ) દોષ છે, (તિનકો) તે દોષોને (સતત) હમેશાં (ખિપાઇ) દૂર કરવા જોઇએ

ભાવાર્થ -[૧] તત્ત્વ આ જ છે, આમ જ છે, બીજુ નથી અને બીજા પ્રકારે પણ નથી, આ પ્રમાણે યથાર્થ તત્ત્વોમાં અટળ શ્રદ્ધા થવી તે નિઃશંકિત અંગ કહેવાય છે

નોંધ-અવ્રતીસમ્યક્ દૃષ્ટિ જીવ ભોગોને ક્યારે પણ આદરવા યોગ્ય માનતા નથી પણ જેવી રીતે કોઇ કેદી, કેદખાનામાં ઇચ્છા વગર પણ દુઃખ સહન કરે છે તેવી રીતે આ પણ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયની પરાધીનતાથી ભોગોનું સેવન ભયથી કરે છે પોતાની મેજે ભોગોની ઇચ્છા ઓ ભય કરતા નથી એટલે તો નિઃશંકિત અને નિઃકાંક્ષિત અંગ હોવામાં કાંઇ બાધા આવતી નથી

[ ] ધર્મ સેવન કરવુ એટલે કે સંસારના સુખોની ઇચ્છા ન કરવી, તેને નિઃકાંક્ષિત અંગ કહેવાય છે

[૩] મુનિરાજ અથવા બીજા કોઇ ધર્માત્માના શરીરને મેલા દેખીને ઘૃણા ન કરવી તેને નિર્વિચિકિત્સા અંગ કહે છે

[૪] સાચા અને ખોટા તત્ત્વોની પરીક્ષા કરીને,

મૂઢતાઓ અને અનાયતનોમા ફસાવુ નહિ તે અમૂઢદૃષ્ટિ અગ છે

[૫] પોતાની પ્રશસા કરવાવાળા ગુણો અને બીજાની નિંદા કરવાવાળા દોષોને ઢાકવા તથા આત્મધર્મને વધારવો (નિર્મળ રાખવો—દુષિત ન થવા દેવો) તે ઉપગૂહન અગ છે

નોધ—ઉપગુહનનુ બીજુ નામ 'ઉપવૃંહણ' પણ જિનાગમમા આવે છે, જેથી, આત્મધર્મમા વૃદ્ધિ કરવી તેને પણ ઉપગુહન કહેવામા આવે છે શ્રી અમૃતચદ્રસૂરિએ પોતાના ગ્રન્થ "પુરુષાર્થ સિધ્ધિ ઉપાય" શ્લોક ન. ૨૭ મા કહ્યુ છે –

धर्मो विवर्धनीय , सदात्मनो मार्दवादिभावनया ।
परदोषनिगूहनमपि, विधेयमुपबृंहणगुणार्थम् ॥

[૬] કામ, ક્રોધ, લોભ વિગેરે કોઈ પણ કારણે (સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્રથી) ભ્રષ્ટ થતી વખતે, પોતાને અને બીજાને ફરીથી તેમા સ્થિર કરવો તે સ્થિતિકરણ અગ છે

[૭] પોતાના સહધર્મી પ્રાણી ઉપર, વાછરડા ઉપર ગાયની માફક, નિરપેક્ષ પ્રેમ કરવો તે વાત્સલ્ય અગ છે

[૮] અજ્ઞાન અધકારને હટાવીને વિદ્યાબળ વિગેરેથી, શાસ્ત્રમા કહેલ યથાયોગ્ય રીતિ પ્રમાણે

પોતાના સામર્થ્યથી જૈનધર્મનો પ્રભાવ પ્રગટ કરવો તે પ્રભાવના અંગ કહેવાય છે

આ ગુણો (અંગો) થી ઉલટા ૧-શંકા, ૨-કાંક્ષા ૩-વિચિકિત્સા, ૪-મૂઢ દૃષ્ટિ, ૫-અનુપગૂહન, ૬-અસ્થિતિકરણ, ૭-અવાત્સલ્ય અને ૮-અપ્રભાવના આ સમ્યકૃત્વના ૮ (આઠ) દોષ છે તેને હમેશા દૂર કરવા જોઈએ

ગાથા ૧૩ [ઉત્તરાર્ધ]

સમ્યકત્વના મદ નામના આઠ દોષ

पिता भूप वा मातुल नृप जो, होय, न तो मद ठानैं।
मद न रूपको मद न ज्ञानको, धन बलको मद भानै॥

ગાથા ૧૪ [પૂર્વાર્ધ]

तपको मदन मद जु प्रभुता को, करै न सो निज जानै।
मद धारें तो यही दोष वसु, समकित को मल ठानै॥

અન્વયાર્થ-[જે જીવ] (જો) જો (પિતા) પિતા વિગેરે પિતૃપક્ષના માણસો (ભૂપ) રાજા વિગેરે (હોય) હોય [તો] (મદ) અભિમાન (ન ઠાન) કરતો નથી [જો] (માતુલ) મામા વિગેરે માતૃપક્ષના માણસ (નૃપ) રાજા વિગેર (હોય) હોય તો (મદ) અભિમાન (ન ઠાનૈ) કરતો નથી, (રૂપનુ) શરીરનુ (મદ) અભિમાન કરતો નથી, (જ્ઞાનકો) વિદ્યાનો (મદ ન) ઘમંડ કરતો નથી, (ધનકો) રૂપિયા-પૈસાનુ (મદ ભાનૈ) અભિમાન કરતો નથી (બલકો) શક્તિનુ

(મદ ભાને) અભિમાન કરતો નથી, (તપકો) તપનુ (મદ ન) અભિમાન કરતો નથી, (જુ) અને (પ્રભુતાકો) ઐશ્વર્ય, મોટાઈનો (મદ ન કરે) ઘમંડ કરતો નથી (સો) તે (નિજ) પોતાના આત્માને (જાનૈ) ઓળખે છે [જે જીવ તેનુ] (મદ) અભિમાન (ધારૈ) કરે છે તો (યહી) એ ઉપર કહેલ મદ (વસુ) આઠ (દોષ) દોષરૂપે થઈને (સમકિતકો) સમ્યક્ત્વ-સમ્યગ્દર્શનમા (મલ) દોષ (ઠાનૈ) કરે છે

ભાવાર્થ -પિતાના ગોત્રને કુળ, અને મામાના ગોત્રને જાતિ કહે છે (૧) પિતા વિગેરે પિતૃ પક્ષના રાજા વિગેરે પ્રતાપી પુરુષ હોવાથી, (હુ રાજકુમાર છુ વિગેરે) અભિમાન કરવુ તે કુળમદ છે (૨) મામા વિગેરે માતૃ પક્ષના રાજા વિગેરે પ્રતાપી વ્યક્તિ હોવાનુ અભિમાન કરવુ તે જાતિ મદ છે (૩) શરીરની સુદરતાનુ માન કરવુ તે રૂપ મદ છે (૪) પોતાની વિદ્યા (કલા-કૌશલ્યતાનુ) અભિમાન કરવુ તે જ્ઞાન [વિદ્યા] મદ છે (૫) પોતાની ધન-દૌલતનો ગર્વ કરવો તે ધન (ઋદ્ધિ) મદ છે (૬) પોતાની તાકાતનો ગર્વ કરવો તેને બલ મદ કહે છે (૭) પોતાના વ્રત, ઉપવાસ વિગેરે તપનો ગર્વ કરવો તે તપ મદ છે તથા (૮) પોતાની માન્યતા, મોટાઈ અને આજ્ઞાનુ અભિમાન કરવુ તે પ્રભુતા (પુજ્ય) મદ કહેવાય છે

૧-કુલ, ૨-જાતિ, ૩-રૂપ, [શરીર] ૪-જ્ઞાન[વિદ્યા], ૫-ધન [રિદ્ધિ], ૬-બળ, ૭-તપ, ૮-પ્રભુતા [પૂજા] આ આઠ મદ દોષ કહેવાય છે જે જીવ આ આઠ નો ગર્વ કરતો નથી તે જ જીવ આત્માની પરીક્ષા (શુદ્ધ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ) કરી શકે છે જો તેનો ગર્વ કરે છે તો એ મદ સમ્યગ્દર્શનના આ૦ દોષ થઈને તેને દુષિત કરે છે

ગાથા ૧૪ [ઉત્તરાર્ધ]

સમ્યક્ત્વના ૬ અનાયતન દોષ, અને ત્રણ મૂઢતા દોષ

कुगुरु-कुदेव-कुवृष-सेवक की, नहीं प्रशंस उचरै है।
जिन मुनि जिनश्रुत बिन कुगुरादिक, तिन्हें न नमन करै है॥

અન્વયાર્થ-[સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ] (કુગુરૂ-કુદેવ કુવૃષ સેવકકી) કુગુરુ, કુદેવ, કુધર્મ, કુગુરૂસેવક, કુદેવસેવક, અને કુધર્મસેવની (પ્રશંસ) પ્રશંસા (નહિ ઉચરૈ હૈ) કરતો નથી (જિન) જિનેન્દ્ર દેવ (મુનિ) વીતરાગ મુનિ [અને] (જિન શ્રુત) જિનવાણી (બિન) સિવાય [જે] (કુગુરૂ આદિક) કુગુરૂ, કુદેવ, કુધર્મ (તિન્હેં) તેને (નમન) નમસ્કાર (ન કરૈ હૈ) કરતો નથી

ભાવાર્થ-૧-કુગુરુ, ૨-કુદેવ, ૩-કુધર્મ, ૪-કુગુરુ સેવક ૫-કુદેવ સેવક, અને ૬-કુધર્મ સેવક, એ ૬ અનાયતન, (ધર્મના અસ્થાન) દોષ કહેવાય છે

તેની ભક્તિ, વિનય અને પુજન વિગેરે તો દૂર રહો. પણ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ પ્રશસા પણ કરતા નથી-કારણ કે તેની પ્રશસા કરવાથી પણ સમ્યક્ત્વમા દોષ લાગે છે

સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ જિનેન્દ્રદેવ વીતરાગ-મુનિ અને જિનવાણી સિવાય, કુદેવ, કુગુરૂ અને કુશાસ્ત્ર વિગેરેને [ભય, આશા અને સ્નેહ વિગેરેથી] નમસ્કાર કરતા નથી, કારણ કે તેને નમસ્કાર કરવા માત્રથી પણ સમ્યક્ત્વ દુષિત થઇ જાય છે અર્થાત્ કુગુરૂ સેવા, કુદેવ સેવા અને કુધર્મ સેવા એ ત્રણ પણ સમ્યક્ત્વના મૂઢતા નામના દોષ છે

નોટ અન્ય વિધર્મી વિગેરે મળવાથી શિષ્ટાચાર કરવાથી શ્રાવકનુ શ્રદ્ધાન બગડતુ નથી કારણ કે જ્યાં ધર્મ-બુદ્ધિ ભાવપૂર્વક, ભય આશા સ્નેહથી નમસ્કાર કરવામા આવે છે ત્યા સમ્યક્ત્વમા દોષ આવે છે, બીજે નહિ આ કારણથી શ્રાવક રાજા, સગા રી અને પોતાથી મોટા [વડીલ] વિગેરેનો શિષ્ટાચાર-વિવેક કરવામા પણ દોષ લાગતો નથી

ગાથા ૧૫

અવ્રતી સમ્યગ્દષ્ટિની ઇંદ્ર વિગેરેથી પૂજા, અને ગૃહસ્થપણામા અપ્રેમ અને નિર્લેપ સમ્યક્ત્વનો મહિમા

दोषरहित गुणसहित सुधी जे, सम्यक्दरश सजे हैं ।
चरितमोहवश लेश न संजम, पै सुरनाथ जजे हैं ॥

गेही, पै गृहमे न रचैं, ज्यो जलतै भिन्न कमलहै ।
नगरनारिको प्यार यथा का,-दे मे हेम अमल है ॥

અન્વયાર્થ -(જે) જે (સુધી) બુધ્ધિમાન પુરુષ [ઉપર કહેલા] (દોષ રહિત) પચીશ દોષરહિત [અને] (ગુણ સહિત) નિ શકાદિ આઠ ગુણો સહિત (સમ્યક્દરશ) સમ્યગ્દર્શનથી (સજૈ હૈ) ભૂષિત છે [તેને] (ચરિત મોહવશ) અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ઉદયથી (લેશ) જરાપણ (સજમ) સયમ (ન) નથી (પૈ) તોપણ (સુરનાથ) દેવોના સ્વામી ઇન્દ્ર [તેની] (જજૈ હૈ) પૂજા કરે છે, [તે ભલે] (ગેહી) ગૃહસ્થ છે (પૈ) તોપણ (ગૃહમે) ઘરમા (ન રચૈ) આસકત થતો નથી (જ્યો) જેવી રીતે (કમળ) કમળ (જલતૈં) પાણીથી (ભિન્ન) અલગ (રહે છે) (યથા) જેમ (કાદેમે) કીચડમા પણ (હેમ) સુવર્ણ (અમલ) શુદ્ધ [રહે છે], [તેનો ઘરમા] (નગરનારિકો) વેશ્યાના (પ્યાર યથા) પ્રેમની માફક (પ્યાર) પ્રેમ [હોય છે]

ભાવાર્થ -જે વિવેકી ૨૫ દોષ રહિત અને અગરૂપ ૮ ગુણ સહિત સમ્યગ્દર્શન ધારણ કરે છે તેને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયના તીવ્ર ઉદયથી જો કે સયમભાવ લેશમાત્ર પણ હોતો નથી તો પણ ઇન્દ્ર વિગેરે તેની પૂજા (આદર) કરે છે જેવી રીતે પાણીમા રહેવા છતા પણ કમળ પાણીથી

અલિપ્ત રહે છે તેવી રીતે સમ્યગ્દષ્ટિ ઘરમા રહે છે તોપણ ગૃહસ્થપણામા લેપાઇ જતો નથી, ઉદાસીન (નિર્મોહ) રહે છે જેવી રીતે વેશ્યાનો× પ્રેમ ફક્ત પૈસામા જ હોય છે, મનુષ્ય ઉપર હોતો નથી તેવી રીતે સમ્યગ્દષ્ટિનો પ્રેમ સમ્યક્ત્વમા જ હોય છે પણ ગૃહસ્થપણામા હોતો નથી વળી જેવી રીતે સોનુ કાદવમા પડયુ રહે છે છતા નિર્મળ અને જુદુ જ રહે છે તેવી રીતે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ જો કે ગૃહસ્થના કામો કરે છે તોપણ તેના દોષોથી દુષિત થતો નથી કારણ કે તે એને ત્યાજ્ય—(છોડવા યોગ્ય) માને છે કષાયને વશ થઈને જ તેને ગૃહસ્થના કામ કરવા પડે છે—પ્રેમ વશ નહિ *

ગાથા ૧૬

સમ્યક્ત્વનો મહિમા, સમ્યગ્દષ્ટિના અનુત્પત્તિ સ્થાન તથા સર્વોત્તમ સુખ અને સર્વ ધર્મનુ મૂળ

प्रथम नरक बिन षट् भू ज्योतिष, वान भवन षँढ नारी।
थावर विकलत्रय पशु मे नहि, उपजत सम्यकधारी॥

× અહી વેશ્યાના પ્રેમ સાથે ફક્ત અલિપ્તતા માત્રની સરખામણી છે

— વિષયાસક્તોઽપિ સદાઽપ્ય, સર્વારમ્ભેષુ વર્તમાનોઽપિ।
મોહમ્ય વિનાસ એવ, ઇતિ સર્વં સમધતે હેયમ્॥
(સ્વામી કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા ગાથા ન ૩૧૪)

* રોગીને ઔષધિસેવન અને કેદીને કારાગૃહ, એ પણ આના દૃષ્ટાંત છે

मोक्षमहलकी परथम सीढी, या विन ज्ञान चरित्रा ।
सम्यक्ता न लहै, सो दर्शन धारो भव्य पवित्रा ॥
'दौल' समझ सुन चेत सयाने, काल वृथा मत खोवै ।
यह नरभव फिर मिलन कठिन है, जो सम्यक नहिं होवै ॥

અન્વયાર્થ -[આ સમ્યગ્દર્શન જ] (મોક્ષમ મહલકી) મોક્ષરૂપી મહેલનુ (પરથમ) પહેલુ (સીઢી) પગથિયુ છે, (યા વિન) આ સમ્યગ્દર્શન વિના (જ્ઞાન ચરિત્રા) જ્ઞાન અને ચારિત્ર (સમ્યકતા) સાચા પણુ (ન લહૈ) પામતા નથી, તેથી (ભવ્ય) હે ભવ્ય જીવો! (સો) આવા (પવિત્રા) પવિત્ર (દર્શન) સમ્યગ્દર્શનને (ધારો) ધારણ કરો (સયાને દૌલ) હે સમજુ દૌલતરામ! (સુન) સાભળ (સમજી) જાણુ અને (ચેત) સાવધાન રહે (કાલ) તારો વખત (વૃથા) નકામો-બિનજરૂરી (મત ખોવૈ) ગુમાવ નહિ, (કારણ કે) (જો) જો (સમ્યક્) સમ્યગ્દર્શન (નહિ હોવૈ) ન થયુ તો (યહ) આ (નરભવ) મનુષ્ય પર્યાય (ફિર) ફરીને (મિલન) મળવી (કઠિન હૈ) મુશ્કેલ છે

ભાવાર્થ - આ સમ્યગ્દર્શન જ મોક્ષરૂપી મહેલમા ચઢવાને માટે પહેલુ પગથિયુ છે આ વિના જ્ઞાન અને ચારિત્ર સમ્યક્પણાને પામતા નથી, એટલે કે જ્યા સુધી સમ્યગ્દર્શન ન થાય ત્યા સુધી જ્ઞાનને મિથ્યાજ્ઞાન અને ચારિત્રને મિથ્યાચારિત્ર કહેવાય છે, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર કહેવાતા

નથી માટે દરેક આત્મહિતેચ્છુએ આવા પવિત્ર સમ્યગ્દર્શનને અવશ્ય ધારણ કરવુ જોઈએ પંડિત દૌલતરામજી પોતાના આત્માને સબોધીને કહે છે કે હે વિવેકી આત્મા ! તુ આવા પવિત્ર સમ્યગ્દર્શનના સ્વરૂપને જાતે સાભળીને તથા બીજા પાસેથી જાણીને તેને પ્રાપ્ત કરવામા સાવધાન થા, તારા અમુલ્ય મનુષ્યજીવનને ફોગટ ન ગૂમાવ આ જન્મમા જ જો સમ્યક્ત્વ ન પામી શક્યો તો પછી મનુષ્ય પર્યાય વગેરે સારા યોગ ફરીફરી પ્રાપ્ત થતા નથી

ત્રીજી ઢાળનો સારાશ

આત્માનુ કલ્યાણ સુખ પ્રાપ્ત કરવામા છે આકુળતા (ચિંતા, કલેશ અથવા ખટપટ) નુ મટી જવુ તે સાચુ સુખ છે તે સુખ મોક્ષમા જ પ્રાપ્ત થાય છે, એટલા માટે દરેક આત્મહિતેચ્છુએ મોક્ષમાર્ગમા પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ

સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર એ ત્રણેની એકતા મોક્ષમાર્ગ કહેવાય છે તે નિશ્ચય અને વ્યવહાર એવા ભેદથી બે પ્રકારે છે નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર તો નિશ્ચય 'ખરેખર' મોક્ષમાર્ગ કહેવાય છે, અને વ્યવહારસમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર તે વ્યવહાર (ઉપચાર) મોક્ષમાર્ગ કહેવાય છે

આત્માનુ પરદ્રવ્યોથી ભિન્ન યથાર્થ શ્રવણ તે નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન અને આત્માનુ પરદ્રવ્યોથી ભિન્ન યથાર્થ જ્ઞાન તે નિશ્ચય સમ્યગ્જ્ઞાન કહેવાય છે પર દ્રવ્યોનુ લક્ષ છોડીને આત્મસ્વરૂપમા લીન થવુ તે નિશ્ચય સમ્યક્ચારિત્ર કહેવાય છે, તથા સાતે તત્ત્વોનુ જેમ છે તેમ અટળ શ્રદ્ધાન થવુ તે વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે

૮ મદ, ૩ મૂઢતા, ૬ અનાયતન અને શકા વગેરે ૮ એ ૨૫ સમ્યક્ત્વના દોષ છે, તથા નિશકિત વગેરે ૮ સમ્યક્ત્વના અગ [ગુણ] છે એને સારી રીતે જાણીને દોષોનો ત્યાગ અને ગુણોનુ ગ્રહણ કરવુ જોઈએ

જે વિવેકી જીવ દોષ રહિત અને ગુણ સહિત સમ્યક્ત્વને ધારણ કરે છે તેને અપ્રત્યાખ્યાન આવરણના ઉદયથી જો કે જરા પણ સયમ હોતો નથી તો પણ તે ઈન્દ્રાદિક દ્વારા પૂજાય છે તે ગૃહસ્થ હોવા છતા પણ ગૃહસ્થીના દોષથી દૂષિત થતો નથી ત્રણલોક અને ત્રણકાળમા આ સમ્યક્ત્વ સમાન સુખકારી બીજી કોઈ વસ્તુ નથી બધા ધર્મોનુ મૂળ, સાર અને મોક્ષમાર્ગનુ પહેલુ પગથિયુ આ સમ્યક્ત્વ જ છે, તેના વિના જ્ઞાન અને ચારિત્ર સમ્યકપણ પામતા નથી પણ મિથ્યા કહેવાય છે

આયુષ્યનો બંધ થયા પહેલાં સમ્યક્ત્વ ધારણ કરનાર જીવ, મરણ પામ્યા પછી બીજા ભવમાં બીજી વગેરે નરકનો નારકી, જ્યોતિષી, વ્યંતર, ભવનવાસી, નપુંસક, સ્ત્રી, સ્થાવર, વિકલત્રય, કર્મ-ભૂમિનો પશુ, હિનાંગ, નીચકુળવાળો, અલ્પાયુ અને દારિદ્રી થતો નથી, મનુષ્ય અથવા વૈમાનિક દેવ જ થાય છે. કદાચ નરકમાં જાય તો પહેલી નરકથી નીચે જતો નથી જો તીર્યંચ પણ થાય તો તે માત્ર ભોગ ભૂમિનો જ તીર્યંચ થાય છે આ પ્રમાણે આ સમ્યગ્દર્શનનો મહિમા અપાર છે

આ પ્રમાણે દરેક આત્મહિતેચ્છુએ શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય, તત્ત્વચર્ચા અને સત્સમાગમ વગેરેથી સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરીને પોતાનું મનુષ્યજીવન સફળ કરવું જોઇએ કેમકે જો આ મનુષ્યપર્યાયમાં સમકિત ન પામ્યો તો પછી ફરીને મનુષ્ય પર્યાય વગેરેનો સુયોગ મળવો કઠણ છે

ત્રીજી ઢાળનો ભેદસંગ્રહ

અચેતન દ્રવ્યો-પુદ્ગલ ધર્મ, અધર્મ આકાશ અને કાળ

ચેતન એક, અચેતન પાંચો, રહે સદા ગુણ પર્યયવાન,
કેવળ પુદ્ગલ રૂપવાન હૈ, પાંચો શેષ અરૂપી જાન

અંતરંગ પરિગ્રહ-૪ કષાય, ૯ નોકષાય, ૧ મિથ્યાત્વ

આસ્રવ-૫ મિથ્યાત્વ, ૧૨ અવિરતિ ૨૫ કષાય, ૧૫ યોગ.

કારણ-ઉપાદાન અને નિમિત્ત

દ્રવ્યકર્મ-જ્ઞાનાવરણ વગેરે આઠ

નોકર્મ—ઔદારિક વૈક્રિયિક અને આહારક શરીર

પરિગ્રહ—અંતરંગ અને બહિરંગ

પ્રમાદ—૪ વિકથા, ૪ કષાય ૫ ઇંદ્રિય, ૧ નિદ્રા, ૧ પ્રણય (સ્નેહ)

બહિરંગ પરિગ્રહ—ક્ષેત્ર મકાન, રૂપું સોનું, ધન, ધાન્ય દાસી દાસ, કપડાં અને વાસણ એ દસ છે

ભાવકર્મ—રાગ, દ્વેષ ક્રોધ, વગેરે

મદ—આઠ પ્રકારના છે—

જાતિ લાભ કુળ રૂપ તપ, બળ વિદ્યા અધિકાર,
ઇનકો ગર્વ ન કીજિયે, યે મદ અષ્ટ પ્રકાર

મિથ્યાત્વ—વિપરીત, એકાંત વિનય સંશય અને અજ્ઞાન એ પાંચ ભેદો મિથ્યાત્વના છે

રસ—ખાટો, મીઠો કડવો, તીખો અને કષાયેલો

રૂપ—(રંગ) કાળો, પીળો, લીલો, લાલ અને સફેદ એ પાંચ રૂપ છે

સમ્યક્ત્વ ભાવના—પ્રશમ, સંવેગ, અનુકંપા અને આસ્તિક્ય

સ્પર્શ—હલકો ભારે, લૂખો, ચીકણો, કર્કશ, સુંવાળો ઠંડો અને ગરમ એ આઠ સ્પર્શ છે

ત્રીજી ઢાળનું લક્ષણ સંગ્રહ

અનાયતન—સમ્યક્ત્વનો નાશ કરનાર કુદેવાદિની પ્રશંસા કરવી તે

અનુકંપા—પ્રાણીમાત્ર ઉપર દયાનો ભાવ

અરિહંત—ચાર ઘાતિકર્મો રહિત, અનંત ચતુષ્ટય સહિત, વીતરાગ અને કેવળજ્ઞાની પરમાત્મા

અલોક—જ્યાં આકાશ સિવાયના દ્રવ્યો નથી એવી જગ્યા

અવિરતિ—પાપોમાં પ્રવૃત્તિ

અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિ સમ્યગ્દર્શન સહિત, પરંતુ વ્રત રહિત એવા ચોથા ગુણસ્થાનવર્તી જીવ

આસ્તિક્ય—પુણ્ય અને પાપ તથા પરમાત્મા તત્ત્વનો વિશ્વાસ તે આસ્તિક્ય કહેવાય છે

કષાય—જે આત્માને દુઃખ આપે, તેના ગુણોને રોકે તથા પરતંત્ર કરે તે

ગંધ—નાકદ્વારા જાણવાયોગ્ય (પુદ્ગલનો ગુણ)

ગુણસ્થાન—મોહ અને યોગના સદ્ભાવ કે અભાવથી થતી જીવની વિશેષ અવસ્થાને ગુણસ્થાન કહેવાય છે

ઘાતિયા–અનંત ચતુષ્ટયને રોકવામાં નિમિત્ત કર્મને ઘાતિયા કહેવાય છે

ચારિત્રમોહ–આત્માના ચારિત્રને રોકવામાં નિમિત્ત મોહનીય કર્મ

જિનેન્દ્ર–ચાર ઘાતિકર્મોને જીતનાર [નાશ કરનાર] પરમાત્મા

દેવ મૂઢતા–વરદાન વગેરેની ઇચ્છાથી રાગી–દ્વેષી દેવોની સેવા કરવી તે

દેશવ્રતી–શ્રાવકના વ્રતોને ધારણ કરનાર સમ્યગ્દૃષ્ટિ પાંચમા ગુણસ્થાને વર્તતા જીવ

નિમિત્તકારણ–જે પોતે કાર્યરૂપ ન થાય, પણ કાર્યની ઉત્પત્તિ વખતે હાજરીરૂપ કારણ

નોકર્મ–ઔદારિક વગેરે ત્રણ શરીર તથા છ પર્યાપ્તિઓને યોગ્ય પુદ્‌ગલ પરમાણુઓના ગ્રહણને નોકર્મ કહેવાય છે

પાખંડી મૂઢતા–રાગી–દ્વેષી અને ખોટા સાધુઓની સેવા કરવી તે

પુદ્‌ગલ–જે પૂરાય અને ગળે અર્થાત્ જેના પરમાણુઓ ભેગા થાય અને છુટા પડે છે તે પુદ્‌ગલ કહેવાય છે અથવા રૂપ રસ ગંધ અને સ્પર્શ જેનામાં હોય તે પુદ્‌ગલ છે

પ્રમાદ–સ્વરૂપમાં અસાવધાનતા પૂર્વક પ્રવૃત્તિ અથવા ધાર્મિક કામોમાં અનુત્સાહ

પ્રશમ–રાગાદિ કષાયોની મંદતાને પ્રશમ કહેવાય છે

ભાવકર્મ–પુદ્‌ગલ કર્મોની ફળદાન શક્તિને ભાવકર્મ કહે છે

મદ-આઠ પ્રકાર ઘમંડ

મિથ્યાદ્રષ્ટિ-તત્ત્વોની ઊંધી શ્રદ્ધા કરવાવાળા.

મૂઢતા-ધર્મ એ સમ્યક્ત્વમાં દોષ કરનાર વિવેકરહિત કાર્યને મૂઢતા કહે છે

રસ-રસના ઇન્દ્રિયનો વિષય [જીભથી જણાય તે].

રૂપ-નેત્ર ઇન્દ્રિયનો વિષય [આંખથી જણાય તે]

લોકમૂઢતા-ધર્મ સમજીને જળાશયોમાં સ્નાન કરવું તથા રેતી, પત્થર વગેરેનો ઢગલો કરવા-એ વગેરે કાર્ય.

વિશેષધર્મ-જે ધર્મ અમુક ખાસ દ્રવ્યમાં જ રહે છે તેને વિશેષ ધર્મ કહે છે

શુદ્ધોપયોગ-શુભ અને અશુભ રાગ-દ્વેષની પરિણતિથી રહિત જ્ઞાન દર્શનની અવસ્થા

સામાન્ય-અનેક દ્રવ્યોમાં સમાનતાથી રહેવા ધર્મને સામાન્ય કહે છે

સિદ્ધ-આઠગુણો સહિત તથા આઠ કર્મો રહિત પરમેષ્ઠી.

સંવેગ-સંસારથી ભય થવો તે.

સ્પર્શ-સ્પર્શ ઇન્દ્રિયનો વિષય

અંતર-પ્રદર્શન

૧-અનાયતનમાં તો કુદેવ વગેરેની પ્રશંસા કરવામાં આવે છે, પણ મૂઢતામાં તો તેમની સેવા, પૂજા અને વિનય કરવામાં આવે છે

૨-માતાના વંશને જાતિ કહેવામાં આવે છે અને પિતાના વંશને કુળ કહેવાય છે.

૩-ધર્મદ્રવ્ય તો છ દ્રવ્યોમાંનું એક દ્રવ્ય છે અને ધર્મ તે વસ્તુનો સ્વભાવ અથવા ગુણ છે

૪-નિશ્ચયનય તો વસ્તુના અસલી રૂપને બતાવે છે પણ વ્યવહાર નય કોઈ નિમિત્ત આધીન એક પદાર્થને બીજા પદાર્થરૂપ કહે છે

૫-નિકલ પરમાત્મા આઠે કર્મોથી રહિત છે અને સકલપરમાત્માને ચાર અઘાતિ કર્મો હોય છે

૬ સામાન્ય ધર્મ તો અનેક વસ્તુઓમાં રહે છે, પરંતુ વિશેષ ધર્મ તો ખાસ ખાસ અમુક વસ્તુમાં જ રહે છે

૭-અંગ અંગનો અંગી છે અને નિઃશંકિત અંગ તેનું એક અંગ છે આ સિવાય બીજાઓનું અંતર [તફાવત] પણ આ પ્રમાણે કાઢવું જોઈએ

ત્રીજી ઢાળની પ્રશ્નાવલી

૧-અજીવ, અધર્મ, અનાયતન, અલોક, અંતરાત્મા, અરિહંત, આકાશ, આત્મા, આસ્રવ, આઠ અંગ, આ૦મદ, ઉત્તમ અંતરાત્મા ઉપયોગ, કષાય, કાળ, કુળ, ગંધ, ચારિત્રમોહ, જઘન્ય અંતરાત્મા, જાતિ, જીવ મદ, દેવમૂઢતા, દ્રવ્યકર્મ, નિકલ, નિશ્ચય ૨૦, સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર-મોક્ષમાર્ગ, નિર્જરા, નોકર્મ, પરમાત્મા, પાખંડિ મૂઢતા, પુદ્ગલ બહિરાત્મા, બંધ, મધ્યમ-અંતરાત્મા, મૂઢતા, મોક્ષ, મોક્ષમાર્ગ, રસ, રૂપ લોકમૂઢતા, વિશેષ, વિકલત્રય,

વ્યવહારકાળ, સમ્યગ્દર્શન—મોક્ષમાર્ગ, શમ, સાચા ગુરુ-દેવ-શાસ્ત્ર, સુખ, સકલ પરમાત્મા, સંવર, સામાન્ય, સિદ્ધ અને સ્પર્શ વગેરેના લક્ષણ બતાવો

૨—અનાયતન અને મૂઢતામાં, જાતિ અને કુળમાં, ધર્મ અને ધર્મદ્રવ્યમાં નિશ્ચય અને વ્યવહારમાં સકલ અને નિકલમાં, સમ્યગ્દર્શન અને નિઃશંકિત અંગમાં તથા સામાન્ય અને વિશેષમાં— એ વગેરેમાં અંતર (તફાવત) બતાવો

૩—અણુવ્રતીનો આત્મા, આત્મહિત ચેતન દ્રવ્ય, નિરાકુળ અવસ્થા અથવા સ્થાન, સાત તત્ત્વો બધાનો સાર, બધાનું મૂળ, સર્વોત્તમ ધર્મ, સમ્યગ્દષ્ટિ માટે નમસ્કારને અયોગ્ય અને હેય ઉપાદેય તત્ત્વોના નામ કહો

૪—અઘાતિયા અંગ, અજીવ, અનાયતન, અંતરાત્મા, અંતરંગ પરિગ્રહ, અમૂર્તિક દ્રવ્ય, આકાશ, આત્મા, આસ્રવ, અંગ, કર્મ, કષાય, કારણ કાળ, કાળદ્રવ્ય, ગંધ, ઘાતિયા, જીવ, તત્ત્વ, દ્રવ્ય, દુઃખદાયક ભાવ, દ્રવ્યકર્મ, નોકર્મ પરમાત્મા, પરિગ્રહ, પુદ્ગલના ગુણ, ભાવકર્મ, પ્રમાદ, બહિરંગ પરિગ્રહ, મદ, મિથ્યાત્વ, મૂઢતા, મોક્ષમાર્ગ, યોગ રૂપીદ્રવ્ય, રસ, વર્ણ, સમ્યક્ત્વના દોષ અને સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રના ભેદ બતાવો

૫-તત્ત્વજ્ઞાન હોવા છતા પણ મિથ્યાત્વ, આસ્રવ અવ્રતીની પૂજ્યતા, આત્માના દુઃખ, સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર અને સમ્યગ્દષ્ટિદ્વારા કુદેવ વગેરેને નમસ્કાર ન કરવા વગેરેના કારણ બતાવો

૬-અમૂર્તિક દ્રવ્યો, પરમાત્માના ધ્યાનથી લાભ, મુનિનો આત્મા, મૂર્તિક દ્રવ્યો, મોક્ષનુ સ્થાન અને ઉપાય, બહિરાત્મપણાના ત્યાગનુ કારણ, સાચા સુખનો ઉપાય અને સમ્યગ્દષ્ટિના ન ઉપજવાના સ્થાનો-એ વગેરેનુ સ્પષ્ટીકરણ કરો

૭-અમુક પદ, ચરણ અથવા છંદનો અર્થ અને ભાવાર્થ બતાવો ત્રીજી ઢાળનો સારાશ કહો. આત્મા, મોક્ષમાર્ગ, જીવ, છ દ્રવ્ય, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યક્ત્વના દોષો-એ ઉપર એક લેખ લખો

ચોથી ઢાળ

સમ્યગ્જ્ઞાનનું લક્ષણ અને તેનો સમય

सम्यक्श्रद्धा धारि पुनि सेवहु सम्यग्ज्ञान ।
स्वपरअर्थ बहु धर्मजुत, जो प्रगटावन भान ॥

અન્વયાર્થ-(સમ્યક્શ્રદ્ધા) સમ્યગ્દર્શન (ધારિ) ધારણ કરીને (પુનિ) પછી (સમ્યગ્જ્ઞાન) સમ્યગ્જ્ઞાનનું (સેવહુ) સેવન કરવું જોઈએ, [કે સમ્યગ્જ્ઞાન] (બહુ ધર્મજુત) અનેક ધર્માત્મક (સ્વપરઅર્થ) પોતાનું અને બીજા પદાર્થોનું (પ્રગટાવન) જ્ઞાન કરાવવામાં (ભાન) સૂર્યસમાન છે.

ભાવાર્થ-સમ્યગ્દર્શનને ધારણ કરીને પછી સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. જેવી રીત સૂર્ય બધા પદાર્થોને અને પોતે પોતાને જેમ છે તેમ બતાવે છે તેવી રીત અનેક ધર્મયુક્ત પોતે પોતાને (આત્માને) અને પર પદાર્થોને* જેમ છે તેમ બતાવે છે-તે સમ્યગ્જ્ઞાન કહેવાય છે.

ગાથા ૧

સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાનમાં તફાવત

सम्यक् साथै ज्ञान होय, पै भिन्न अराधौ ।
लक्षण श्रद्धा जान, दुहू मे भेद अबाधौ ॥

---

* स्वपूर्वार्थ व्यवसायात्मक ज्ञान प्रमाण -प्रमेयरत्नमाला
પ. ૬ [illegible]

सम्यक् कारण जान, ज्ञान कारज है सोई ।
युगपत होते हू, प्रकाश दीपकतैं होई ॥

અન્વયાર્થ–(સમ્યક સાથે) સમ્યગ્દર્શનની સાથે (જ્ઞાન) સમ્યગ્જ્ઞાન (હોય) હોય છે (પૈ) તો પણ [તે બન્ને] (ભિન્ન) જુદા (અરાધૌ) સમજવા જોઈએ, કારણ કે (લક્ષણ) તે બન્નેના લક્ષણ [અનુક્રમે] (શ્રદ્ધા) શ્રદ્ધા કરવી અને (જાન) જાણવુ છે તથા (સમ્યક્) સમ્યગ્દર્શન (કારણ) કારણ છે અને (જ્ઞાન) સમ્યગ્જ્ઞાન (કારજ) કાર્ય છે (સો ઈ) આ પણ (દુહુમેં) બન્નેમા (ભેદ) અતર (અબાધૌ) નિર્બાધ છે [જેમ] (યુગપત્) એક સાથે (હોતે હૂ) હોવા છતા પણ (પ્રકાશ) અજવાળુ (દીપક તૈં) દીપકની જ્યોતિથી (હોઇ) થાય છે તેમ

ભાવાર્થ–સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન જો કે એક સાથે પ્રગટે છે તોપણ તે બન્ને જુદા જુદા છે કારણ કે, સમ્યગ્દર્શનનુ લક્ષણ 'શ્રદ્ધા કરવું,' અને સમ્યગ્જ્ઞાનનુ લક્ષણ 'જાણવુ' છે આ પ્રગટે તે બન્નેમા લક્ષણની ભેદ છે વળી સમ્યગ્દર્શન કારણ છે અને સમ્યગ્જ્ઞાન કાર્ય છે આ પ્રકારે તે બન્નેમા કાર્ય–કારણ ભાવથી પણ તફાવત છે જેમ દીપકની જ્યોતિ અને પ્રકાશ બન્ને એક સાથે પ્રગટ થાય છે તોપણ લોકમા કહેવાય છે કે દીપકની જ્યો

તેથી પ્રકાશ થાય છે, એટલે કે દીપક કારણ અને પ્રકાશ કાર્ય-માનવામાં આવે છે તેવી રીતે સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન પણ, જો કે એકસાથે પેદા થાય છે તોપણ તેમાં કાર્ય-કારણ ભાવ રહેલો છે, અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શનથી સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે જ્યાં સુધી સમ્યગ્દર્શન થતું નથી ત્યાં સુધીનું જ્ઞાન સમ્યગ્જ્ઞાન કહેવાતું નથી, આમ હોવાથી સમ્યગ્દર્શન તે સમ્યગ્જ્ઞાનનું કારણ છે ×

ગાથા ૨

સમ્યગ્જ્ઞાનના ભેદ, પરોક્ષ અને દેશ પ્રત્યક્ષના લક્ષણ

तास भेद दो हैं परोक्ष परतछि तिन माहीं ।
मति श्रुत दोय परोक्ष अक्ष मनतैं उपजाहीं ॥
अवधिज्ञान मनपर्जय दो हैं देश-प्रतच्छा ।
द्रव्यक्षेत्र परिमाण लियें जानै जिय स्वच्छा ॥

અન્વયાર્થ-(તાસ) એ સમ્યગ્જ્ઞાનના (પરોક્ષ) પરોક્ષ અને (પરતછિ) પ્રત્યક્ષ (દો) બે (ભેદ હૈં)

× पृथगाराधनमिष्टं दर्शनसहभाविनोऽपि बोधस्य ।
लक्षणभेदेन यतो नानात्वं संभवत्यनयोः ॥३२॥
सम्यग्ज्ञानं कार्यं सम्यक्त्वं कारणं वदन्ति जिनाः ।
ज्ञानाराधनमिष्टं सम्यक्त्वानन्तरं तस्मात् ॥३३॥
कारणकार्यविधानं समकालं जायमानयोरपि हि ।
दीपप्रकाशयोरिव, सम्यक्त्वज्ञानयोः सुघटम् ॥३४॥
(શ્રી અમૃતચંદ્રાચાર્યકૃત પુરુષાર્થસિદ્ધિ-ઉપાય)

ભેદ૬ ૩, (તિનમાહી) તેમા (મતિ શ્રુત) મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન (હોય) એ બન્ને (પરોક્ષ) પરોક્ષજ્ઞાન છે [કારણ કે તે] (અક્ષ મનતૈં ઇન્દ્રિયો અને મન દ્વારા (ઉપજાહીં) ઉત્પન્ન થાય છે (અવધિજ્ઞાન) અવધિજ્ઞાન અને (મનપર્જય) મન પર્યયજ્ઞાન (દો) એ બને જ્ઞાન (દેશપ્રતચ્છા) દેશપ્રત્યક્ષ (હૈ) છે [કારણ કે તે જ્ઞાનથી] (જિય) જીવ (દ્રવ્યક્ષેત્ર પરિમાણ) દ્રવ્ય અને ક્ષેત્રની મર્યાદા (લિયે) લઈને [સ્વચ્છ] સ્પષ્ટ [જાને] જાણે છે

ભાવાર્થ—આ સમ્યગ્જ્ઞાનના બે ભેદ છે—[૧] પ્રત્યક્ષ અને [૨] પરોક્ષ, તેમા મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન પરોક્ષજ્ઞાન* છે, કારણ કે તે બન્ને જ્ઞાન ઇન્દ્રિયો અને મનની સહાયતા વડે વસ્તુને અસ્પષ્ટ જાણે છે

અવધિજ્ઞાન અને મન પર્યયજ્ઞાન દેશ પ્રત્યક્ષ× છે, કારણ કે જીવ આ બે જ્ઞાનથી રૂપી દ્રવ્યને ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની મર્યાદાપૂર્વક જાણે છે

ગાથા ૩

સકલ પ્રત્યક્ષજ્ઞાનનુ લક્ષણ અને જ્ઞાનનો મહિમા

---

* જે જ્ઞાન ઇન્દ્રિયો અને મનની સહાયતાથી વસ્તુને અસ્પષ્ટ જાણે છે તેને પરોક્ષજ્ઞાન કહેવાય છે

× જે જ્ઞાન રૂપીવસ્તુને દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ અને ભાવની મર્યાદાપૂર્વક જાણે છે તેને દેશ-પ્રત્યક્ષ કહે છે

सकल द्रव्य के गुन अनंत परजाय अनंता ।
जानें एकै काल, प्रगट केवलि भगवन्ता ॥
ज्ञान समान न आन जगत में सुखको कारन ।
इहि परमामृत जन्मजरामृतु-रोग-निवारन ॥

અન્વયાર્થ -[જે જ્ઞાનથી] (કેવલી ભગવન્તા) કેવળજ્ઞાની ભગવાન (સકલ દ્રવ્ય કે) છએ દ્રવ્યોના (અનંત) અપરિમિત (ગુન) ગુણોને અને (અનંતા) અનંત (પરજાય) પર્યાયોને (એકૈકાલ) એક સાથે (પ્રગટ) સ્પષ્ટ (જાનૈ) જાણે છે [તે જ્ઞાનને] (સકલ) સકલ પ્રત્યક્ષ અથવા કેવળજ્ઞાન કહેવાય છે (જગત મેં) આ જગતમાં (જ્ઞાન સમાન) સમ્યગ્જ્ઞાનના જેવો (આન) બીજો કોઈ પદાર્થ (સુખકો) સુખનું (ન કારન) કારણ નથી (ઇહિ) આ સમ્યગ્જ્ઞાન જ (જન્મ જરા મૃતુ રોગ) જન્મ જરા અને મરણના રોગોને (નિવારન) દૂર કરવાને માટે (પરમામૃત) ઉત્કૃષ્ટ અમૃત સમાન છે

ભાવાર્થ-જે જ્ઞાન છએ દ્રવ્યોની ત્રણ કાળ અને ત્રણ લોકમાં બનતી બધી પર્યાયો અને ગુણોને એક સાથે દર્પણની માફક સ્પષ્ટ જાણે છે તેને કેવળજ્ઞાન કહે છે આ કેવળજ્ઞાન* સકલપ્રત્યક્ષ

---

*છએ દ્રવ્યોની ત્રણકાળ અને ત્રણલોકમાં થતી બધી પર્યાયોને એક સાથે જાણનાર જ્ઞાનને સકલપ્રત્યક્ષ અથવા કેવળજ્ઞાન કહેવાય છે

છે આ સંસારમાં સમ્યગ્જ્ઞાન જેવી સુખદાયક અન્ય કોઈ વસ્તુ નથી આ સમ્યગ્જ્ઞાન જ જન્મ, જરા અને મૃત્યુરૂપી ત્રણ રોગોનો નાશ કરવા માટે ઉત્તમ અમૃત સમાન છે

ગાથા ૪

જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીના કર્મ નાશના વિષયમાં તફાવત

कोटि जन्म तप तपैं, ज्ञान बिन कर्म झरैं जे।
ज्ञानी के छिनमाहिं, त्रिगुप्ति तैं सहज टरैं ते॥
मुनिव्रत धार अनंत बार ग्रीवक उपजायो।
पै निज आतमज्ञान बिना, सुख लेश न पायो॥

અન્વયાર્થ–[અજ્ઞાની જીવને] (જ્ઞાન બિન) સમ્યગ્જ્ઞાન વગર (કોટિ જન્મ) કરોડો જન્મો સુધી (તપ તપૈં) તપ તપવાથી (જે કર્મ) જેટલાં કર્મો (ઝરૈં) નાશ થાય છે (તે) તેટલાં કર્મો (જ્ઞાનીકે) સમ્યગ્જ્ઞાની જીવને (ત્રિગુપ્તિ તૈં) મન, વચન, અને કાયાની પ્રવૃત્તિને રોકવાથી (છિનમાહિં) ક્ષણ માત્રમાં (સહજ) સહેલાઈથી (ટરૈં) નાશ પામે છે [આ જીવ] (મુનિવ્રત) મુનિઓનાં મહાવ્રતોને (ધાર) ધારણ કરીને (અનંતબાર) અનંતવાર (ગ્રીવક) નવમી ગ્રૈવેયક સુધી (ઉપજાયો) ઉત્પન્ન થયો (પૈ) પરંતુ (નિજ આતમ) પોતાના આત્માના (જ્ઞાન બિના) જ્ઞાન વગર (લેશ) જરાપણ (સુખ) સુખ (ન પાયો) પામી શક્યો નહિ

ભાવાર્થ:- મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ આત્મજ્ઞાન (સમ્યગ્જ્ઞાન) વિના કરોડો જન્મો-ભવો સુધી તપ કરીને જેટલા કર્મોનો નાશ કરે છે તેટલા કર્મોનો નાશ સમ્યગ્જ્ઞાની જીવ પોતાના મન, વચન અને કાયાના નિરોધથી ક્ષણમાત્રમાં સહેજે કરી નાખે છે. આ જીવ, મુનિના (દ્રવ્યલિંગી મુનિના) મહાવ્રતોને ધારણ કરીને તેના પ્રભાવથી નવમી ગ્રૈવેયક સુધીના વિમાનોમાં અનંતવાર પેદા થયો, પરંતુ આત્માના ભેદવિજ્ઞાન (સમ્યગ્જ્ઞાન અથવા સ્વાનુભવ) વિના તે જીવને ત્યાં પણ લેશમાત્ર સુખ મળ્યું નહિ.

ગાથા ૫

સમ્યગ્જ્ઞાનના દોષ અને મનુષ્યપર્યાય વગેરેની દુર્લભતા

तातैं जिनवर कथित तत्त्व अभ्यास करीजै ।
संशय विभ्रम मोह त्याग, आपो लख लीजै ।
यह मानुष पर्याय, सुकुल, सुनिवो जिनवानी ।
इह विध गये न मिलै, सुमणि ज्यों उदधि समानी ॥

અન્વયાર્થ:-(તાતૈં) તેથી (જિનવર કથિત) જિનેન્દ્ર ભગવાને કહેલા (તત્ત્વ) પરમાર્થ તત્ત્વનું (અભ્યાસ) પઠન-પાઠન (કરીજૈ) કરવું જોઈએ, અને (સંશય) સંશય (વિભ્રમ) વિપર્યય તથા (મોહ) અનધ્યવસાયને (ત્યાગ) છોડીને (આપો) પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ (લખ લીજૈ) લક્ષમાં લેવું જોઈએ

–ઓળખવું જોઈએ [જો એમ ન કર્યું તો] (યહ) આ (માનુષપર્યાય) મનુષ્ય પર્યાય, (સુકુલ) ઉત્તમ શ્રાવક કુળ અને (જિનવાણી) જિનવાણીનું (સુનના) સાંભળવું (ઇહિ વિધ એવો સુયોગ (ગયે) વીતી ગયા પછી, (ઉદધિ) સમુદ્રમાં (સમાની) ડૂબેલા (સુમણિ જ્યોં) સાચા રત્નની માફક ફરીને (ન મિલૈ) મળવો કઠણ છે

ભાવાર્થ–આત્મા અને પરવસ્તુઓના ભેદ વિજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરવા માટે જિનદેવે પ્રરૂપેલા સાચા તત્ત્વોનું પઠન–પાઠન (મનન) કરવું જોઈએ, અને સંશય,+ વિપર્યય* તથા અનધ્યવસાય× એ સમ્યગ્જ્ઞાનના ત્રણ દોષોને દૂર કરી આત્મસ્વરૂપ જાણવું જોઈએ, કારણ કે, જેવી રીતે સમુદ્રમાં ડૂબેલું અમૂલ્ય રત્ન ફરીને હાથ આવતું નથી તેવી રીતે મનુષ્યપર્યાય ઉત્તમ શ્રાવક કુળ અને જિનવચનોનું શ્રવણ વગેરે

+ સંશય–विरुद्धानेककोटिस्पर्शि ज्ञानं संशयः = આ પ્રમાણે છે કે આ પ્રમાણે છે એવું જે પરસ્પર વિરુદ્ધતાપૂર્વક બે પ્રકારરૂપ જ્ઞાન તેને સંશય કહે છે

*વિપર્યય–विपरीतैककोटिनिश्चयो विपर्ययः = વસ્તુ [illegible] પથી વિરુદ્ધતાપૂર્વક આ આમ જ છે એવું [illegible] જ્ઞાન તેનું નામ વિપર્યય છે

×અનધ્યવસાય–किमित्यालोचनमात्रमनध्यवसायः = કાંઈક છે એવો નિર્ધાર રહિત વિચાર તેનું નામ અનધ્યવસાય છે

સુયોગ પણ વીતિ ગયા પછી ફરી ફરીને પ્રાપ્ત થતો નથી, તેથી આ અપૂર્વ અવસર ન ગુમાવતા આત્મસ્વરૂપની ઓળખાણ (સમ્યગ્જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ) કરીને આ મનુષ્ય જન્મ સફળ કરવો જોઈએ

ગાથા ૬

સમ્યગ્જ્ઞાનનો મહિમા અને કારણ

धन समाज गज बाज, राज तो काज न आवै ।
ज्ञान आपको रूप भये, फिर अचल रहावै ॥
तास ज्ञानको कारन, स्वपर विवेक बखानौ ।
कोटि उपाय बनाय भव्य ताको उर आनौ ॥

અન્વયાર્થ-(ધન) પૈસા, (સમાજ) કુટુંબ, (ગજ) હાથી, (બાજ) ઘોડા, (રાજ) રાજ્ય (તો) તો (કાજ) પોતાના કામમા (ન આવૈ) આવતા નથી, પણ (જ્ઞાન) સમ્યગ્જ્ઞાન (આપકોરૂપ) આત્માનુ સ્વરૂપ છે-જે (ભયે) પ્રાપ્ત થયા (ફિર)-પછી (અચલ) અચળ (રહાવૈ) રહે છે (તાસ) તે (જ્ઞાનકો) સમ્યગ્જ્ઞાનનુ (કારન) કારણ (સ્વ-પર વિવેક) આત્મા અને પર વસ્તુઓનુ ભેદ વિજ્ઞાન (બખાનૌ) કહ્યુ છે, [તેથી] (ભવ્ય) હે ભવ્ય જીવો ! (કોટિ) કરોડો (ઉપાય) ઉપાયો (બનાય) કરીને (તાકો) તે ભેદ વિજ્ઞાનને (ઉર આનૌ) હ્રદયમા ધારણ કરો

ભાવાર્થ-ધન, કુટુંબ, નોકર-ચાકર, હાથી, ઘોડા અને રાજ્યાદિ કોઈ પણ પદાર્થ આત્માને

સુધારવામા સહાયક થતા નથી, થોડા દિવસ સાથે રહીને અવશ્ય નાશ પામે છે, પણ સમ્યગ્જ્ઞાન આત્માનુ સ્વરૂપ છે, તે એકવાર પ્રાપ્ત થયા પછી અક્ષય થઇ જાય છે– કદી નાશ પામતુ નથી એટલે પરંપરાએ કેવળજ્ઞાનપણાને પામીને પછી અટળ એકરૂપ રહે છે, (અનતકાળ સુધી આત્માનો સાથ તે કેવળજ્ઞાન છોડતુ નથી) આત્મા અને પર વસ્તુઓનુ ભેદ વિજ્ઞાન જ તે સમ્યગ્જ્ઞાનનુ કારણ છે, તેથી દરેક આત્મહિતેચ્છુ ભવ્ય જીવોએ કરોડો ઉપાય કરીને આ ભેદવિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવુ જોઇએ

ગાથા ૭

સમ્યગ્જ્ઞાનનો મહિમા અને વિષયોની ઈચ્છા રોકવાનો ઉપાય

जे पूरव शिव गये, जाहिं, अरु आगे जैहैं ।
सो सब महिमा ज्ञानतनी, मुनिनाथ कहै हैं ॥
विषय चाह दव-दाह, जगत-जन अरनि दझावे ।
तास उपाय न आन, ज्ञान घनघान बुझावे ॥

અન્વયાર્થ –(પૂરવ) પૂર્વે (જે) જે જીવો (શિવ) મોક્ષમા (ગયે) ગયા છે (અબ) વર્તમાનમા (જાહિં) જાય છે (અરૂ) અને (આગે) ભવિષ્યમા (જૈહૈં) જે જાશે (સો) એ (સબ) બધો (જ્ઞાન તની) સમ્યગ્જ્ઞાનનો (મહિમા) પ્રભાવ છે એમ (મુનિનાથ)

જિનેન્દ્રદેવ અથવા ગણધરદેવે (કહે હૈં) કહ્યું છે (વિષય ચાહ) પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોની ઇચ્છારૂપી (દવ-દાહ) ભયંકર દાવાનળ (જગતજન) સંસારી જીવોરૂપી (અરનિ) અરણ્ય-જુના પુરાણા જંગલને (દઝાવૈ) બાળી રહ્યો છે, (તાસ) તેની શાંતિનો (ઉપાય) ઉપાય (આન) બીજો (ન) નથી, [માત્ર] (જ્ઞાનઘનઘાન) જ્ઞાનરૂપી વરસાદનો સમૂહ (બૂઝાવૈ) શાંત કરે છે

ભાવાર્થ-ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય એ ત્રણે કાળોમાં જે જીવો મોક્ષમાં ગયા છે, જાશે અને (વર્તમાનમાં વિદેહ ક્ષેત્રથી) જાય છે તે આ સમ્યગ્જ્ઞાનનો જ પ્રભાવ છે એમ પૂર્વાચાર્યોએ બતાવ્યું છે જેવી રીતે દાવાનળ (વનમાં લાગેલી આગ) ત્યાંની બધી વસ્તુઓને ભસ્મ કરી નાખે છે તેવી રીતે પાંચ ઇન્દ્રિયો સંબંધી વિષયોની ઇચ્છા સંસારી જીવોને બાળે છે-દુઃખ આપે છે, અને જેવી રીતે ધોધમાર વરસાદ તે દાવાનળને બૂઝાવી નાખે છે તેવી રીતે આ સમ્યગ્જ્ઞાન તે વિષયોની ઇચ્છાને શાંત કરે છે—નષ્ટ કરે છે

ગાથા ૮

પુણ્ય-પાપમાં હર્ષ-વિષાદનો નિષેધ અને સાર સાર વાત

पुण्य पाप-फलमाहि, हरख बिलखौ मत भाई ।
यह पुद्गल परजाय, उपजि विनसैं फिर थाई ॥

लाख बात की बात यहै, निश्चय उर लाओ।
तोरि सकल जग-दंद-फंद, नित आतम ध्याओ॥

અન્વયાર્થ-(ભાઈ) હે આત્મહિતૈષી પ્રાણી! (પુણ્યફલમાહીં) પુણ્યના ફળોમા (હરખ મત) હર્ષ ન કર, અને (પાપફલમાહીં) પાપના ફળોમા (વિલખો મત) દ્વેષ ન કર [કારણકે આ પુણ્ય અને પાપ] (પુદ્ગલ પરજાય) પુદ્ગલની પર્યાય છે, [તે] (ઉપજિ) ઉત્પન્ન થઈને (વિનસૈ) નાશ પામી જાય છે અને (ફિર) ફરીને (થાઈ) ઉત્પન્ન થાય છે (ઉર) પોતાના અંતરમા (નિશ્ચય) નિશ્ચયથી-ખરેખર (લાખ બાતકી બાત) લાખો વાતોનો સાર (યહૈ) આ જ પ્રમાણે (લાઓ) ગ્રહણ કરો કે- (સકલ) બધા-એટલે પુણ્ય અને પાપ સહિત (જગદંદફંદ) સંસારના ઝગડા-પ્રપંચોને (તોરિ) હઠાવીને (નિત) હંમેશા (આતમ ધ્યાવો) પોતાના આત્માનુ ધ્યાન કરો.

ભાવાર્થ-આત્મહિતૈષી જીવનુ કર્તવ્ય છે કે તે ધનાદિક પુણ્યના ફળોમા હર્ષ અર્થાત્ રાગ, અને તેના વિયોગઆદિ પાપના ફળોમા શોક અર્થાત્ દ્વેષ ન કરે, કારણ કે તે પુણ્ય-પાપ પુદ્ગલરૂપ કર્મની પર્યાયો-હાલતો છે, જે ક્રમેક્રમે રહેંટના ઘડાની જેમ (રહેંટનો ઘડો ભરાય અને ઠલવાય છે તેમ) એક પછી એક ઉત્પન્ન થાય છે

અને નાશ પામે છે, અને વળી ફરી ઉત્પન્ન થાય છે લાખો વાતોનો સાર એ જ છે કે સંસાર સંબંધી બધા-પુણ્ય અને પાપ સહિત-ઝગડા (પ્રપંચો, ગલ્પો, ચિંતાઓ)થી સંબંધ તોડીને હંમેશા આત્મચિંતવન કરો મહા ગૃહસ્થપણામાં ફસાઈને આત્મ કલ્યાણ કરવામાં આળસુ થવું યોગ્ય નથી જેટલો વખત બની શકે તેટલો વખત આત્મચિંતવન-સમ્યગ્જ્ઞાનનો અનુભવ કરવો જોઈએ

ગાથા ૯

સમ્યક્ચારિત્રનો સમય અને ભેદ તથા અહિંસા- અણુવ્રત અને સત્ય અણુવ્રતનું લક્ષણ વગેરે

सम्यग्ज्ञानी होय, बहुरि दिढ चारित लीजै ।
एकदेश अरु सकलदेश, तसु भेद कहीजै ॥
त्रसहिंसा को त्याग, वृथा थावर न सँघारै ।
पर वधकार कठोर निंद्य, नहिं वचन उचारै ॥

અન્વયાર્થ -(સમ્યગ્જ્ઞાની) સમ્યગ્જ્ઞાની (હોય) થઈને (બહુરિ) પછી (દિઢ) દૃઢ (ચારિત) સમ્યક્ચારિત્ર (લીજૈ) પાળવું જોઈએ, (તસુ) તેના [તે સમ્યક્ચારિત્રના] (એકદેશ) એકદેશ (અરુ) અને (સકલદેશ) સર્વદેશ [એવા બે] (ભેદ) ભેદ (કહીજૈ) કહેવામાં આવ્યા છે [તેમાં] (ત્રસહિંસા) ત્રસ જીવોની હિંસાનો (ત્યાગ) ત્યાગ કરવો અને (વૃથા) કારણ વગર (થાવર) સ્થાવર જીવોનો (ન સંઘારૈ) ઘાત ન કરવો

તે અહિંસા-અણુવ્રત કહેવાય છે], (પરવધકાર) બીજાને દુઃખદાયક, (કઠોર) કઠોર-કરવા [અને] (નિંદ્ય) નિંદાયોગ્ય (વયન) વચન (નહિ ઉચારે) ન બોલવા [તે સત્ય-અણુવ્રત કહેવાય છે]

ભાવાર્થ-સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સમ્યક્‌ચારિત્ર ધારણ કરવું જોઈએ તે સમ્યક્‌ચારિત્રના બે ભેદ છે-(૧) એકદેશ (-અણુ, દેશ, સ્થૂળ) ચારિત્ર અને (૨) સર્વદેશ (-સકલ, મહા, સૂક્ષ્મ) ચારિત્ર, તેમાં સમ્યક્‌ચારિત્રનું પાલન મુનિરાજ કરે છે અને દેશચારિત્રનું પાલન શ્રાવક કરે છે આ ચોથી ઢાળમાં દેશચારિત્રનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, સકલ ચારિત્રનું વર્ણન છઠ્ઠી ઢાળમાં કરવામાં આવશે

ત્રસજીવોની સંકલ્પી હિંસાનો સર્વથા ત્યાગ કરી નિષ્પ્રયોજન સ્થાવર જીવોનો ઘાત ન કરવો તે અહિંસા-અણુવ્રત * છે

બીજાના પ્રાણોને ઘાતક, કઠોર અને નિંદનીય વચન ન બોલવા [અને બીજા પાસે ન બોલાવવા] તે સત્ય-અણુવ્રત છે

* નોંધ (૧) આ અહિંસા-અણુવ્રતનો ધારક જીવ "હું આ જીવને મારું" એ પ્રમાણે ઈરાદા પૂર્વક કોઈ ત્રસજીવની સંકલ્પી હિંસા કરતો નથી પરંતુ આ વ્રતનો ધારક આરંભી ઉદ્યોગીની અને વિરોધિની હિંસાનો ત્યાગી હોતો નથી, તે પોતાના ધર્મ અને પ્રાણ વગેરેની રક્ષાના

ગાથા ૧૦

અચૌર્યાણુવ્રત, બ્રહ્મચર્યાણુવ્રત, પરિગ્રહપરિમાણાણુવ્રત, તથા દિગ્વ્રતનુ લક્ષણ

जल मृतिका विन और नाहिं कछु गहै अदत्ता ।
निजवनिता विन सकल नारिसौं रहै विरत्ता ॥
अपनी शक्ति विचार, परिग्रह थोरो राखै ।
दश दिश गमन प्रमाण ठान, तसु सीम न नाखै ॥

અન્વયાર્થ-(જલ મૃતિકા વિન) પાણી અને માટી સિવાયની (ઔર કછુ) બીજી કોઈ ચીજ (અદત્તા) દીધા વિના (નાહિં) ન (ગહૈ) લેવી [તેને અચૌર્યાણુવ્રત કહે છે] (નિજ) પોતાની (વનિતા વિન) સ્ત્રી સિવાય (સકલ નારિસૌં) બીજી સર્વ સ્ત્રીઓથી (વિરત્તા) વિરક્ત (રહૈ) રહે [તે બ્રહ્મચર્યાણુવ્રત છે] (અપની) પોતાની (શક્તિ વિચાર) શક્તિ વિચારીને (પરિગ્રહ) પરિગ્રહ (થોરો) મર્યા

હેતુથી, બીજો ઉપાય ન હોય ત્યાં હથિયાર વગેરેથી શત્રુઓનો સામનો પણ કરે છે-એમ પચાધ્યાયી વગેરે શાસ્ત્રોમાં સ્પષ્ટ લખ્યું છે

(૩) પ્રમાદ અને કષાયના નિમિત્તથી જ્યાં પ્રાણઘાત કરવામાં આવે છે ત્યાં જ હિંસાનો દોષ લાગે છે જ્યાં તેવું નિમિત્ત નથી ત્યાં પ્રાણઘાત હોવા છતાં પણ હિંસાનો દોષ લાગતો નથી જેમ-વૈદ્ય, ડોક્ટર અને શિક્ષકો પ્રાણઘાત હોવા છતાં પણ હિંસાનું પાપ લાગતું નથી આ રીતે બીજા પાપોના વિષયમાં પણ સમજી લેવું

દિત (રાખે) રાખવો [તે પરિગ્રહ પરિમાણાણુવ્રત છે] (દશ દિશ) દશ દિશાઓમાં (ગમન) જવા-આવવાની (પ્રમાણ) મર્યાદા (ઠાન) રાખીને (તસુ) તેની (સીમા) હદનુ (ન નાખે) ઉલ્લંઘન ન કરવુ [તે દિગ્વ્રત નામનુ અણુવ્રત છે]

ભાવાર્થ-જન સમુદાય માટે જ્યા અટકાયત ન હોય અને કોઈ ખાસ વ્યકિતની માલિકી ન હોય એવા પાણી અને માટી જેવી વસ્તુ સિવાયની પોતાની માલિકી ન હોય એવી પારકી વસ્તુને તેના માલિકના દીધા વગર ન લેવી [તથા ઉપાડીને બીજાને ન દેવી] તેને અચૌર્યાણુવ્રત કહે છે

જેની સાથે વિધિપ્રમાણે વિવાહ થયો હોય એવી પોતાની પરણેલી સ્ત્રી સિવાય બીજી બધી સ્ત્રીઓથી વિરકત રહેવુ (તેની સાથે મા, બહેન અને પુત્રી સમાન જોવુ, અને સ્ત્રીઓએ પોતાના સ્વામીને છોડીને બીજા બધા પુરુષોને પિતા, ભાઈ અને પુત્ર સમાન સમજવા) તે બ્રહ્મચર્યાણુવ્રત છે

પોતાની શકિત અને પોતાની યોગ્યતાનો ખ્યાલ રાખીને જીવન પર્યંતને માટે ધન, ધાન્ય આદિ બાહ્ય પરિગ્રહોનુ પરિમાણ (માપ) કરીને તેનાથી વધારેની ઈચ્છા ન કરવી તેને પરિગ્રહ પરિમાણાણુવ્રત× કહે છે

× નોધ-આ પાચ (અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મ

દશે દિશાઓમા જવા-આવવાની મર્યાદા નક્કી કરીને જિંદગી સુધી તેનુ ઉલ્લઘન ન કરવુ તેને દિગ્વ્રત કહેવાય છે, તેમા દિશાઓની મર્યાદા નક્કી કરવામા આવતી હોવાથી તેને ' દિગ-વ્રત ' કહેવાય છે

ગાથા ૧૧ (પૂર્વાર્ધ)

દેશવ્રત [દેશાવગાશિક] નામના ગુણવ્રતનુ લક્ષણ

ताहूमे फिर ग्राम, गली गृह बाग बजारा ।
गमनागमन प्रमाण, ठान अन सकल निवारा ॥

અન્વયાર્થ-(ફિર) પછી (તાહૂમે) તેમા [કોઈ પ્રસિદ્ધ-પ્રસિદ્ધ] (ગ્રામ) ગામ (ગલી) શેરી (ગૃહ) મકાન (બાગ) બગીચા અને (બજાર) બજાર સુધી (ગમનાગમન) જવા-આવવાનુ (પ્રમાણ) માપ (ઠાને) રાખીને (અન) બીજા (સકલ) બધાનો (નિવારા) ત્યાગ કરવો [તેને દેશવ્રત અથવા દેશાવગાશિકવ્રત કહે છે]

ભાવાર્થ-દિગ્વ્રતમા જિંદગી સુધી કરવામા આવેલી જવા-આવવાના ક્ષેત્રની મર્યાદામા પણ (ઘડી, કલાક, દિવસ, મહિના વગેરે કાળના નિયમથી) કોઈ પ્રસિદ્ધ ગામ, રસ્તો, મકાન અને બજાર સુધી

ચર્ય અને પરિગ્રહપરિમાણ) અણુવ્રત છે, કારણ કે તે હિંસાદિને લોકમા પણ પાપ માનવામા આવે છે, તેનો આ વ્રતોમા એક દેશ (સ્થૂળપણે) ત્યાગ કરવામા આવ્યો છે અને તેને લીધે જ તે અણુવ્રત કહેવાય છે.

જવા-આવવાની મર્યાદા કરીને તેનાથી અધિક હદમાં ન જવું તે દેશવ્રત કહેવાય છે

ગાથા ૧૧ (ઉત્તરાર્ધ) તથા ૧૨

પાંચ અનર્થદંડવ્રતોનું લક્ષણ

काहूकी धन हानि, किसी जय हार न चिंतै ।
देय न सो उपदेश, होय अघ वनज कृपीतैं ॥११॥
कर प्रमाद जल भूमि, वृक्ष पावक न विराधै ।
असि धनु हल हिंसोपकरण नहिं दे यश लाधै ॥
राग द्वेष-करतार, कथा कबहू न सुनीजै ।
औरहु अनरथ दंड, हेतु अघ तिन्हें न कीजै ॥

અન્વયાર્થ:–૧-(કાહૂકી) કોઇના (ધન હાનિ) ધનના નાશનો, (કિસી) કોઇની (જય) જીતનો [અગર] (હાર) કોઇની હારનો (ન ચિન્તૈ) વિચાર ન કરવો [તેને અપધ્યાન અનર્થદંડવ્રત કહેવાય છે] ૨-(વનજ) વ્યાપાર અને (કૃપીતૈં) ખેતીથી (અઘ) પાપ (હોય) થાય છે, તેથી (સો) એનો (ઉપદેશ) ઉપદેશ (ન દેય) ન દેવો [તેને પાપોપદેશ અનર્થદંડવ્રત કહેવાય છે] ૩-(પ્રમાદ કર) પ્રમાદથી [પ્રયોજન વગર] (જલ) જલકાયિક (ભૂમિ) પૃથ્વીકાયિક (વૃક્ષ) વનસ્પતિકાયિક (પાવક) અગ્નિકાય [અને વાયુકાય]ના જીવોનો (ન વિરાધૈ) ઘાત ન કરવો [તે પ્રમાદચર્યા અનર્થદંડવ્રત કહેવાય છે] ૪-(અસિ) તલવાર (ધનુ) ધનુષ્ય (હલ) હળ [વિગેરે] (હિંસો

પકરણ) હિંસા થવામાં કારણભૂત પદાર્થોને (દે) આપીને (યશ) જશ (નહિ લાધૈ) ન લેવો [તે હિંસાદાન અનર્થદંડ કહેવાય છે] ૫-(રાગ-દ્વેષ કરતાર) રાગ અને દ્વેષ ઉત્પન્ન કરવાવાળી (કથા) કથાઓ (કબહૂં) ક્યારે પણ (ન સુની જૈ) સાંભળવી નહિ [તે દુઃશ્રુતિ અનર્થદંડવ્રત કહેવાય છે] (ઔર હુ) અને બીજા પણ (અઘ હેતુ) પાપના કારણો (અનરથ દંડ) અનર્થ દંડ છે (તિન્હૈં) તેને પણ (ન કીજૈ) કરવા નહિ

ભાવાર્થ—ઇર્ષ્યાથી કોઈના ધનનો નાશ, હાર અથવા જીત વગેરેનો નિંદ્ય વિચાર ન કરવો તે પહેલું અપધ્યાન અનર્થદંડવ્રત કહેવાય છે-૧ હિંસારૂપ પાપજનક વ્યાપાર અને ખેતી વગેરેનો બિનજરૂરી ઉપદેશ ન આપવો તે પાપોપદેશ અનર્થદંડવ્રત છે-૨ પ્રમાદને વશ થઈને પ્રયોજન વિના પાણી ઢોળવું, જમીન ખોદવી, ઝાડ કાપવા, આગ લગાડવી [અને હવા લગાડવી] એ વગેરેનો ત્યાગ કરવો [અર્થાત્] પાંચ કાયના જીવોની હિંસા ન કરવી] તેને પ્રમાદ ચર્યા અનર્થદંડવ્રત કહેવાય છે-૩ જશ મેળવવા માટે, તલવાર વગેરે હિંસાના કારણભૂત હથિયારોને બીજા કોઈ માગે તો ન આપવા તેને હિંસાદાન અનર્થદંડ વ્રત કહેવાય છે-૪, રાગ-દ્વેષ ઉત્પન્ન કરવાવાળી વિકથા, કિસ્સા

અન્વયાર્થ – જે જીવ (બારહ વ્રતકે) બાર વ્રતોના (પન પન) પાંચ-પાંચ (અતિચાર) અતિચારોને (ન લગાવૈ) લગાડતો નથી, અને (મરણ સમૈ) મરણ વખતે (સન્યાસ) સમાધિ (ધાર) ધારણ કરીને (તસુ) તેના (દોષ) દોષોને (નશાવૈ) દૂર કરે છે તે (યો) આ પ્રકારે (શ્રાવક વ્રત) શ્રાવકના વ્રતો (પાલ) પાળીને (સોલહ) સોળમા (સ્વર્ગ) સ્વર્ગસુધી (ઉપજાવૈ) ઉપજે છે, [અને] (તહતૈં) ત્યાંથી (ચય) મરણ પામીને (નર જન્મ) મનુષ્ય પર્યાય (પાય) પામીને (મુનિ) મુનિ (હ્વૈ) થઈને (શિવ) મોક્ષ (જાવૈ) જાય છે

ભાવાર્થ – જે જીવ શ્રાવકના ઉપર કહેલા બાર વ્રતોને વિધિપૂર્વક જીવનપર્યંત પાળતા તેના પાંચ-પાંચ અતિચારોને પણ ટાળે છે અને મૃત્યુ વખતે પૂર્વ અવસ્થામા ઉપાર્જન કરેલા દોષો નાશ કરવા માટે વિધિપૂર્વક સમાધિમરણ (સલ્લેખના) *

---

* જ્યા ક્રોધ વગેરેને વશ થઈને ઝેર શસ્ત્ર અથવા અન્ન ત્યાગ વગેરથી પ્રાણ છોડવામા આવે છે ત્યા 'આપઘાત' કહેવાય છે પણ 'સલ્લેખના' મા આત્મકલ્યાણ (ધર્મ) ના હેતુથી શરીર અને કષાયો દૂર કરતા થકા ચારી નો ત્યાગ કરવામા આવે છે ત્યા કષાયભાવ તથા વિષભક્ષણ વગેરે નહિ હોવાથી આ મવાલ (આપઘાત) કહી શકાતો નથી

ધારણ કરીને તેના પાચ અતિચારોને પણ દૂર કરે છે તે આયુષ્ય પૂર્ણ થતા મરીને વ્રતોના પ્રભાવથી સોળમા સ્વર્ગ સુધી ઉપજે છે × અને ત્યા સાગરો સુધી સુખો ભોગવે છે અને આયુષ્ય પૂર્ણ થતા ત્યાથી મરીને મનુષ્ય પર્યાય પામી મુનિવ્રતોનુ પાલન કરે છે અને ઘણુ કરીને તે જ ભવે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે

ચોથી ઢાળનો સારાશ

સમ્યગ્દર્શનના અભાવમા જે જ્ઞાન હોય છે તેને કુજ્ઞાન (મિથ્યાજ્ઞાન) કહેવામા આવે છે સમ્યગ્દર્શન થયા પછી તે જ જ્ઞાનને સમ્યગ્જ્ઞાન કહેવાય છે. આ રીતે જો કે એ બન્ને (સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન) સાથે જ હોય છે, તોપણ તેના લક્ષણો જુદા જુદા છે અને કારણ-કાર્ય ભાવનો તફાવત છે અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાનનુ કારણ છે

પોતાને અને પર વસ્તુઓને જેવી રીતે છે તેવી રીતે જાણવુ તે સમ્યગ્જ્ઞાન કહેવાય છે, તેનાથી આત્મજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે સમ્યગ્જ્ઞાન સિવાય સુખદાયક વસ્તુ બીજી કોઈ નથી,

---

× एकमपि व्रत विमलं, सद्दृष्टि दि करोति दृढचित्त ।
तद्विविधर्द्धियुक्तम्, इन्द्रत्व प्राप्यते नियमात् ॥ ३७० ।
(સ્વામીકાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા શ્લોક-૩૭૦)

અને તે જ જન્મ, જરા અને મરણનો નાશ કરે છે મિથ્યાદષ્ટિ જીવને, સમ્યગ્જ્ઞાન વિના, કરોડો જન્મો સુધી તપ તપવાથી જેટલા કર્મો નાશ પામે તેટલા કર્મો સમ્યગ્જ્ઞાની જીવને ત્રિગુપ્તિથી ક્ષણ માત્રમા નાશ થઈ જાય છે પૂર્વે જે જીવ મોક્ષમા ગયા છે, ભવિષ્યમા જશે અને હાલ મહાવિદેહ ક્ષેત્રથી જઈ રહ્યા છે તે બધો પ્રભાવ સમ્યગ્જ્ઞાનનો છે જેવી રીતે મૂસળધાર વરસાદ વનની ભયકર અગ્નિને ક્ષણમાત્રમા નષ્ટ કરે છે તેવી રીતે આ સમ્યગ્જ્ઞાન વિષય વાસનાઓનો ક્ષણમાત્રમા નાશ કરે છે

પુણ્ય-પાપ તો પુદ્‌ગલની પર્યાયો છે રહેટના ઘડાની માફક તે પુણ્ય-પાપ ઊલટ-પાલટ થયા કરે છે, તે પુણ્ય-પાપના ફળોમા હર્ષ શોક કરવો તે મૂર્ખતા છે તેથી પ્રયોજનભૂત વાત તો એ છે કે પુણ્ય-પાપ સહિત સાસારિક જજાળોથી છૂટીને સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવુ જોઈએ

આત્મા અને પરવસ્તુઓનુ ભેદ વિજ્ઞાન (જુદા પણાનુ જ્ઞાન) તે આ સમ્યગ્જ્ઞાનનુ કારણ છે તેથી જેમ બને તેમ સશય, વિપર્યય અને અનધ્યવસાયનો ત્યાગ કરીને તત્ત્વના અભ્યાસ વડે સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવુ જોઈએ, કારણ કે મનુષ્ય પર્યાય,

ઉત્તમ શ્રાવક કુળ અને જિનવાણીનું સાંભળવું વગેરે સુયોગ,—જેમ સમુદ્રમાં ફેંકેલું રત્ન ફરી હાથ આવતું નથી તેમ,—વારંવાર મળતાં નથી, એવા દુર્લભ સુયોગને પામીને તે વ્યર્થ ગુમાવી દેવો તે મૂર્ખતા છે

સમ્યગ્જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરીને ક્રમે ચારિત્ર ધારણ કરવું જોઈએ તે (સમ્યક્ચારિત્ર) એકદેશ અને સકલદેશ અર્થાત્ અણુવ્રત અને મહાવ્રત એવા ભેદથી બે પ્રકારનું છે, તેમાં સકલચારિત્રનું પાલન મુનિ કરે છે અને બારવ્રતરૂપ દેશચારિત્રનું પાલન સમ્યગ્દૃષ્ટિ શ્રાવક કરે છે

જે શ્રાવક આ બાર વ્રતોને નિરતિચાર પાળીને મૃત્યુ વખતે શાસ્ત્રમાં બતાવેલી વિધિ અનુસાર નિરતિચાર સમાધિ મરણને ધારણ કરે છે, તે સમતાપૂર્વક આયુષ્ય પૂરું થવાથી યોગ્યતા પ્રમાણે સોળમા સ્વર્ગ સુધી ઉત્પન્ન થાય છે, અને ત્યાંથી આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં મનુષ્ય પર્યાય પામે છે, પછી મુનિપદ ધારણ કરી મોક્ષ પામે છે આથી (સમ્યગ્દર્શન પૂર્વક) સમ્યક્

नहि सम्यग् व्यपदेश, चारित्र [illegible]
ज्ञानान्तरमुक्त, चारित्राराधन [illegible] स्मृत ।
॥ ३८ ॥

અર્થ—અજ્ઞાન પૂર્વક ચારિત્ર [illegible] સિદ્ધિ ઉપ
ચારિત્રનું આરાધન [illegible] કહેવાતું નથી
[illegible] છે

ચારિત્રનું પાલન કરવું તે દરેક આત્મ હિતૈષી જીવનું કર્તવ્ય છે

ચોથી ઢાળનો ભેદ સંગ્રહ

કાળ—નિશ્ચયકાળ અને વ્યવહાર કાળ, અથવા ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન

ચારિત્ર—એકદેશ (અણુવ્રત સ્થૂળ, વિકલ) અને સર્વદેશ (મહાવ્રત સૂક્ષ્મ, સકલ)

જ્ઞાનદોષ સંશય વિપર્યય અને અનધ્યવસાય

દિશા—પૂર્વ પશ્ચિમ ઉત્તર, દક્ષિણ, ઈશાન વાયવ્ય, નૈઋત્ય, આગ્નેય ઊર્ધ્વ અને અધો—એ દશ છે

પર્વ ચતુષ્ટય—દરેક માસની બે આઠમ અને બે ચૌદસ

પાત્ર—ઉત્તમ મધ્યમ અને જઘન્ય

મુનિ—દ્રવ્યલિંગી અને ભાવલિંગી

વિકથા—સ્ત્રી ભોજન દેશ અને રાજ્ય એ ચારની કથા તે વિકથા છે

વ્રત—૫-અણુવ્રત, ૩-ગુણવ્રત અને ૪-શિક્ષાવ્રત એ બાર છે

રોગત્રય (ત્રણ રોગ)—જન્મ જરા અને મરણ

હિંસા—સંકલ્પી આરંભી, ઉદ્યોગીની અને વિરોધિની એ ચાર અથવા દ્રવ્ય હિંસા અને ભાવ હિંસા એ બે

ચોથી ઢાળનું લક્ષણ સંગ્રહ

અણુવ્રત—પાંચ પાપોનો સ્થૂળરૂપ એકદેશ ત્યાગ કરવો તે

અતિચાર—વ્રતની અપેક્ષા રાખવા છતાં તેનો એકદેશ ભંગ થવો તે અતિચાર કહેવાય છે

અનધ્યવસાય(મોહ)– ' કાઇક છે ' એવા નિશ્ચ યરહિત જ્ઞાનને અનધ્યવસાય કહેવાય છે

અનર્થદંડ– પ્રયોજન વગર મન, વચન, કાયાની અશુભ પ્રવૃત્તિ

અનર્થદંડવ્રત– પ્રયોજન વગરની મન, વચન, કાયાની અશુભ પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ

અવધિજ્ઞાન– દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવની મર્યાદાપૂર્વક રૂપી પદાર્થોને સ્પષ્ટ જાણનારું જ્ઞાન

ઉપભોગ– વારંવાર ભોગવી શકાય તેવી વસ્તુ

ગુણ– દ્રવ્યના બધા ભાગમાં અને બધી હાલતમાં જે હંમેશા રહે છે તે

ગુણવ્રત– અણુવ્રતો અને મૂળગુણોને પુષ્ટિ કરનાર વ્રત

પર–આત્માથી (પોતાથી) જુદી વસ્તુઓને પર કહેવાય છે

પરોક્ષ–ઇન્દ્રિયો વગેરેની સહાયતાથી થનારું જ્ઞાન

પ્રત્યક્ષ–ઇન્દ્રિયો વગેરેની સહાયતા વગર થનારું જ્ઞાન

પર્યાય–ગુણોનો વિકાર (ફેરફાર) અથવા ભેદ

ભોગ–એક જ વાર ભોગવી શકાય તેવી વસ્તુ

મતિજ્ઞાન–ઇન્દ્રિયો અને મનની સહાયતાથી વસ્તુને જાણનારું જ્ઞાન

મહાવ્રત–હિંસા વગેરે પાંચ પાપોનો સર્વથા ત્યાગ કરવો તે

મનઃપર્યય જ્ઞાન–દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ-ભાવની મર્યાદાથી બીજાના મનમાં રહેલ સરલ અથવા ગૂઢ, રૂપી પદાર્થોને જાણનારું જ્ઞાન

વિપર્યય-ઊંધુ જ્ઞાન જેમકે-છીપને ચાંદી જાણવી, ચાંદીને છીપ જાણવી

વ્રત-શુભકાર્ય કરવા અને અશુભ કાર્ય છોડવા તે અથવા હિંસા ચોરી અસત્ય અબ્રહ્મચર્ય અને પરિગ્રહ એ પાંચ પાપોથી ભાવપૂર્વક વિરક્ત થવું તેને વ્રત કહે છે (સમ્યગ્દર્શન થયા પછી વ્રત હોય છે)

શિક્ષાવ્રત-મુનિવ્રત પાળવાની શિક્ષા દેનારૂં વ્રત

શ્રુતજ્ઞાન-મતિજ્ઞાનથી જાણેલા પદાર્થને વિશેષ પ્રકારે જાણનારૂં જ્ઞાન.

સંન્યાસ-(સંલેખના) આત્માનો ધર્મ સમજીને પોતાની શુદ્ધતાને માટે કષાયોને અને શરીરને કૃશ કરવા (શરીર તરફનું લક્ષ છોડી દેવું) તે સમાધિ અથવા સલ્લેખના કહેવાય છે

સંશય-વિરોધતા સહિત અનેક પ્રકારનું અવલંબન કરનારૂં જ્ઞાન જેમકે—આ છીપ હશે કે ચાંદી હશે? આત્મા પોતાનું કરી શકતો હશે કે પરનું કરી શકતો હશે?

અંતર—પ્રદર્શન

૧-દિગ્વ્રતની મર્યાદા તો જિંદગી સુધીને માટે છે, પણ દેશવ્રતની મર્યાદા ઘડી કલાક વગેરે મુદત કરેલ વખત સુધી છે

૨-પરિગ્રહ પરિમાણ વ્રતમાં પરિગ્રહનું જેટલું પ્રમાણ (મર્યાદા) કરવામાં આવે છે તેનાથી પણ ઓછું પ્રમાણ ભોગોપભોગ પરિમાણ વ્રતમાં કરવામાં આવે છે

૩–પ્રૌષધમાં તો આરંભ અને વિષય કષાયાદિનો ત્યાગ કરવા છતાં એક વાર ભોજન કરવામાં આવે છે ઉપવાસમાં ભોજનનો સર્વથા ત્યાગ હોય છે, અને પ્રૌષધ-ઉપવાસમાં આરંભ, વિષય-કષાય અને આહારનો ત્યાગ તથા તેની ધારણા અને પારણાના દિવસે એટલે કે આગળ પાછળના દિવસે પણ એકાસણ કરવામાં આવે છે

૪–ભોગ તો એક જ વાર ભોગવવા યોગ્ય હોય છે પણ ઉપભોગ વારંવાર ભોગવી શકાય છે

ચોથી ઢાળની પ્રશ્નાવલી

૧–અચૌર્યવ્રત, અણુવ્રત, અતિચાર, અતિથિ સંવિભાગ, અનધ્યવસાય, અનર્થદંડ, અનર્થદંડવ્રત અપધ્યાન, અવધિજ્ઞાન, અહિંસાણુવ્રત, ઉપભોગ, કેવળજ્ઞાન, ગુણવ્રત, દિગ્વ્રત, દુઃશ્રુતિ, દેશવ્રત, દેશ-પ્રત્યક્ષ, પરિગ્રહ પરમાણાણુવ્રત, પરોક્ષ, પાપોપદેશ, પ્રત્યક્ષ, પ્રમાદચર્યા, પ્રૌષધ ઉપવાસ, બ્રહ્મચર્યાણુવ્રત ભોગ-ઉપભોગ પરિમાણવ્રત, ભોગ, મતિજ્ઞાન, મન પર્યયજ્ઞાન, વિપર્યય, વ્રત, શિક્ષાવ્રત, શ્રુતજ્ઞાન, સકલ પ્રત્યક્ષ, સમ્યગ્જ્ઞાન, સત્યાણુવ્રત, સામાયિક, સંશય, સ્વસ્ત્રીસંતોષવ્રત અને હિંસાદાન એ—વગેરેના લક્ષણ બતાવો

૨–અણુવ્રત, અનર્થદંડવ્રત, કાળ, ગુણવ્રત, દેશ પ્રત્યક્ષ, દિશા, પરોક્ષ, પર્વ, પાત્ર, પ્રત્યક્ષ, વિકથા,

પાંચમી ઢાળ

ગાથા-૧

ભાવનાઓના ચિંતવનનું કારણ, તેના અધિકારી અને તેનું ફળ

मुनि सकलव्रती बड़भागी, भव-भोगनतैं वैरागी।
वैराग्य उपावन माई, चिंतै अनुप्रेक्षा भाई॥

અન્વયાર્થ:-(ભાઈ) હે ભવ્યજીવ! (સકલવ્રતી) મહાવ્રતના ધારક (મુનિ) મુનિરાજ (બડભાગી) વિશેષ ભાગ્યવાન છે, કારણકે તેઓ (ભવ-ભોગનતૈં) સંસાર અને ભોગોથી (રાગી) વિરકત થઈ જાય છે અને (વૈરાગ્ય) વૈરાગ્યરૂપી પુત્રને (ઉપાવન) ઉત્પન્ન કરવા માટે (માઈ) માતા સમાન (અનુપ્રેક્ષા) બાર ભાવનાઓનું (ચિન્તૈ) ચિંતવન કરે છે

ભાવાર્થ:- પાંચમહાવ્રતોને ધારણ કરનાર મુનિરાજ મહા ભાગ્યશાળી છે, કેમકે તેઓ સંસાર અને ભોગોથી વિરકત થઈ જાય છે, અને જેવી રીતે કોઈ માતા પુત્રને જન્મ આપે છે તેવી રીતે આ બાર ભાવનાઓ વૈરાગ્યને પેદા કરે છે તેથી તે મુનિરાજ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરવા માટે આ બાર

इन चिन्तत सम सुख जागें, जिमि ज्वलन पवन के लागें।
जब ही जिय आतम जाने, तब ही जिय शिवसुख ठाने ॥

અન્વયાર્થ—(જિમિ) જેવી રીતે (પવનકે) પવનના (લાગે) લાગવાથી (જ્વલન) અગ્નિ (જાગે) ભભૂકી ઊઠે છે, [તેવી રીતે આ બાર ભાવનાઓનુ] (ચિતન) ચિતવન કરવાથી (સમસુખ) સમતારૂપી સુખ (જાગૃત) પ્રગટ થાય છે [આ ભાવનાઓ દ્વારા] (જબહી) જ્યારે (જિય) જીવ (આતમ) આત્મસ્વરૂપને (જાને) જાણે છે (તબહી) ત્યારે જ (જિય) જીવ (શિવસુખ) મોક્ષસુખને (ઠાન) પ્રાપ્ત કરે છે

ભાવાર્થ-જેવી રીતે પવન લાગવાથી અગ્નિ એકદમ ભભૂકી ઊઠે છે તેવી રીતે આ બાર ભાવનાઓનુ વારવાર ચિતવન કરવાથી સમતા (શાતિ) રૂપી સુખ પ્રગટ થઈ જાય છે-વધી જાય છે (આ ભાવનાઓ દ્વારા) જ્યારે આ જીવ આત્મસ્વરૂપને જાણે છે અર્થાત્ જ્યારે પર પદાર્થોથી સબધ છોડીને સમતારસનુ પાન કરે છે-ત્યારે મોક્ષસુખને તે પ્રાપ્ત કરે છે

[તે બાર ભાવનાઓનુ સ્વરૂપ કહેવાય છે]

ગાથા-૩

અનિત્ય ભાવના-૧

जोबन गृह गो धन नारी हय गय जन आज्ञाकारी।
इन्द्रीय-भोग छिन थाई, सुरधनु चपला चपलाई ॥

અન્વયાર્થ -(જોબન) યુવાની, (ગૃહ) ઘર, (ગો) ગાય, (ધન) લક્ષ્મી, (નારી) સ્ત્રી, (હય) ઘોડા, (ગય) હાથી (જન) કુટુંબી (આજ્ઞાકારી) નોકર-ચાકર અને (ઇન્દ્રીય-ભોગ) પાંચ ઇન્દ્રીયોના ભોગ એ બધા (સુરધનુ) ઇન્દ્રધનુષ તથા (ચપલા) વિજળીની (ચપલાઈ) ચંચળતા-ક્ષણિકતાની માફક (છિન થાઈ) ક્ષણમાત્ર રહેનારા છે

ભાવાર્થ -યુવાની, મકાન, ગાય, ભેંસ, ધન, ઝવેરાત, સ્ત્રી, ઘોડા, હાથી, કુટુમ્બી, નોકર અને પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષય એ બધી ચીજો ક્ષણિક છે-અનિત્ય છે-નાશવાન છે જેમ ઇન્દ્ર ધનુષ અને વિજળી વગેરે જોતજોતામા નષ્ટ થઈ જાય છે તેમ આ જુવાની વગેરે પણ થોડા વખતમા નાશ પામે છે તે કોઈ પદાર્થ નિત્ય અને સ્થાયી નથી એમ વિચાર કરવો તે પહેલી અનિત્યભાવના છે

ગાથા-૪

અશરણ ભાવના-૨

सुर असुर खगाधिप जेते, मृग ज्यों हरि, काल दले ते।
मणि मंत्र तंत्र बहु होई, मरते न बचावै कोई ॥

અન્વયાર્થ -(સુર-અસુર ખગાધિપ) ઇન્દ્ર, નાગેન્દ્ર અને ખગેન્દ્ર-ચક્રવતી (જે તે) જે જે છે (તે) તે બધાનો-(મૃગ હરિ જ્યો) જેમ હરણને સિંહ મારી નાખે છે તેમ-(કાલ) મરણ (દલે)

નાશ કરે છે (મણિ) ચિંતામણી વગેરે મણિ-રત્નો (મંત્ર) મોટા મોટા રક્ષામંત્ર (તંત્ર) ત્રાટકટોડી વગેરે (બહુ હોઇ) ઘણા છે પણ (મરતે) મરણ પામનારને (કોઈ) તે કોઇ (ન બચાવે) બચાવી શકતુ નથી

ભાવાર્થ—સંસારમાં જે જે સુરપતિ (ઇન્દ્ર), અસુરપતિ (નાગેન્દ્ર) અને ખગપતિ (ખગેન્દ્ર-ચક્રવર્તી) વગેરે છે તે સર્વેનો,-જેમ હરણને સિંહ મારી નાખે છે તેમ,-મોત નાશ કરે છે ચિંતામણી વગેરે મણી, મોટા રક્ષામંત્ર અને તંત્ર વગેરે ઘણા છે પણ મરણથી કોઈ પણ બચાવી શકતુ નથી [કહેવાનો આશય એ છે કે-જગતમા કોઇ શરણ નથી, જ્યા મહા પુરુષોની પણ આવી દશા છે ત્યા પછી સાધારણ જીવોનુ તો પૂછવુ જ શુ ? કોઇથી રક્ષાની આશા કરવી નકામી છે, મરણથી કોઈ બચાવવાવાળુ નથી] આવો વિચાર કરવો તે બીજી અશરણ ભાવના છે

ગાથા-૫

સંસાર ભાવના-૩

चहुँगति दुख जीव भरे हैं, परिवर्तन पंच करे हैं
सबविधि संसार असारा, यामें सुख नाहिं लगारा ॥

અન્વયાર્થ-(જીવ) જીવ (ચહુંગતિ) ચાર ગતિમાં (દુખ) દુઃખ (ભરે હૈં) સહન કરે છે, અને

સ્ત્રી વગેરે (મિલિ) મળીને (ઈક) એક (કયા હુવે) કેમ હોઇ શકે ?

ભાવાર્થ-જેમ દૂધ અને પાણી એકમેક થઇને ભેગા મળી જાય છે પરંતુ પોત-પોતાના ગુણ વગેરેની અપેક્ષાએ બન્ને જુદા જુદા રહે છે, તેમ આ જીવ અને શરીર પણ એકમેક થઇને મળેલા છે તોપણ તે બન્ને પોતપોતાના સ્વરૂપાદિની અપેક્ષાએ જુદાં જુદાં છે-એક નથી અને જરાય જુદા નહિ દેખાતા એવા જીવ અને શરીર પણ જ્યાં જુદા જુદા છે તો પછી જુદા દેખાતા એવા ધન, મકાન, પુત્ર અને સ્ત્રી વગેરે પોતા સાથે એક કેવી રીતે હોય ? એટલે કે પુત્ર, સ્ત્રી વગેરે કોઇપણ વસ્તુ પોતાની નથી આ રીતે હું જુદો છું અને તે બધા મારાથી જુદા છે એવો વિચાર કરવો તે પાંચમી અન્યત્વ ભાવના છે

સુચના એકત્વભાવના પ્રવૃત્તિરૂપ છે અને અન્યત્વ ભાવના નિવૃત્તિરૂપ છે, અથવા તો એકત્વભાવના કાર્યરૂપ છે અને અન્યત્વભાવના કારણરૂપ છે, એકત્વ ભાવનામા આત્માના એકત્વપણાનુ ચિંતવન કરવામા આવે છે અને અન્યત્વભાવનામા પરપદાર્થથી જુદા પણાનુ ચિંતવન કરવામા આવે છે, એટલે કે "એકત્વભાવનામા એકતાનુ અને અન્યત્વભાવનામા

જુદાપણાનું ચિંતવન કરવામાં આવે છે, તે બે ભાવનાઓમાં આ તફાવત છે

ગાથા—૮

અશુચિ ભાવના-૬

पल रुधिर राध मल थैली, कीकस वसादितैं मैली।
नव द्वार वहैं घिनकारी, अस देह करै किमि यारी ॥

અન્વયાર્થ- જે (પલ) માંસ (રુધિર) લોહી (રાધ) પરૂ અને (મલ) વિષ્ટાની (થૈલી) કોથળી છે, (કીકસ) હાડકાં (વસાદિતૈં) ચરબી વગેરેથી (મૈલી) અપવિત્ર છે અને જેમાં (ઘિનકારી) તિરસ્કાર ઉત્પન્ન કરાવવાવાળા (નવ દ્વાર) નવ દરવાજા (વહૈં) વહે છે (અસ) એવા અપવિત્ર (દેહ) શરીરમાં (યારી) પ્રેમ-રાગ (કિમિ) કેમ (કરૈ) કરાય ?

ભાવાર્થ-આ શરીર તો માંસ, લોહી, પરૂ, વિષ્ટા, વગેરેની કોથળી છે અને હાડકાં ચરબી વગેરેથી ભરેલ હોવાથી અપવિત્ર છે, તથા તિરસ્કાર ઉત્પન્ન કરાવનાર નવ દ્વારોથી મેલને બહાર કાઢે છે એવા અપવિત્ર શરીરમાં રાગ કેમ કરાય ? [અર્થાત્ આ શરીર, ઉપરથી તો માખીની પાંખ જેવી પાતળી ચામડીથી મઢેલું છે તેથી તે બહારથી સુંદર લાગે છે, પણ જો તેની અંદરની હાલતનો વિચાર કરવામાં આવે તો તેમાં ઉપર મુજબ એવી અપવિત્ર વસ્તુઓ ભરી છે કે જેનું નામ લેવાથી પણ ઘૃણા ઉત્પન્ન

થાય છે, તેથી તેના અહંકાર કે રાગ કરવો નકામો છે] આવો વિચાર કરવો તે છઠ્ઠી અશુચિ ભાવના છે

ગાથા-૯

આસ્રવ ભાવના—૭

जो योगन की चपलाई तातैं ह्वै आस्रव भाई।
आस्रव दुखकार घनेरे, बुधिवन्त तिन्हैं निरवेरे॥

અન્વયાર્થ-(ભાઈ) હે ભવ્ય જીવ! (યોગનકી) મન, વચન અને કાયા એ ત્રણ યોગોની (જો) જે (ચપલાઈ) ચંચળતા છે (તાતૈં) તેનાથી (આસ્રવ) આસ્રવ (હ્વૈ) થાય છે, અને (આસ્રવ) તે આસ્રવ (ઘનેરે) ઘણુ (દુખકાર) દુઃખ કરનાર છે, માટે (બુધિવન્ત) સમજદાર (તિન્હૈં) તેને (નિરવેરે) દૂર કરે!

ભાવાર્થ-હે ભવ્યજીવો! મન, વચન, અને કાયાની ચંચળતાથી કર્મોનો આસ્રવ થાય છે અર્થાત્ કર્મો આવે છે, અને તે આસ્રવ જીવને બહુ દુઃખ આપનાર છે, તેથી બુદ્ધિમાન તેને દૂર કરે-તેનાથી બચે, આવો વિચાર કરવો તે સાતમી આસ્રવ ભાવના છે

ગાથા ૧૦

સંવર ભાવના—૮

जिन पुण्य पाप नहिं कीना, आतम अनुभव चित दीना।
तिनही विधि आवत रोके, संवर लहि सुख अवलोके॥

અન્વયાર્થ-(જિન) જેઓએ (પુણ્ય) શુભભાવ અને (પાપ) અશુભભાવ (નહિ કીના) કર્યો નથી, અને માત્ર (આતમ) આત્માના (અનુભવ) ચિંતવનમાં [શુદ્ધ ઉપયોગમાં] (ચિત) જ્ઞાનને (દીના) લગાવ્યું છે (તિનહી) તેઓએ (આવત) આવતા (વિધિ) કર્મોને (રોકે) રોક્યા છે અને (સંવર લહિ) સંવર પ્રાપ્ત કરીને (સુખ) સુખનો (અવલોકે) સાક્ષાત્કાર કર્યો છે

ભાવાર્થ-શુભઉપયોગ અને અશુભ ઉપયોગ (વિષયાનુરાગ) રૂપ ભાવો બંધનું કારણ હોવાથી તેને જે વિવેકી જીવ કરતો નથી અને માત્ર કર્મબંધને રોકવાવાળા આત્માના ચિંતવનમાં (શુદ્ધ-ઉપયોગમાં) જ્ઞાનને લગાવે છે તે આવતા કર્મોને રોકીને ✽ સંવરને પ્રાપ્ત કરે છે અને સુખ પામે છે- આવો વિચાર કરવો તે આઠમી સંવર ભાવના છે

ગાથા-૧૧

નિર્જરા ભાવના-૯

निज काल पाय विधि झरना, तासों निजकाज न सरना।
तप करि जो कर्म खिपावै, सोई शिव सुख दरसावै॥

અન્વયાર્થ-જે (નિજકાલ) પોત-પોતાનો વખત (પાય) પામીને (વિધિ) કર્મોનું (ઝરના)

✽ 'आस्रव निरोध संवर'-આસ્રવનું રોકવું તે સંવર છે.

ખરી જવુ [તે સવિપાક અર્થાત્ અકામ નિર્જરા છે], (તામો) તેનાથી (નિજકાજ) પોતાનુ કાર્ય [હિત] (ન સરના) થઇ શક્તુ નથી, પણ (જો) જે નિર્જરા (તપકરી) તપ કરીને (કર્મ) કર્મોનો (ખિપાવૈ) નાશ કરે છે [તે અવિપાક અથવા સકામ નિર્જરા છે], તે (શિવસુખ) મોક્ષનુ સુખ (દરસાવૈ) દેખાડે છે

ભાવાર્થ–પોતપોતાની સ્થિતિ પૂર્ણ કરીને કર્મોનુ ખરી જવુ તે સવિપાક અથવા અકામ નિર્જરા * કહેવાય છે, એ અકામ (નકામી, વ્યર્થ) નિર્જરાથી આત્માનુ કાર્યપણુ કલ્યાણુ થતુ નથી કારણ કે તે કર્મ તો ફળ દઇને જ જુદા પડે છે, પરંતુ તપદ્વારા કર્મોનો નાશ કરવો તે અવિપાક અથવા સકામ નિર્જરા કહેવાય છે, તે સકામનિર્જરા નવા બંધને રોકી, જુના કર્મોની નિર્જરા કરીને મોક્ષસુખની પ્રાપ્તિ કરાવે છે, તેથી આ

---

*નોટ–જેવી રીતે કોઇ ડાળ ઉપર પાકેલી કેરી પોતાનો પાકવાનો વખત આવે ત્યારે જ પાકે છે અને ખરી પડે છે, તેવી રીતે સવિપાક નિર્જરામા કર્મ પોતાની સ્થિતિ (કાળ) પૂર્ણ થાય ત્યારે જ ફળ આપીને ખરી જાય છે અને જેમ કોઇ કાચી કેરીને તોડીને તેને પાલામા નાખીને તેના પાકવાના સમય પહેલા પકાવવામા આવે છે—તેમ અવિપાક નિર્જરામા કર્મની સ્થિતિ પૂરી થયા વિના તપની શક્તિથી તેને નષ્ટ કરવામા આવે છે

અકામ નિર્જરાના કારણોને જાણીને, [ઇચ્છા નિરોધ રૂપી] તપદ્વારા કર્મોનો ક્ષય નાશ કરવો જોઈએ— આવો વિચાર કરવો તે નવમી નિર્જરા ભાવના છે

ગાથા-૧૨

લોક ભાવના—૧૦

किनहू न करो न धरै को, षड्द्रव्यमयी न हरै को।
सो लोकमाहि विन समता, दुख सहै जीव नित भ्रमता॥

અન્વયાર્થ-આ સંસારને (કિનહૂ) કોઈએ (ન કરો) બનાવ્યો નથી, (કો) કોઈએ (ન ધરૈ) ટકાવી રાખ્યો નથી, (કો) કોઈ (ન હરૈ) નાશ કરી શકતો નથી, [અને તે] (ષડ્દ્રવ્યમયી) છદ્રવ્ય સ્વરૂપ છે-છ દ્રવ્યોથી ભરેલો છે (સો) એવા (લોકમાહિ) સંસારમાં (વિન સમતા) સંતોષ વગર (નિત) હંમેશા (ભ્રમતા) ભટકતો થકો (જીવ) જીવ (દુખ સહૈ) દુઃખ સહન કરે છે

ભાવાર્થ-બ્રહ્મા વગેરે કોઈએ આ સંસારને બનાવ્યો નથી, વિષ્ણુ અગર તો શેષનાગ વગેરે કોઈએ ટકાવી રાખ્યો નથી તથા મહાદેવ વગેરે કોઈથી પણ નષ્ટ કરી શકાતો નથી, પણ તે છ દ્રવ્યમય છે, [ત્રણ વાતવલય (પવનના થર) થી ટકેલો છે અને તેનો કદી અંત નથી,] પોતાથી જ સિદ્ધ છે—એવા આ સંસાર (લોક) માં સમતા (સંતોષ-શાંતિ અર્થાત્ વીતરાગતા) વગર હંમેશા

ભટકનો જીવ દુખ સહન કરે છે-એવો વિચાર કરવો તે દસમી લોકભાવના છે

ગાથા-૧૩

બોધિદુર્લભ ભાવના-૧૧

अंतिम ग्रीवक लौं की हद, पायो अनंत विरिया पद।
पर सम्यग्ज्ञान न लाधौ, दुर्लभ निजमें मुनि साधौ॥

અન્વયાર્થ -(અંતિમ) છેલ્લી-નવમી (ગ્રીવક લૌં કી હદ) ગ્રૈવેયક સુધીના (પદ) પદ (અનંત વિરિયા) અનંતવાર (પાયો) પામ્યો, છતા (સમ્યગ્જ્ઞાન) સમ્યગ્જ્ઞાન (ન લાધૌ) પામ્યો નહિ, (દુર્લભ) આવા દુર્લભ સમ્યગ્જ્ઞાનને (મુનિ) મુનિરાજોએ-જ્ઞાનીઓએ (નિજમેં) પોતાના આત્મામા (સાધૌ) ધારણ કર્યું છે

ભાવાર્થ -મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ મંદ કષાયને કારણે અનેકવાર ગ્રૈવેયક સુધી પેદા થઈને અહમેન્દ્ર પદ પામ્યો છે, પરંતુ તેણે એક વખત પણ સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું નથી, કારણ કે સમ્યગ્જ્ઞાન પામવુ તે સરલ કામ નથી-અપૂર્વ છે, એવા દુર્લભ સમ્યગ્જ્ઞાનને ભાવ-મુનિ અને આત્મચિંતવન કરવાવાળા જ પ્રાપ્ત કરે છે આવો વિચાર કરવો તે અગિયારમી બોધિદુર્લભ ભાવના છે

ગાથા-૧૪

ધર્મ ભાવના ૧૨

जो भाव मोहतैं न्यारे दृग-ज्ञान व्रतादिक सारे ।
सो धर्म जबैं जिय धारै तब ही सुख अचल निहारै ॥

અન્વયાર્થ -(મોહતૈં) મોહથી (ન્યારે) જુદો, (સારે) સારરૂપ અર્થાત ઉત્તમ (જો) જે (દૃગ-જ્ઞાન વ્રતાદિક) દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ રત્નત્રય આદિક (ભાવ) ભાવ છે (સો) તે (ધર્મ) ધર્મ કહેવાય છે (જબ) જ્યારે (જિય) પ્રાણી (ધારૈ) તેને ધારણ કરે છે (તબ હી) ત્યારે જ (જિય) પ્રાણી (અચલ સુખ) અચળ સુખ-મોક્ષ (નિહારૈ) પામે છે

ભાવાર્થ -મોહ એટલે કે મિથ્યાદર્શન અર્થાત અતત્ત્વ શ્રદ્ધાન તેનાથી રહિત નિર્મળ સમ્યગ્દર્શન સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર (રત્નત્રય) જ સાચો ધર્મ છે જ્યારે જીવ સાચા રત્નત્રયસ્વરૂપ આ ધર્મને અંગીકાર કરે છે ત્યારે જ તે સ્થિર અક્ષય સુખને (મોક્ષને) પ્રાપ્ત કરે છે—આવો વિચાર કરવો તે બારમી ધર્મ ભાવના છે

ગાથા-૧૫

નિશ્ચય ધર્મ અંગીકાર કરવાના અધિકારી અને તેનું ફળ

सो धर्म मुनिनकरि धरिये, तिनकी करतूति उचरिये ।
ताको सुनिये भवि प्रानी, अपनी अनुभूति पिछानी ॥

અન્વયાર્થ -(સો) એવો-રત્નત્રય સ્વરૂપ (ધર્મ) ધર્મ (મુનિન કરી) મુનિઓ દ્વારા (ધરીયે) ધારણ

નિર્જરા-બે ભેદ છે (૧) અકામ અથવા સવિપાક અને (૨) સકામ અથવા અવિપાક

યોગ-દ્રવ્ય અને ભાવ, અથવા મન વચન અને કાયા

પરિવર્તન-પાંચ પ્રકાર છે-દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને ભવ

મળદ્વાર-બે કાન બે આંખ, બે નસકોરાં (ફેફસાં), એક મોઢું અને બે મળ તથા મૂત્રના દ્વાર-કુલ નવ છે

વૈરાગ્ય-સંસાર શરીર અને ભોગ-એ ત્રણેથી ઉદાસીનતા

કુધાતુ-રસી-પરુ, નાડી, મળ, પેશાબ, માંસ અને હાડકાં વગેરે

પાંચમી ઢાળનું લક્ષણ સંગ્રહ

અનુપ્રેક્ષા (ભાવના)-સંસાર, શરીર, અને ભોગો વગેરેના સ્વરૂપનો વારંવાર વિચાર કરીને તે પ્રત્યે ઉદાસ ભાવ કરવો તે

અશુભ ઉપયોગ-કષાય, પાપ અને વ્યસન વગેરે નિંદા યોગ્ય માર્ગો તરફ મન, વચન અને કાયાનું લક્ષ હોવું તે

અસુર-અસુર નામની દેવગતિ-નામકર્મના ઉદયથી થયેલા, બીજાને દુઃખ દેનારા દેવ

કર્મ-આત્માના શુદ્ધ સ્વભાવને ઢાંકવાના નિમિત્ત કારણરૂપ પુદ્ગલ પરમાણુઓ

ગતિ-નરક, મનુષ્ય વગેરે અવસ્થાની પ્રાપ્તિ

ગ્રૈવેયક-સોળમા સ્વર્ગથી ઉપર અને પહેલી અનુદિશથી નીચેના દેવોને રહેવાના સ્થાન

દેવ-દેવગતિનામકર્મના ઉદયથી અત્યંત સુંદર શરીરને ધારણ કરનાર જીવોને દેવ કહેવાય છે, તેઓ અણિમા મહિમા, લઘિમા, ગરિમા, પ્રાપ્તિ, પ્રાકામ્ય, ઈશિત્વ અને વશિત્વ એ આ૦ ઋદ્ધિઓવાળા હોય છે તેથી વિવિધ પ્રકારની નિબાધ પ્રવૃત્તિ કરી શકે છે

ધર્મ-સંસારના દુઃખથી મુક્તિ અપાવનાર, નિશ્ચય-રત્નત્રયસ્વરૂપ મોક્ષમાર્ગ જેનાથી આત્મા મોક્ષ પામે છે

ધર્મના જુદા જુદા લક્ષણ-[૧] વસ્તુનો સ્વભાવ તે ધર્મ [૨] અહિંસા [૩] દશ લક્ષણ [૪] સોળ કારણ (ભાવના) [૫] રત્નત્રય વગેરે

પાપ-હિંસા વગેરે લોક નિંદ્ય કાર્યો

પુણ્ય-શુભ ભાવનુ ફળ અર્થાત્ મંદકષાય

બોધિ-સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર

મુનિ-નિર્વિકલ્પ આત્મસ્વભાવને સાધનાર, નિશ્ચય-રત્નત્રયના ધારક અથવા વ્યવહારથી-પાચ મહાવ્રત, ત્રણ ગુપ્તિ, અને પાચ સમિતિના ધારક, આરંભ-પરિગ્રહ અને વિષય ભોગોના ત્યાગી

યોગ-મન, વચન અને કાયાના નિમિત્તથી આત્માના પ્રદેશોનુ કંપન થવુ તેને દ્રવ્ય યોગ કહેવાય છે મનોવર્ગણા વચનવર્ગણા તથા આહારવર્ગણાના અવલંબનથી કર્મ નોકર્મને ગ્રહણ કરવાની ખાસ શક્તિને ભાવયોગ કહેવાય છે

શુભઉપયોગ-દેવપૂજા સ્વાધ્યાય, દયા વગેરે કાર્યોના હેતુ લક્ષ

સકલવ્રત–૫ મહાવ્રત, ૫ સમિતિ, ૩ ગુપ્તિ, ૬ આવશ્યક, ૫ ઇન્દ્રિયજય ૭ કેશલોચ વગેરેનું પાલન તે વ્યવહારથી સકલવ્રત છે અને રત્નત્રયની એકતારૂપ આત્મસ્વભાવમાં સ્થિર થવું તે નિશ્ચયથી સકલવ્રત છે

સકલવ્રતી–(સકલવ્રતના ધારક)–રત્નત્રયની એકતારૂપ સ્વભાવમાં સ્થિર રહેનાર મહાવ્રતના ધારક દિગંબર મુનિ તે નિશ્ચયથી સકલવ્રતી છે

અંતર–પ્રદર્શન

૧–અનુપ્રેક્ષા અને ભાવના તે પર્યાયવાચક શબ્દો છે, તેમાં કાંઈ તફાવત નથી

૨–ધર્મ ભાવનામાં તો વારંવાર વિચારની મુખ્યતા છે અને ધર્મમાં નિજગુણોમાં સ્થિર થવાની પ્રધાનતા છે

૩–સકલવ્રતમાં તો પાપોનો સર્વદેશ ત્યાગ કરવામાં આવે છે અને અણુવ્રતમાં તેનો એકદેશ ત્યાગ કરવામાં આવે છે એટલો એ બન્નેમાં તફાવત છે

પાંચમી ઢાળની પ્રશ્નાવલી

૧–અનિત્યભાવના, અન્યત્વભાવના, અવિપાક નિર્જરા, અકામ નિર્જરા અશરણ ભાવના, અશુચિ ભાવના, આસ્રવ ભાવના, એકત્વભાવના, ધર્મ ભાવના નિશ્ચયધર્મ, બોધિ દુર્લભ ભાવના, લોક, લોકભાવના, સંવર ભાવના, સંસાર ભાવના, સકામ નિર્જરા, સવિપાક નિર્જરા વગેરેનું લક્ષણ સમજાવો.

૨–સકલવ્રતમા અને વિકલવ્રતમા, અનુપ્રેક્ષામા અને ભાવનામા, ધર્મમા અને ધર્મદ્રવ્યમા, ધર્મમા અને ધર્મભાવનામા તથા એકત્વભાવના અને અન્યત્વભાવનામા તફાવત બતાવો

૩–અનુપ્રેક્ષા, અનિત્યતા, અન્યત્વ અને અશરણ-પણાનુ સ્વરૂપ દૃષ્ટાંત સહિત બતાવો

૪–અકામ નિર્જરાની નિષ્પ્રયોજનતા, અચલ સુખની પ્રાપ્તિ, કર્મના આવવાનો નિરોધ, પુણ્યના ત્યાગનો ઉપદેશ, મૃત્યુરોધક નથી છતા ઔષધિ સેવનથી લાભ અને સાસારિક સુખોની અસારતા વગેરેના કારણ બતાવો

૫–અમુક ભાવનાનો વિચાર અને લાભ, આત્મ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિનો વખત અને લાભ, ઇન્દ્રધનુષ, ઔષધિસેવનનુ સાર્થકપણુ–નિરર્થકપણુ, બાર ભાવનાઓના ચિંતવનથી લાભ, મત્રાદિનુ સાર્થક પણુ અને નિરર્થકપણુ, વૈરાગ્યની વૃદ્ધિનો ઉપાય, વિજળી, લોકના કર્તા–હર્તા–ધર્તા માનવાથી નુકશાન, સમતા ન હોવાથી નુકશાન, સાસારિક સુખનુ પરિણામ અને મોક્ષસુખ પ્રાપ્તિનો વખત–વગેરેનુ સ્પષ્ટ વર્ણન કરો

૬–અમુક શબ્દ, ચરણ અને છંદનો અર્થ અથવા ભાવાર્થ કહો લોકનો નકશો બતાવો અને પાચમી ઢાળનો સારાશ બતાવો

ઢાળ છઠ્ઠી

ગાથા ૧

અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય તથા બ્રહ્મચર્ય મહાવ્રતના* લક્ષણ

षट्काय जीव न हननतै, सब विधि दरवहिंसा टरी ।
रागादि भाव निवारतै, हिंसा न भावित अवतरी ॥
जिनके न लेश मृषा न जल, मृण हू बिना दीयौ गहैं ।
अठदशसहस विध शीलधर, चिद्ब्रह्ममें नित रमि रहैं ॥

અન્વયાર્થ -[પાંચમી ઢાળમાં કહ્યા તે મુનિરાજોને] (ષટકાય જીવ) છ કાયના જીવોને (न हननतै) ઘાત નહિ કરવાથી (સબ વિધિ) સર્વ પ્રકારની (દરવ હિંસા) દ્રવ્ય હિંસા (ટરી) દુર થઈ જાય છે, અને (રાગાદિ ભાવ) રાગ-દ્વેષ, કામ, ક્રોધ, માન, માય, લોભ વગેરે ભાવોને (નિવારતૈ) દૂર કરવાથી (ભાવિત હિંસા) ભાવ હિંસા પણ (ન અવતરી) થતી નથી

(જીનકે) તે મુનિઓને (લેશ) જરા પણ (મૃષા) જુઠું (ન) હોતું નથી (જલ) પાણી અને (મૃણ) માટી (હૂ) પણ (વિના દીયો) દીધા વગર (ન ગહૈં) ગ્રહણ કરતા નથી તથા (અઠદસ સહસ) અઢાર

* हिंसा अनृत तस्करी, अब्रह्म परिग्रह पाय ।
मन वच तन त त्यागवो, पंच महाव्रत थाय ॥

હજાર (વિધ) પ્રકારના (શીલ) શિયળને (ધર) ધારણ કરી (નિત) હમેશા (ચિદ્ બ્રહ્મમે) ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્મામા (રમિ) લીન [રહી] રહે છે

ભાવાર્થ-છકાય (પૃથ્વિ વગેરે પાચ સ્થાવરકાય તથા એક ત્રસકાય)ના જીવોનો ઘાત કરવો તે દ્રવ્ય હિંસા છે અને રાગ-દ્વેષ, કામ, ક્રોધ, માન ઇત્યાદિ ભાવોની ઉત્પત્તિ થવી તે ભાવહિંસા છે વીતરાગી મુનિ (સાધુ) આ બે પ્રકારની હિંસા કરતા નથી, તેથી તેમને અહિંસામહાવ્રત હોય છે સ્થુળ કે સૂક્ષ્મ એ બન્ને પ્રકારનુ જુઠુ બોલતા નથી તેથી તેને સત્ય મહાવ્રત હોય છે, અને બીજી કોઇ વસ્તુની તો વાત જ શુ, પરંતુ માટી અને પાણી જેવી વસ્તુ કે જેને સર્વ સાધારણ જનસમૂદાયને માટે લેવામા કોઈ રૂકાવટ કે બધી હોતી નથી તે વસ્તુ પણ દીધા વગર * ગ્રહણ કરતા નથી તેથી તેમને અચૌર્યમહાવ્રત હોય છે શિયળના અઢાર હજાર ભેદોનુ સદા પાલન કરે છે અને ચૈતન્યરૂપ

---

* અદત્ત વસ્તુઓનુ પ્રમાદથી ગ્રહણ કરવુ તે જ ચોરી કહેવાય છે તેથી પ્રમાદ ન હોવાથી મુનિરાજ નદી અને ઝરણા વગેરેનુ પાણી, ભસ્મ (રાખ), તથા એની મેળે પડી ગયેલા પ્રાસુક સેમરના ફળ અને તુમ્બીફળ વગેરેનુ ગ્રહણ કરી શકે છે એવો શ્લોકવાર્તિકકારનો અભિપ્રાય છે.

छयालीस दोष विना सुकुल, श्रावकतने घर अशन को ।
ले, तप बढावन हेतु, नहीं तन-, पोषते तजि रसनको ॥
शुचि ज्ञान संजम उपकरण, लखिकै गहै लखिकै धरै ।
निर्जंतु थान विलोक तन-, मल मूत्र श्लेषम परिहरै ॥

અન્વયાર્થ-[વીતરાગી મુનિ] (સુકુલ) ઉત્તમ કુલવાળા (શ્રાવકતનૈ) શ્રાવકના (ઘર) ઘરે અને (રસનકો) છ-એ રસ અથવા એક-બે રસને (તજી) છોડીને, (તન) શરીરને (નહિ પોષતે) પુષ્ટ નહિ કરતા-માત્ર (તપ) તપની (બઢાવન હેતુ) વૃદ્ધિ કરવાના હેતુથી [આહારના] (છયાલીસ) છેતાલીસ (દોષ વિના) દોષોને ટાળીને (અશનકો) ભોજનને (લે) ગ્રહણ કરે છે * (શુચિ) પવિત્રતાના (ઉપકરણ) સાધન-કમંડલ-ને (જ્ઞાન) જ્ઞાનના (ઉપકરણ) સાધન શાસ્ત્ર ને અને (સંયમ) સંયમના (ઉપકરણ) સાધન પીંછીને (લખિકૈ) જોઈને (ગહૈ) ગ્રહણ કરે છે [અને] (લખિકૈ) જોઈને (ધરૈ) રાખે છે [અને] (મૂત્ર) પેશાબ (શ્લેષ્મ) લીંટ વગેરે (તન મલ)

---

* નોંધ-તે આહારના દોષોનું વિશેષ વર્ણન 'અનગાર ધર્મામૃત અને મૂલાચાર વગેરે શાસ્ત્રોથી જાણવું તે દોષોને ટાળવાના હેતુથી દિગંબર સાધુઓને કોઈ કોઈ વખત મહિનાઓ સુધી ભોજન ન મળે છતાં પણ મુનિ જરાય ખેદ કરતા નથી તેઓની અનાસક્તિ અને નિર્મોહતાનો આ એક અપૂર્વ અને આશ્ચર્યજનક આદર્શ છે

શરીરના મેલને (નિર્જન્તુ) જીવ રહિત (થાન) સ્થાન (વિલોક) જોઈને (પરિહરૈ) ત્યાગે છે

ભાવાર્થ-વીતરાગ જૈન મુનિ-સાધુ ઉત્તમ કુળવાળા શ્રાવકના ઘરે આહારના છેતાલીસ દોષોને ટાળીને અને અમુક રસોને છોડીને [અથવા સ્વાદની ઈચ્છા નહિ કરતા], શરીરને પુષ્ટ કરવાનો અભિપ્રાય નહિ રાખતા, માત્ર તપની વૃદ્ધિ કરવા માટે આહાર લે છે, તેથી તેઓને એષણાસમિતિ હોય છે પવિત્રતાના સાધન કમંડળને, જ્ઞાનના સાધન શાસ્ત્રને અને સંયમના સાધન પીંછીને-જીવોની વિરાધના બચાવવા અર્થે, જોઈ-સંભાળીને રાખે છે, અને ઉપાડે છે, તેથી તેઓને આદાન-નિક્ષેપણા સમિતિ હોય છે મળ-મૂત્ર, કફ વગેરે શરીરના મેલને જીવ-રહિત સ્થાન જોઈને છોડે છે તેથી તેમને વ્યુત્સર્ગ અર્થાત્ પ્રતિષ્ઠાપન સમિતિ હોય છે

ગાથા ૪

મુનિઓની ત્રણ ગુપ્તિ અને પાંચ ઇંદ્રિય પર વિજય

सम्यक् प्रकार निरोध मन वच, काय आतम ध्यावते ।
तिन सुथिरमुद्रा देखि मृगगण, उपल खाज खुजावते ॥
रस रूप गंध तथा फरस अरु, शब्द शुभ असुहावने ।
तिन में न राग विरोध पंचेन्द्रिय जयन पद पावने ॥

અન્વયાર્થ-[વીતરાગીમુનિ] (મન-વચ-કાય) મન, વચન અને કાયાને (સમ્યક્ પ્રકાર) ભલી રીતે

-ગરાબર નિરોધ રોકીને, જ્યારે (આતમ) પોતાના આત્માનુ (ધ્યાવને) ધ્યાન કરે છે, ત્યારે (તિન) તે મુનિઓની (સુથિર) શાંત (મુદ્રા) મૂદ્રા (દેખિ) જોઇને, તેને-(ઉપલ) પત્થર જાણીને (મૃગ ગણ) હરણ અથવા ચોપગા પ્રાણીઓ (ખાજ) પોતાની ખજવાળ -ખૂજલીને (ખુ ખવતે) ખજવાળે છે-ખજોળે છે જે (શુભ) પ્રિય અને (અસુહાવને) અપ્રિય [પાચ ઇન્દ્રિય સબધી] (રસ) પાચ રસ, (રૂપ) પાચ વર્ણ, (ગધ) બે ગધ, (દરસ) આઠ પ્રકારના સ્પર્શ (અરૂ) અને (શબ્દ) શબ્દ-(તિનમે) તે બધામા (રાગ વિરોધ) રાગ કે દ્વેષ (ન) મુનિને થતા નથી, [તેથી તે મુનિ] (પચેન્દ્રિય જયન) પાચ ઇન્દ્રિઓને જીતવાવાળા એટલે કે જીતેન્દ્રિય (પદ) પદને (પાવને) પામે છે

ભાવાર્થ-પરમ વીતરાગી મુનિ જ્યારે રૂડી રીતે મન, વચન અને કાયાની ક્રિયાને રોકીને પોતાના આત્માનુ ધ્યાન કરે છે ત્યારે તેઓની શાંત અને અચલ મુદ્રાને જોઇને, તેમના શરીરને પત્થર સમજીને તેની સાથે મૃગોના ટોળા × અથવા ચોપગા જના

× આ સબધમા સુકુમાલ મુનિનુ દૃષ્ટાંત ઘણુ જ આદર્શ અને સત્ય છે-જ્યારે તેઓ ધ્યાનમા હતા ત્યારે એક શિયાળી અને તેના બે બચ્ચાઓ તેમનો અર્ધો પગ ખાઇ ગયા હતા પણ તેઓ પોતાના ધ્યાનથી જરાપણ ચલાયમાન થયા નહિ જૈન ઇતિહાસમા આ બાબતના બીજાપણ અનેક પ્રમાણો છે

વરો પોતાની ખૂજ્લી બજ્વાળે છે, તેથી તે મુનિઓને ત્રણ ગુપ્તિ હોય છે, તથા તેઓ પોતાને માટે પ્રિય [અનુકૂળ] પાંચ ઇન્દ્રીયોના પાંચ રસ, પાંચરૂપ, બે ગંધ, આઠ સ્પર્શ અને શબ્દરૂપ પાંચ વિષયોમાં પ્રેમ કરતા નથી અને અપ્રિય [પ્રતિકૂળ] ઉપર કહ્યા તે પાંચ વિષયોમાં દ્વેષ કરતા નથી, એ રીતે પાંચ ઇન્દ્રયોને જીતવાના કારણે [તે મુનિ] જીતેન્દ્રિય કહેવાય છે

ગાથા ૫

મુનિઓના છ આવશ્યક અને બાકીના સાત મૂળગુણ

समता मम्हारै, थुति उचार, —वंदना जिनदेवको ।
नित कर श्रुतिरति, करप्रतिक्रम, तजैं तन अहमेव को ॥
जिनके न न्हौन न दंतधोवन, लेश अंबर आवरन ।
भूमीहि पिछली रयनि मे कछु, शयन एकासन करन ॥

અન્વયાર્થ -[વીતરાગી મુનિ] (નિત) હંમેશા (સમતા) સામાયિક (સમ્હાર) કરે છે (થુતિ) સ્તુતિ (ઉચાર) બોલે છે (જિનદેવકો) જિનેન્દ્ર ભગવાનને (વંદના) વંદન કરે છે (શ્રુતિરતિ) સ્વાધ્યાયમાં પ્રેમ (કરે) કરે છે (પ્રતિક્રમ) પ્રતિક્રમણ (કરૈ) કરે છે (તન) શરીરની (અહમેવકો) મમતાને (તજૈં) છોડે છે, (જિનકે) જિનમુનિઓને (ન્હૌન) સ્નાન અને (દંતધોવન) દાતણ (ન) હોતુ નથી, (આવરન) શરીરને ઢાંકવા માટે કપડું (લેશ) જરાપણ તેઓને

(ન) હોતુ નથી, અને (પિછ્લી રયનમેં) રાત્રિના પાછળના ભાગમા (ભૂમીહિ) પૃથ્વી ઉપર (એકાસન) એક આસને (કછુ) થોડો વખત (શયન) શયન (કરન) કરે છે

ભાવાર્થ—વીતરાગીમુનિ હમેશા સામાયિક, સાચા દેવ-ગુરુ શાસ્ત્રની સ્તુતિ, જિનેન્દ્ર ભગવાનને વંદન, સ્વાધ્યાય, પ્રતિક્રમણ (મારા દોષ મિથ્યા થાઓ એવુ નિવેદન)* તથા કાયોત્સર્ગ (શરીર ઉપરની મમતાનો ત્યાગ) કરે છે, તેથી તેઓને છ આવશ્યક હોય છે, અને તે મુનિઓ કયારે પણ (૧) સ્નાન કરતા નથી (૨) દાત સાફ કરતા નથી (૩) શરીરને ઢાકવા માટે જરાપણ કપડુ રાખતા નથી તથા (૪) રાત્રિના પાછના ભાગમા એક આસને જમીન ઉપર થોડો વખત શયન કરે છે

[શંકા—જો પરિગ્રહત્યાગ મહાવ્રતના ધારણથી જ દિગંબર જૈન સાધુને વસ્ત્રોનો ત્યાગ થઈ જાય છે, તો 'વસ્ત્ર ત્યાગ' એવો મૂળ ગુણ જુદો શા માટે રાખ્યો ? ઉત્તર — પુલાક સંજ્ઞક મુનિને કોઇ વખત કોઇ ક્ષેત્રમા કદાચિત્ કોઈ મૂળ ગુણમા ભૂલ થઇ જાય છે પરંતુ વસ્ત્ર ત્યાગ મૂળગુણમા કસુર થાય તે ચાલી શકતી નથી—આ વાત બરાબર લક્ષમા રહે તે હેતુથી 'વસ્ત્ર ત્યાગ' એવો જુદો મૂળગુણ ગણવામા આવ્યો છે]

ગાથા ૬

મુનિઓના બાકીના ગુણો તથા રાગ-દ્વેષનો અભાવ

इक बार दिन मे लैं अहार, खडे अलप निज पानमे ।
कचलोच करत न डरत परिषह,-सो लगे निज ध्यान मे ॥
अरि मित्र महल मसान कंचन, काच निंदन थुतिकरन ।
अर्घावतारन असि-प्रहारन,-में सदा समता धरन ॥

અન્વયાર્થ–[તે વીતરાગી મુનિ] (દિનમે) દિવસમા (ઇકવાર) એકવાર (ખડે) ઉભા રહીને અને (નિજપાનમે) પોતાના હાથ ઉપર રાખીને (અલપ) થોડો (અહાર) આહાર (લૈ) લે છે, (કચલોચ) કેશ લોચ (કરત) કરે છે, (નિજધ્યાનમે) પોતાના આત્માના ધ્યાનમા (લગે) તત્પર થઈને (પરિસહનો) બાવીસ પ્રકારના પરિષહોથી (ન ડરત) ડરતા નથી, અને (અરિ મિત્ર) શત્રુ કે મિત્ર, (મહલ મસાન) મહેલ કે સ્મશાન, (કંચન કાચ) સોનુ કે કાચ, (નિંદા થુતિકરન) નિંદા કરનાર કે સ્તુતિ કરનાર, (અઘવતારન) પૂજા કરનારા અને (અસિ પ્રહારનમે) તરવારથી પ્રહાર કરવાવાળા—એ સર્વમા (સદા) હમેશા (સમતા) સમતા ભાવ (ધરન) ધારણ કરે છે

ભાવાર્થ–[તે વીતરાગી મુનિ] (૫) દિવસે એકવાર ઉભા ઉભા પોતાના હાથમા રાખીને થોડો આહાર લે છે, (૬) કેશનો લોચ કરે છે, (૭) આત્મધ્યાનમા મગ્ન રહી પરિષહોથી ડરતા નથી અર્થાત્ બાવીસ પ્રકારના પરિષહો સહન કરે છે,

તથા શત્રુ-મિત્ર, હવેલી-સ્મશાન, સોનુ-કાચ, નિંદક -સ્તુતિ કરનાર અને પૂજા કરનાર કે તરવારથી પ્રહાર કરનાર-એ બધામાં સમતા ભાવ (રાગ-દ્વેષનો અભાવ) રાખે છે અર્થાત્ કોઇના ઉપર રાગ-દ્વેષ કરતા નથી

ગાથા ૭

મુનિઓના તપ, ધર્મ, વિહાર તથા સ્વરૂપાચરણ ચારિત્ર

तप तपैं द्वादश धरैं वृष दश, रतनत्रय सेवैं सदा ।
मुनि साथ में वा एक विचरैं, चहैं नहिं भवसुख कदा ॥
यो है सकल संयमचरित, सुनिये स्वरूपाचरन अब ।
जिस होत प्रगटै आपनी निधि, मिटै परकी प्रवृत्ति सब ॥

અન્વયાર્થ - [તે વીતરાગી મુનિ હંમેશા] (દ્વાદશ) બાર પ્રકારના (તપ) તપ (તપૈં) કરે છે (દશ) દશ પ્રકારના (વૃષ) ધર્મને (ધરૈં) ધારણકરે છે અને (રતનત્રય) સમ્યગ્દર્શન-સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રને (સદા) હંમેશા (સેવૈં) સેવન કરે છે (મુનિસાથમેં) મુનિઓના સંઘમાં (વા) અથવા (એક) એકલા (વિચરૈં) વિચરે છે, અને (કદા) કોઈ પણ વખત (ભવ સુખ) સંસારના સુખોને (નહીં ચહૈં) ચાહતા નથી (યો) આ પ્રકારે (સકલ સંયમ ચરિત) સકલ સંયમ ચારિત્ર (હૈ) છે, (અબ) હવે (સ્વરૂપાચરન) સ્વરૂપાચરણચારિત્ર-સાંભળો (જિસ)

જે સ્વરૂપાચરણચારિત્ર [સ્વરૂપમાં રમણતારૂપ ચારિત્ર] (હોત) પ્રગટ થતાં (આપની) પોતાના આત્માની (નિધિ) જ્ઞાનાદિક સંપત્તિ (પ્રગટૈ) પ્રગટ થાય છે, તથા (પરકી) પર વસ્તુઓ તરફની (સબ) બધા પ્રકારની (પ્રવૃત્તિ) પ્રવૃત્તિ (મટૈં) મટી જાય છે

ભાવાર્થ :- વીતરાગી મુનિ-સાધુ હંમેશાં [અણુશન, ઉણોદરી વગેરે] બાર પ્રકારનાં તપ તપે છે, [ક્ષમા, માર્દવ, આર્જવ વગેરે] દસ પ્રકારના ધર્મો ધારણ કરે છે, સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રનું સેવન કરે છે, મુનિઓના સંઘ સાથે અગર તો એકલા વિહાર કરે છે અને સંસારના સુખની કોઈ પણ વખતે ઇચ્છા કરતા નથી, આ રીતે સકલસંયમચારિત્રનું સ્વરૂપ કહ્યું

હવે સ્વરૂપાચરણ ચારિત્રનું વર્ણન સાંભળો જે પ્રગટ થવાથી પોતાના આત્માની અનંતજ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંતસુખ અને અનંત વીર્ય વગેરે શક્તિઓ પ્રગટ થાય છે અને પર વસ્તુ તરફની બધા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ દૂર થાય છે [તે સ્વરૂપાચરણ ચારિત્ર છે]

ગાથા ૮

સ્વરૂપાચરણ ચારિત્ર (આત્મ ચારિત્ર)નું વર્ણન

जिन परम पैनी सुबुधि छैनी डारि अंतर भेदिया ।
वरणादि अरु रागादितैं निजभावको न्यारा किया

जिनमाहिं जिन के हेतु निजकर, आपको आपै गह्यो ।
गुण गुणी ज्ञाता ज्ञान ज्ञेय, मँझार कछु भेद न रह्यो ॥

અન્વયાર્થ—(જિન) જે વીતરાગ મુનિરાજ (પરમ) અત્યંત (પૈની) તીક્ષ્ણ (સુબુધિ) સમ્યગ્જ્ઞાન અર્થાત્ ભેદ વિજ્ઞાનરૂપી (છૈની) છીણીવડે* (ડારિ) નાખીને (અંતર) અંતરંગમાં (ભેદિયા) ભેદ કરીને (નિજ ભાવકો) આત્માના વાસ્તવિક સ્વરૂપને (વરણાદિ) વર્ણ, રસ, ગંધ તથા સ્પર્શરૂપ દ્રવ્યકર્મથી (અરૂ) અને (રાગાદિ તૈં) રાગ-દ્વેષાદિરૂપ ભાવ કર્મથી (ન્યારા કિયા) જુદા કરી લે છે-જુદા જાણે છે, તેથી (નિજમાહિં) પોતાના આત્મામાં (નિજકે હેતુ) આત્મા માટે (નિજકર) આત્મા વડે (આપકો) આત્માને (આપૈ) સ્વયં પોતાથી (ગહ્યો) ગ્રહણ કરે છે—ત્યારે (ગુણ) ગુણ, (ગુણી) ગુણી, (જ્ઞાતા) જ્ઞાતા-જાણનાર, (જ્ઞેય) જ્ઞાનનો વિષય અને (જ્ઞાન મંઝાર) જ્ઞાનમાં (કછુ) જરાપણ (ભેદ) ભેદ (ન રહ્યો) રહેતો નથી

ભાવાર્થ—જ્યારે સ્વરૂપાચરણ ચારિત્ર આચરતી વખતે વીતરાગ મુનિ, જેમ કોઈ પુરુષ તીક્ષ્ણ

---

* જેવી રીતે છીણી લાગતાં કાપે છે અને બે કટકા કરી નાખે છે, તેવી રીતે શુદ્ધોપયોગ (સમ્યચારિત્ર) કર્મોને કાપે છે અને આત્માથી તે કર્મોને જુદાં કરી નાખે છે.

છીણી વડે પત્થર વગેરેના બે ભાગ પાડી નાખે છે તેમ, પોતાના અંતરંગમાં ભેદવિજ્ઞાનરૂપી છીણી નાખીને ભેદવિજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે છે અને તે ભેદ વિજ્ઞાન વડે પોતાના આત્માના સ્વરૂપને રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શરૂપ દ્રવ્યકર્મથી તથા રાગ-દ્વેષાદિરૂપ ભાવ કર્મોથી જુદો કરીને-જાણીને, પોતાના આત્મામાં આત્મા માટે, આત્મા વડે, આત્માને, પોતાની મેળે જાણે છે-ત્યારે તેના ગુણ (જ્ઞાન વગેરે), ગુણી (ગુણોનો સ્વામી આત્મા), જ્ઞાતા (જાણનાર), જ્ઞાન (જાણવું) અને જ્ઞેય (જણાય તે વસ્તુ) તેઓમાં કાંઈ પણ ભેદ રહેતો નથી (કારણ કે અહીં આત્મા, આત્માથી, આત્મામાં, આત્માનો જ અનુભવ કરવા માટે છે, તેમાં બીજા સહાયક વગેરેની આવશ્યકતા હોતી નથી) આ પ્રમાણે (મુનિને ચારિત્ર દશા વખતે) અભેદ પણાના અલૌકિક સામ્રાજ્યની સ્થાપના થાય છે

ગાથા ૯

સ્વરૂપાચરણ ચારિત્ર (નિશ્ચયચારિત્ર) નું વર્ણન

जहँ ध्यान ध्याता ध्येय को, न विकल्प वच भेद न जहाँ
चिद्भाव कर्म चिदेश करता, चेतना किरिया तहाँ ॥
तीनों अभिन्न अखिन्न सुध उपयोगकी निश्चल दसा।
प्रगटी जहाँ दृग-ज्ञान-व्रत ये, तीनधा—एकै लसा ॥

અન્વયાર્થ–(જહં) જે સ્વરૂપાચરણ ચારિત્રમા (ધ્યાન) ધ્યાન (ધ્યાતા) ધ્યાતા અને (ધ્યેયકો) ધ્યેય એ ત્રણના (વિકલ્પ) ભેદ (ન) હોતા નથી–અને (જહાં) જ્યા (વચ) વચનનો (ભેદ ન) વિકલ્પ હોતો નથી, (તહાં) ત્યા તો (ચિદ્ભાવ) આત્માનો સ્વભાવ જ (કર્મ) કર્મ (ચિદેશ) આત્મા જ (કરતા) કર્તા, (ચેતના) ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા જ (કિરિયા) ક્રિયા હોય છે–અર્થાત કર્તા, કર્મ અને ક્રિયા એ ત્રણે (અભિન્ન) ભેદ રહિત–એક, (અખિન્ન) પરસ્પર બાધા રહિત થઈ જાય છે, (શુધ ઉપયોગકી) શુદ્ધ ઉપયોગની (નિશ્ચલ) નિશ્ચળ (દશા) પર્યાય થાય છે, અને (જહાં) જેમા (દગ–જ્ઞાન–વ્રત) સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર (યે તીનધા) એ ત્રણે (એકૈ) એકરૂપથી–અભેદરૂપથી (લસા) શોભાયમાન હોય છે

ભાવાર્થ– વીતરાગી મુનિરાજ સ્વરૂપાચરણ વખતે જ્યારે આત્મધ્યાનમા મગ્ન થઇ જાય છે, ત્યારે ધ્યાન [ચિંતવન], ધ્યાતા [ધ્યાન કરનાર] અને ધ્યેય [ધ્યાન કરવાયોગ્ય પદાર્થ] એ ત્રણમા કાંઈપણ ભેદ રહેતો નથી, વચનનો વિકલ્પ હોતો નથી, ત્યા (આત્મ ધ્યાનમા) તો આત્મા જ કર્મ, * આત્મા જ કર્તા * અને આત્માનો ભાવ તે ક્રિયા * હોય

---

* નોંધ– કર્મ=કર્તા દ્વારા ખાસ ઇચ્છવામા આવેનુ, કર્તા=કાર્ય કરનાર ક્રિયા=કર્તા દ્વારા કરવામા આવે તે

છે અર્થાત્ કર્તા કર્મ અને ક્રિયા એ ત્રણે તદ્દન અભિન્ન-એક તથા પરસ્પર અવિરોધી થઈ જાય છે શુદ્ધોપયોગની અટળ દશા પ્રગટ થઈ જાય છે અને સમ્યગ્દર્શન સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર પણ એક સાથે એકરૂપ થઈને પ્રકાશમાન થાય છે

ગાથા ૧૦

સ્વરૂપાચરણ ચારિત્રનુ લક્ષણ અને નિર્વિકલ્પ ધ્યાન

परमाण नय निक्षेप को, न उद्योत अनुभव में दिखै ।
दृग-ज्ञान-सुख-बल मय सदा, नहिं आन भाव जु मो विखै ॥
मैं साध्य साधक मैं अबाधक, कर्म अरु तसु फलनितै ।
चित पिंड चंड अखंड सुगुण-करंड च्युत पुनि कलनितैं ॥

અન્વયાર્થ-[તે સ્વરૂપાચરણ ચારિત્ર વખતે મુનિઓના] (અનુભવ મે) આત્મઅનુભવમા (પરમાણ) પ્રમાણ (નય) નય અને (નિક્ષેપકો) નિક્ષેપનો (ઉદ્યોત) પ્રકાશ (ન દિખ) જોવામા આવતો નથી, [પરંતુ એવો વિચાર-ધ્યાન થાય છે કે] હુ (સદા) સદાય (દૃગ-જ્ઞાન-સુખ-બલ-મય) અનંત-દર્શન-અનંત જ્ઞાન અનંતસુખ અને અનંતવીર્ય સહિત છુ (મો વિખૈ) મારા સ્વરૂપમા (આન) અન્ય-રાગદ્વેષાદિક (ભાવ) ભાવ (નહિ) નથી, (મૈ) હુ (સાધ્ય) સાધ્ય [આત્મ વિશુદ્ધિરૂપ] (સાધક) સાધક [આત્મ વિશુદ્ધિ કરનાર] તથા (કર્મ) કર્મ (અરુ) અને (તસુ)

તેના (કલનિતૈ) ફળોમાં (અબાધક) બાધારહિત (ચિત્પિંડ) જ્ઞાન-દર્શનચેતનાસ્વરૂપ (ચંડ) નિર્મળ તેમ જ ઐશ્વર્યવાન (અખંડ) અદ્વિતીય-ભેદ રહિત (સુગુણ કરંડ) મારા-સારા ગુણોનો ભંડાર (પુનિ) અને (કલનિતૈ) પાપ અને કર્મ [અશુધ્ધતા]થી (ચ્યુત) રહિત છું

ભાવાર્થ-આ સ્વરૂપાચરણ ચારિત્ર વખતે મુનિઓના આત્મ-અનુભવમાં પ્રમાણ, નય અને નિક્ષેપનો પ્રકાશ-ઉદય હોતો નથી, અર્થાત્ તેઓને તે જુદાં જુદાં જણાતા નથી, પણ સદા એવો વિચાર (ધ્યાન) હોય છે કે-હું અનંતદર્શન, અનંતજ્ઞાન, અનંતસુખ અને અનંતવીર્યરૂપ છું, મારામાં બીજા કોઈ-રાગાદિક ભાવો નથી હું જ સાધ્ય, હું જ સાધક, કર્મ અને તેનું ફળ [સંસાર-પરિભ્રમણ] તેનાથી જુદો, જ્ઞાન-દર્શનચેતનાસ્વરૂપ નિર્મળ તેમજ ઐશ્વર્યશાળી, ખંડ રહિત, સહજ શુદ્ધ ગુણોનો ભંડાર અને કર્મો તથા પાપોથી રહિત છું આશય એ છે કે સર્વ પ્રમાણના વિકલ્પોથી રહિત-નિર્વિકલ્પ આત્મસ્થિરતાને સ્વરૂપાચરણ ચારિત્ર કહે છે, તે સ્વરૂપાચરણચારિત્ર દર્શનમોહનીય, અનંતાનુબંધી તથા સ્વાનુભૂતિ-આવરણ કર્મના અભાવથી જ હોય છે.

ગાથા ૧૧

સ્વરૂપાચરણ ચારિત્ર અને અરિહંત અવસ્થા

યોં ચિન્ત્ય નિજમેં થિર ભયે, તિન અકથ જો આનંદ લહ્યો।
સો ઇન્દ્ર નાગ નરેન્દ્ર વા, અહમિન્દ્ર કેં નાહીં કહ્યો ॥
તબહી શુક્લધ્યાનાગ્નિ કરિ, ચઉ ઘાતિવિધિ કાનન દહ્યો।
સબ લખ્યો કેવલજ્ઞાનકરિ, ભવિલોકકો શિવમગ કહ્યો ॥

અન્વયાર્થ-[સ્વરૂપાચરણ ચારિત્રમાં] (યોં) આ પ્રમાણે (ચિન્ત્ય) વિચાર કરીને (નિજમેં) આત્મસ્વરૂપમાં (થિર ભયે) લીન થતાં (તિન) તે મુનિરાજોને (જો) જે (અકથ) કહી ન શકાય એવો-વચનથી પાર (આનંદ) આનંદ (લહ્યો) થાય છે (સો) તે આનંદ (ઇન્દ્ર) ઇન્દ્રને, (નાગ) નાગેન્દ્રને (નરેન્દ્ર) ચક્રવર્તીને (વા અહમિન્દ્રકેં) ક અહમિન્દ્રને (નાહીં કહ્યો) કહેવામાં આવ્યો નથી-વર્તતો નથી (તબહી) તે સ્વરૂપાચરણચારિત્ર પ્રગટ થયા પછી, જ્યારે (શુક્લધ્યાનાગ્નિ કરી) શુક્લધ્યાનરૂપી અગ્નિવડે (ચઉઘાતિ વિધિ કાનન) ચાર ઘાતિકર્મોરૂપી જંગલ (દહ્યો) બાળવામાં આવે છે ત્યારે (કેવલજ્ઞાન કરિ) કેવળજ્ઞાનવડે (સબ) ત્રણકાળ અને ત્રણલોકમાં હોવાવાળા બધા પદાર્થોના ગુણ અને પર્યાયને (લખ્યો) જાણવામાં આવે છે, અને ત્યારે (ભવિલોકકો) સંસારના ભવ્ય જીવોને (શિવમગ) મોક્ષમાર્ગ (કહ્યો) બતાવવામાં આવે છે.

ભાવાર્થ-આ સ્વરૂપાચરણ ચારિત્ર વખતે મુનિરાજ ઉપર પ્રમાણે વિચાર કરી જ્યારે આત્મ ચિંતવનમાં લીન થઈ જાય છે ત્યારે તેમને વચનાતીત આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે, તે આનંદ ઇંદ્ર, નાગેન્દ્ર, નરેન્દ્ર (ચક્રવર્તી) કે અહમિન્દ્ર (કલ્પાતીત દેવ) ને પણ મળતો નથી આ સ્વરૂપાચરણચારિત્રના પ્રગટ થવાથી જ તેના પ્રભાવથી શુક્લધ્યાન (બીજા પાયા) રૂપી અગ્નિવડે ચાર ઘાતિકર્મનો નાશ કરવામાં આવે છે-તેથી તેમને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે ત્યારે તે ત્રણલોક અને ત્રણકાળની સર્વે વાતોને જાણીને સંસારના ભવ્ય જીવોને મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ આપે છે—અર્થાત્ તેમને અરિહંત અવસ્થાની પ્રાપ્તિ થાય છે

ગાથા ૧૨

સિદ્ધ અવસ્થા [સિદ્ધ સ્વરૂપ] નું વર્ણન

पुनि घाति शेष अघातिविधि, छिनमाहिं अष्टम भू वसे ।
वसु कर्म विनस सुगुण वसु, सम्यक्त्व आदिक सब लसे ।
संसार खार अपार पारावार तरि तीरहिं गये ।
अविकार अकल अरूप शुचि, चिद्रूप अविनाशी भये ॥

અન્વયાર્થ-(પુનિ) અરિહંત અવસ્થા અથવા કેવળજ્ઞાન પામ્યા પછી (શેષ) બાકીના ચાર (અઘાતિ વિધિ) અઘાતિયા કર્મોનો (ઘાતિ) નાશ કરીને (છિનમાહિં) થોડા સમયમાં (અષ્ટમ ભૂ)

આઠમી પૃથ્વી-ઈષત્ પ્રાગ્ભાર-મોક્ષ મા(વર્સે) નિવાસ કરે છે, ત્યા તેમને (વસુ) આ૦(કર્મ) કર્મોના (વિનશૈ) નાશ થવાથી (સમ્યક્ત્વ આદિ) સમ્યક્ત્વ વગેરે (સબ) બધા (વસુ સુગુણ) આઠ મુખ્ય ગુણ (લસૈ) શોભાયમાન થાય છે, [આવા સિદ્ધ થનાર જીવ] (સસાર ખાર અપાર પારાવાર) સસારરૂપી ખારા અને અગાધ સમુદ્રને (તરિ) તરીને (તીરહિં) બીજા કિનારાને (ગયે) પ્રાપ્ત થાય છે અને (અવિકાર) વિકાર રહિત, (અકલ) શરીર રહિત, (અરૂપ) રૂપ રહિત, (શુચિ) શુદ્ધ-નિર્દોષ (ચિદ્રૂપ) દર્શન-જ્ઞાન ચેતનાસ્વરૂપ તથા (અવિનાશી) નિત્ય-કાયમી (ભયે) થાય છે

ભાવાર્થ -અરિહંત અવસ્થા અથવા કેવળજ્ઞાન પામ્યા પછી તે જીવ બાકી રહેલા ચાર અઘાતિ કર્મોની બાકીની ૮૫ પ્રકૃતિનો પણ નાશ કરીને ક્ષણ માત્રમા આઠમી પૃથ્વી (ઈષત્પ્રાગ્ભાર-મોક્ષ) ને પામે છે આઠ કર્મોના નાશ થવાથી સિદ્ધદશામા સમ્યક્ત્વ આદિ આઠે ગુણો પ્રગટ થઈ જાય છે એવા જીવો સસારરૂપી દુ ખદાયી અને અગાધ સમુદ્રથી પાર થએલ છે (અને થાય છે અર્થાત્ સસારથી છૂટીને મોક્ષ પામે છે), તથા તે જ જીવ નિર્વિકારી, અશરીરી, અમૂર્તિક, શુદ્ધ ચૈતન્યરૂપ અને અવિનાશી થઇને સિદ્ધ થઇ જાય છે

ગાથા ૧૩
મોક્ષ અવસ્થાનું વર્ણન

निजमाहि लोक अलोक गुण, परजाय प्रतिबिम्बित थये।
रहिहैं अनतानंत काल, यथा तथा शिव परणये॥
धनि धन्य हैं जे जीव नरभव, पाय यह कारज किया।
तिनही अनादि भ्रमण पच प्रकार तजि वर सुख लिया॥

અન્વયાર્થ–(નિજમાહિ) તે સિદ્ધભગવાનના આત્મામાં (લોક અલોક) લોક અને અલોકના (ગુણ પરજાય) ગુણ અને પર્યાય (પ્રતિબિમ્બિત થયે) ઝળકવા લાગે છે અર્થાત્ જણાય છે, તે (યથા) જેમ (શિવ) મોક્ષ (પરણયે) થયા છે (તથા) તેમ (અનન્તાનન્ત–કાલ) અનંત–અનંતકાળસુધી (રહિહૈં) રહેશે

જે (જીવ) જીવોએ (નરભવ પાય) મનુષ્ય પર્યાય પામીને (યહ) આ મુનિપદ વગેરેની પ્રાપ્તિ રૂપ (કારજ) કાર્ય (કિયા) કર્યું, તે જીવ (ધનિ ધન્ય હૈં) ઘણા ધન્યવાદને પાત્ર છે, અને (તિનહી) તેવા જ જીવોએ (અનાદિ) અનાદિકાળથી ચાલ્યુ આવતુ (પચ પ્રકાર) પાંચ પ્રકારના પરિવર્તનરૂપ (ભ્રમણ) સંસારમાં રખડવાનું (તજી) છોડી દઈને (વર) ઉત્તમ (સુખ) સુખ (લિયા) પ્રાપ્ત કર્યું છે

ભાવાર્થ–જે સિદ્ધભગવાનના આત્મામાં લોક –અને અલોક (સમસ્ત પદાર્થો) પોતપોતાના ગુણ અને

પર્યાયો સહિત એક સાથે, અરીસામાં જેમ વસ્તુઓ દેખાય છે તેમ, જણાય છે, અને તેઓ જેમ મોક્ષ ગયા છે તેમ જ ત્યાં રહેવાળા અન્ય સિદ્ધ જીવોની માફક અનંત–અનંતકાળ સુધી રહેશે, અર્થાત અપરિમિત કાળ ચાલ્યો જાય છતાં પણ તેની અખંડ શાંતિ વગેરેમાં જરાપણ બાધા આવતી નથી આ મનુષ્ય પર્યાય પામીને જે જીવોએ આ શુદ્ધ ચૈતન્યની પ્રાપ્તિરૂપ કાર્ય કર્યું છે તે જીવો અત્યંત ધન્યવાદને (પ્રશંસાને) પાત્ર છે, અને તેઓએ અનાદિકાળથી ચાલ્યા આવતા પાંચ પરાવર્તનરૂપ સંસારના પરિભ્રમણનો ત્યાગ કરી ઉત્તમ સુખ–મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યું છે

[નોંધ–જેમ સોનામાંથી મેલ માટી વગેરે જુદાં થઈ જાય છે, તે વસ્તુઓ સોનામાં ફરીથી ભેગી થતી નથી તેમ જે આત્મામાંથી કર્મરૂપી (અશુદ્ધતારૂપી) મેલ નાશ પામે છે તે આત્મા ફરી કોઈ પણ વખત કર્મ સહિત થતો નથી તેથી તે મુક્ત થયેલો જીવ ફરીને સંસારમાં આવતો નથી અથવા માખણમાંથી ઘી થયા પછી ફરીને ઘીનું માખણ થાય નહીં તેમ આત્માની સંપૂર્ણ પવિત્રતારૂપ મોક્ષદશા પ્રગટ કર્યા પછી તેમાં કદી અશુદ્ધતા આવતી નથી–સંસારમાં ફરી આવવું પડતું નથી]

ગાથા ૧૪

રત્નત્રયનું ફળ અને આત્મહિતમાં પ્રવૃત્તિનો ઉપદેશ

मुख्योपचार दुभेद यो बडभागि रत्नत्रय धरैं ।
अरु धरेंगे ते शिव लहैं तिन, सुयश-जल जगमल हरैं ॥
इमि जानि आलसहानि साहस, ठानि यह सिख आदरौं ।
जबलौं न रोग जरा गहैं तब, लौं झटिति निजहित करौं ॥

અન્વયાર્થ–(બડભાગિ) જે મહાભાગ્યશાળી જીવ (યો) આ પ્રમાણે (મુખ્યોપચાર) નિશ્ચય અને વ્યવહાર (દુભેદ) એ બે પ્રકારના (રત્નત્રય) રત્નત્રયને (ધરે અરુ ધરે ગે) ધારણ કરે છે અને કરશે (તે) તે (શિવ) મોક્ષ (લહૈ, પામે છે, તથા પામશે, અને (તિન) તે જીવના (સુયશજલ) સુકીર્તિરૂપી જલ (જગ-મલ) સંસારરૂપી મેલનો (હરૈ) નાશ કરે છે અને કરશે–(ઇમિ) એમ (જાનિ) જાણીને (આલસ) પ્રમાદ (હાનિ) છોડીને (સાહસ) હિંમત-પુરુષાર્થ (ઠાનિ) કરીને (યહ) આ (સિખ) શિખામણ-ઉપદેશ (આદરૌ) ગ્રહણ કરો કે (જબ લૌ) જ્યાં સુધી (રોગ જરા) રોગ કે ઘડપણ (નગહૈ) ન આવે (તબલૌ) ત્યાં સુધીમાં (ઝટિતિ) શીઘ્ર જલ્દી (નિજહિત) આત્માનું હિત (કરૌ) કરી લેવું જોઈએ

ભાવાર્થ–જે ભાગ્યશાળી જીવ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે નિશ્ચય અને વ્યવહાર એવા બે પ્રકારના રત્નત્રયને ધારણ કરે છે તથા ધારણ કરશે તે જીવ મોક્ષ પામે છે તથા પામશે, અને તેની સુકીર્તિરૂપ જળ સંસાર અર્થાત્ કર્મરૂપી મેલને હરે છે–તથા હરશે.

આમ જાણીને પ્રમાદને છોડી સાહસ-પુરુષાર્થ-રાખીને આ ઉપદેશને અંગીકાર કરો કે-જ્યાં સુધી રોગ અને ઘડપણે શરીરને ઘેર્યું નથી ત્યાં સુધીમાં (આયુષ્ય પૂર્ણ થવા પહેલાં) શીઘ્ર આત્માનું હિત કરી લેવું જોઈએ

ગાથા ૧૫
છે ની ભલામણ

यह राग आग दहै सदा, तातैं समामृत सेइये ।
चिर भजे विषय कषाय अब तो, त्याग निज पद वेइये ॥
कहा रच्यो पर पद मे न तेरो, पद यहै क्यों दुःख सहै ।
अब दौल ! होउ सुखी स्वपद रचि, दाव मत चूको यहै ॥

અન્વયાર્થ-(યહ) આ (રાગ આગ) રાગરૂપી અગ્નિ (સદા) અનાદિ કાળથી-હંમેશા (દહૈ) જીવને બાળી રહી છે (તાતૈં) તેથી (સમામૃત) સમતારૂપી અમૃતનું (સેઇએ) સેવન કરવું જોઈએ (વિષય કષાય) વિષય કષાયનું (ચિર ભજે) અનાદિ કાળથી સેવન કર્યું છે (અબ તો) હવે તો (ત્યાગ) તેનો ત્યાગ કરીને (નિજપદ) આત્મ સ્વરૂપને (બેઈયે) ઓળખવું જોઈએ-પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ, (પર પદમેં) પર પદાર્થોમાં-પર ભાવોમાં (કહા) કેમ (રચ્યો) રાચી રહ્યો છો ? (યહ) તે (પદ) પદ (તેરો) તારૂં (ન) નથી તું (દુ ખ) દુ ખ (ક્યોં) કેમ (સહૈ) સહન કરે છે ? (દૌલ) હે દૌલતરામ ! (અબ) હવે (સ્વ-

૫૦) તારૂ આત્મપદ–સિદ્ધપદ–તેમા (રચિ) લાગીને (સુખી) સુખી (હોઉ) થાવ ! (ચક) આ (દાવ) અવસર (મત ચૂકો) ગુમાવો નહિ

ભાવાર્થ –આ રાગ [મોહ, અજ્ઞાન] રૂપી અગ્નિ અનાદિ કાળથી હમેશા સસારી જીવને દુખી કરી રહી છે તેથી [આ શાસ્ત્રની રચનાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે કે] જીવોએ મમતારૂપી અમૃતનુ પાન કરવુ જોઇએ કે જેથી રાગ–મોહ–અજ્ઞાનનો નાશ થાય, વિષય કષાયોનુ સેવન તુ ઘણા કાળથી કરી રહ્યો છો, હવે તેનો ત્યાગ કરી આત્મપદ [મોક્ષ] પ્રાપ્ત કરવુ જોઇએ તુ દુખ શા માટે સહન કરે છે ? તારૂ વાસ્તવિક સ્વરૂપ અનત દર્શન–જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, તેમા લીન થવુ જોઇએ તેમ કરવાથી જ સાચુ સુખ –મોક્ષ મળી શકે છે, તેથી હે દૌલતરામ ! હે જીવ ! હવે આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કર ! ઓળખાણ કર ! આ ઉત્તમ શ્રાવકકુળ વગેરેનો સુયોગ વારવાર મળતો નથી તેથી આ અવસર ગુમાવ નહિ સસારના મોહનો ત્યાગ કરીને મોક્ષ પ્રાપ્તિનો ઉપાય કર !

ગ્રથ રચનાનો વખત તથા આધાર

इक नव वसु इक वर्ष की तीज सुक्ल वैसाख ।
कर्यो तत्त्व उपदेश यह, लखि बुधजन की भाख ॥
लघु धी तथा प्रमादतैं शब्द अर्थ की भूल ।
सुधी सुधार पढो सदा, जो पावो भव कूल ॥

ભાવાર્થ —મે —દૌલતરામે પંડિત બુધજન કૃત ❀ છઢાળાની કથનીનો આધાર લઈને વિક્રમ સંવત × ૧૮૯૧ ના વૈશાખ સુદ ૩ [અક્ષય ત્રીજ] ના દિવસે આ છઢાળા✱ ગ્રંથની રચના કરી છે મારી અલ્પ બુદ્ધિ તથા પ્રમાદથી તેમાં ક્યાંય શબ્દની કે અર્થની ભૂલ થઈ ગઈ હોય તો બુદ્ધિમાન તેને સુધારીને વાંચે, જેથી કરીને જીવ આ સંસાર સમુદ્ર તરવામાં શક્તિમાન થાય

❀ પંડિત બુધજને પણ સ્વામિ કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષાના આધારે છઢાળા બનાવ્યું હશે એમ સ્વામિ કા નુ અવલોકન કરતા સારી રીતે સમજાય છે

× 'जक्ता वामना गति'

✱ આ ગ્રંથમાં ૭ પ્રકારના ૭૬ અથવા પ્રકરણ છે, તથા આ ગ્રંથ કર્મોના આસ્રવને રોકવા માટે ઢાલ (હથિયારના પ્રહારને રોકવાનું સાધન) સમાન છે તેથી તેને 'છઢાળા' કહેવાય છે

છઠ્ઠી ઢાળનો સારાંશ

૫ મહાવ્રત, ૫ સમિતિ, ૩ ગુપ્તિ, ૫ ઇન્દ્રિય જય, ૬ આવશ્યક, ૭ શેષગુણ, ૧૨ તપ, ૧૦ ધર્મ અને ૩ રત્નત્રય આદિનું સેવન તે સકલસંયમ અથવા સકલચારિત્ર કહેવાય છે

જે ચારિત્રના હોવાથી સમસ્ત પર પદાર્થોથી પ્રવૃત્તિ હઠી જાય છે, વર્ણાદિ અને રાગાદિથી ચૈતન્યભાવને જુદો કરી લેવામાં આવે છે, પોતાના આત્મામાં આત્મા માટે, આત્મા વડે, પોતાના આત્માનો જ અનુભવ થવા માંડે છે ગુણ-ગુણી, જ્ઞાન-જ્ઞાતા-જ્ઞેય, ધ્યાન-ધ્યાતા ધ્યેય અને કર્તા-કર્મ-ક્રિયાના ભેદનો જરાપણ વિકલ્પ રહેતો નથી, શુદ્ધ-ઉપયોગ, રત્નત્રય તથા શુદ્ધ ચૈતન્યનો જ અનુભવ થવા માંડે છે તેને સ્વરૂપાચરણ ચારિત્ર કહે છે, આ સકલ અને સ્વરૂપાચરણ ચારિત્ર વીતરાગ મુનિઓને જ હોય છે

ત્યારપછી શુક્લધ્યાન વડે ચાર ઘાતિ કર્મોનો નાશ થતાં તે જીવ કેવળજ્ઞાન પામીને અરિહંતપદ પામીને મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ આપે છે, પછી બાકીના ચાર અઘાતિ કર્મોનો પણ નાશ કરીને ક્ષણમાત્રમાં મોક્ષ પામીને સંસારથી કાયમને માટે વિદાય થઈ જાય છે, ત્યારે તે આત્મામાં અનંત કાળ સુધી અનંત ચતુષ્ટયનો એક સરખો અનુભવ

થયા કરે છે, પછી તેને પંચપરાવર્તનરૂપ સંસારમાં ભટકવું પડતું નથી

જે જીવ મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે આ રત્નત્રયને ધારણ કરે છે અને કરશે તે મોક્ષ પામે છે અને પામશે દરેક જીવ વિષયોનું સેવન તો અનાદિકાળથી કરતો આવ્યો છે પણ તેનાથી તેને જરાપણ શાંતિ મળી નથી, શાંતિનું એક માત્ર કારણ જે મોક્ષમાર્ગ તેમાં જ તે જીવે તત્પરતાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરી નથી, તેથી હવે પણ જો શાંતિ (આત્મહિત) ની ઇચ્છા હોય તો આળસ છોડીને, આત્મ-કર્તવ્ય સમજીને રોગ અને ઘડપણ વગેરે આવ્યા પહેલાં જ મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થવું જોઇએ, કેમકે આ મનુષ્યપર્યાય સત્સમાગમવગેરે સુયોગ વારંવાર પ્રાપ્ત થતા નથી, માટે તેને પામીને વ્યર્થ ગૂમાવવો ન જોઇએ– આત્મહિત સાધી લેવું જોઇએ

છઠ્ઠી ઢાળનો ભેદ સંગ્રહ

અંતરંગ તપ–પ્રાયશ્ચિત, વિનય, વૈયાવચ્ચ, સ્વાધ્યાય વ્યુત્સર્ગ અને ધ્યાન એ છ છે

ઉપયોગ–શુદ્ધઉપયોગ, શુભઉપયોગ અને અશુભઉપયોગ –એ ત્રણ છે

છેતાલીસ દોષ–દાતાને આશ્રિત ૧૬ ઉદ્ગમ દોષ, પાત્રને આશ્રિત ૧૬ ઉત્પાદન દોષ તથા આહાર સંબંધી ૧૪ દોષ–એમ કુલ ૪૬ છે

ત્રણરત્ન-સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર

તેર પ્રકારનું ચારિત્ર- ૫ મહાવ્રત, ૫ સમિતિ અને ૩ ગુપ્તિ

ધર્મ-ક્ષમા માર્દવ, આર્જવ, સત્ય, શૌચ, સંયમ, તપ, ત્યાગ, આકિંચન્ય અને બ્રહ્મચર્ય-એ દસ પ્રકાર છે

મુનિની ક્રિયા (મુનિના ગુણ)-મૂળગુણ ૨૮ છે

રત્નત્રય-નિશ્ચય અને વ્યવહાર અથવા મુખ્ય અને ઉપચાર-એ બે પ્રકાર છે

સિદ્ધ ગુણ-૧-જ્ઞાનાવરણીના અભાવથી બધુ જાણે (કેવળજ્ઞાન) ૨-દર્શનાવરણીના અભાવથી બધુ દેખે (કેવળદર્શન) ૩-વેદનીય કર્મના અભાવથી નિરાબાધ સુખ (અનંતસુખ) ૪-મોહનીય કર્મના અભાવથી શુદ્ધ ચારિત્ર, ૫-આયુકર્મના અભાવથી અવગાહન અટલ થાય, ૬-નામ કર્મના અભાવથી અમૂર્તિકપણું ૭-ગોત્ર કર્મના અભાવથી અગુરુલઘુરૂપ રહે અને ૮-અંતરાય કર્મના અભાવથી અનંત વીર્યબળ હોય-એ આઠ ગુણ [સમયસાર ગાથામાં] વ્યવહારથી કહ્યા છે નિશ્ચયથી અનંતગુણ સમજવા

શીલ-અચેતન સ્ત્રી-લાકડાની, પત્થરની કે ચિતરેલી એ ૩ × મન વચન, કાયા કરવું, કરાવવું કે અનુમોદવું એ ૬=૧૮ × પાંચ દ્રવ્યેન્દ્રિય અને પાંચ ભાવેન્દ્રિય એ ૧૦=૧૮૦ × ક્રોધ, માન માયા, લોભ-એ ૪=૭૨૦

ચેતન સ્ત્રી-દેવાંગના, મનુષ્યાણી-સ્ત્રી, તિર્યંચણી એ ૩ × મન, વચન, કાયા એ ૩ × કરવું કરાવવું કે અનુમોદવું એ ૩ × પાંચ દ્રવ્યેન્દ્રિય તથા પાંચ ભાવેન્દ્રિય એ ૧૦ × આહાર પરિગ્રહ, ભય અને મૈથુન એ ચાર સંજ્ઞા

૪ × અનંતાનુબંધી, પ્રત્યાખ્યાનાવરણ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને સંજ્વલન એ ૪ × ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ૪=૧૭૨૮૦ આ રીતે અચેતન સ્ત્રીના ૭૨૦ અને ચેતનસ્ત્રીના ૧૭૨૮૦ મળી કુલ ૧૮૦૦૦ ભેદ શીલના છે.

નય-નિશ્ચય અને વ્યવહાર

નિક્ષેપ-નામ, સ્થાપના દ્રવ્ય અને ભાવ —એ ચાર છે

પ્રમાણ-પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ

બહિરંગતપ-ઉપવાસ, એકાશન, વૃત્તિનિયમ, રસ પરિત્યાગ, એકાંતશય્યાસન અને કાયક્લેશ એ ૬ પ્રકાર છે

છઠ્ઠી ઢાળનું લક્ષણ સંગ્રહ

અંતરંગ તપ-ઈચ્છાઓનો નિરોધ

અનુભવ-સુખનું રસાસ્વાદન-અનુભવ

" વસ્તુ વિચારત ધ્યાવતે, મન પાવે વિશ્રામ
રસ સ્વાદન સુખ ઉપજે, અનુભવ યાકો નામ."

આવશ્યક-મુનિઓએ અવશ્ય કરવાયોગ્ય નિત્ય કર્મ

કાયગુપ્તિ-કાયાની ક્રિયાઓને (તે તરફના લક્ષને) રોકવું તે

ગુપ્તિ-મન, વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિને સારી રીતે એટલે કે આત્મભાન પૂર્વક રોકવી તે

તપ-ઈચ્છાને રોકવી તે અથવા અનશન વગેરે બાર પ્રકારના તપ છે,

ધ્યાન-સર્વ વિકલ્પોને છોડીને પોતાના ચિત્તને એક લક્ષ્યમાં સ્થિર કરવું તે

નય-વસ્તુના એક અંશને જાણનારૂં જ્ઞાન

નિક્ષેપ-યુક્તિઓથી બાધારહિતપણે પ્રસંગવશાત્ નામાદિ વગેરેમાં પદાર્થની સ્થાપના કરવી તે

પરિગ્રહ=પરવસ્તુમાં મમતાભાવ (મોહ અથવા મમત્વ)

પરિષહ=કર્મોની નિર્જરા કરવા માટે, સમતાભાવથી ભૂખ વગેરે પ્રતિકૂળતા સહન કરવી તે

પ્રતિક્રમણ-મારા અપરાધ મિથ્યા થાઓ એવા પ્રકારે ગુરુ વગેરે પાસે નિવેદન કરવું

પ્રમાણ-વસ્તુનું સાચું જ્ઞાન

બહિરંગતપ-બધા જોઈ શકે એવા પર પદાર્થોથી સંબંધ રાખનારો ઇચ્છા-નિરોધ

મનોગુપ્તિ-મનને વશ કરવું તેને મનોગુપ્તિ કહે છે

મહાવ્રત-ત્રણે યોગથી [મન-વચન-કાયાથી] હિંસાદિ પાંચ પાપોનો સર્વથા ત્યાગ તે મહાવ્રત કહેવાય છે

રત્નત્રય-સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર

વચનગુપ્તિ-બોલવાના રાગભાવને ગોપવવો તે વચનગુપ્તિ

શુક્લધ્યાન-અત્યંત નિર્મળ અને વીતરાગતાપૂર્ણ ધ્યાન

શુદ્ધોપયોગ-શુભ-અશુભ રાગ-દ્વેષાદિથી રહિત આત્મ પરિણતિ

સમિતિ-પ્રમાદ રહિત યત્નાચાર પૂર્વક પ્રવૃત્તિને સમિતિ કહે છે

સ્વરૂપાચરણચારિત્ર–આત્મસ્વરૂપમા - એકાગ્રતા પૂર્વક રમણતા–લીનતા તેને સ્વરૂપાચરણચારિત્ર કહે છે

અ તર–પ્રદર્શન

૧–'નય તો જ્ઞાતા એટલે જાણનાર છે અને નિક્ષેપ' જ્ઞેય અર્થાત્ જ્ઞાનમા જણાવાયોગ્ય છે

૨ પ્રમાણ તો વસ્તુના બધા ભાગને જાણે છે પણ નય વસ્તુના એક ભાગને જાણે છે

૩ શુભઉપયોગ તો બધનુ અથવા સસારનુ કારણ છે પણ શુદ્ધઉપયોગ તે નિર્જરા અને મોક્ષનુ કારણ છે

છઠ્ઠી ઢાળની પ્રશ્નાવલી

૧–અ તરગ તપ, અનુભવ, આવશ્યક, ગુપ્તિ, ગુપ્તિઓ, તપ, દ્રવ્ય હિ સા–અહિ સા, ધ્યાનસ્થ મુનિ, નય, નિશ્ચય આત્મચારિત્ર, પરિગ્રહ, પ્રમાણ, પ્રમાદ, પ્રતિક્રમણ, બહિર ગ તપ, ભાવહિ સા–અહિ સા, મહાવ્રત, મહાવ્રતો, રત્નત્રય, શુદ્ધાત્મ અનુભવ, શુદ્ધ ઉપયોગ, શુક્લધ્યાન, સમિતિઓ અને સમિતિ વગેરેના લક્ષણ બતાવો

૨–અઘાતિયા, આવશ્યક, ઉપયોગ, કાયગુપ્તિ, છેતાલીશ દોષ, તપ, ધર્મ, પરિગ્રહ, પ્રમાણ, મુનિક્રિયા, મહાવ્રત, રત્નત્રય, શીલ, શેષગુણ, સમિતિ, સાધુગુણ અને સિદ્ધગુણના ભેદ કહો

૩-નય અને નિક્ષેપમા, પ્રમાણ અને નયમાં, જ્ઞાન અને આત્મામા, શુભઉપયોગ અને શુદ્ધ ઉપયોગમા તફાવત બતાવો

૪-આઠમી પૃથ્વિ, ગ્રંથ, ગ્રંથકાર, ગ્રંથછંદ, ગ્રંથ પ્રકરણ, સર્વોત્તમ તપ, સર્વોત્તમ ધર્મ, સંયમનુ ઉપકરણ, શુચિનુ ઉપકરણ અને જ્ઞાનનુ ઉપકરણ વગેરેના નામ બતાવો

૫-ધ્યાનસ્થ મુનિ, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સિદ્ધનુ સુખ વગેરેના દૃષ્ટાંત બતાવો

૬-છહ ઢાળા નામ, પીછી વગેરેનુ અપરિગ્રહપણુ, રત્નત્રય નામ અને શ્રાવકને નગ્નતાનો અભાવ વગેરેના ફક્ત કારણ બતાવો

૭-અરિહંત અવસ્થાનો વખત, અંતિમ ઉપદેશ, આત્મસ્થિરતા વખતનુ સુખ, કેશલોચનો વખત, કર્મના નાશથી ઉત્પન્ન થતા ગુણોનો વિભાગ, ગ્રંથ રચનાનો કાળ, જીવની નિત્યતા તથા અમૂર્તિકપણુ, પરિષહ જયનુ ફળ, રાગરૂપી અગ્નિની શાંતિનો ઉપાય, શુદ્ધ આત્મા, શુદ્ધ ઉપયોગનો વિચાર અને હાલત, સકલ ચારિત્ર, સિદ્ધોનુ આયુષ્ય-નિવાસસ્થાન તથા વખત અને સ્વરૂપાચરણચારિત્ર વગેરેનુ વર્ણન કરો

૮-સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર, દેશચારિત્ર, સકલચારિત્ર, ચારગતિ, સ્વરૂપાચરણ

ચારિત્ર, બારવ્રત, બાર ભાવના, મિથ્યાત્વ અને મોક્ષ વગેરે વિષયો ઉપર લેખ લખો

૯-દિગંબર જૈનમુનિના ભોજન-સમતા-વિહાર નગ્નતાથી હાનિ-લાભ, દિ૦ જૈનમુનિને રાત્રિગમનનો વિધિ અગર નિષેધ, દિ૦ જૈનમુનિને ઘડીઆળ, ચટાઇ (આસનીયુ) કે ચશ્મા વગેરે રાખવાનો વિધિ અગર નિષેધ વગેરે બાબતોનો ખુલાસો કરો

૧૦ અમુક શબ્દ ચરણ અને છંદનો અર્થ અથવા ભાવાર્થ કહો, છઠ્ઠી ઢાળનો સારાંશ બતાવો

ઇતિ કવિવર પંડિત દૌલતરામ વિરચિત
છ ઢાળાનો ગુજરાતી અનુવાદ

સમાપ્ત

છ હ ઢા ળા ની મૂ ળ ગા થા ઓ

ઢાળ—૧

મ ગ લા ચ ર ણ

તીન-ભુવન મે સાર, વીતરાગ વિજ્ઞાનતા,
શિવસ્વરૂપ શિવકાર, નમહુ ત્રિયોગ સમ્હારિકૈ

ચોપાઈ છદ

ગાથા ૧

જે ત્રિભુવન મે જીવ અનન્ત સુખ ચાહૈ દુખતૈ ભયવન્ત,
તાતૈ દુખહારી સુખકાર, કહૈ સીખ ગુરુકરુણાધાર

ગાથા ૨

તાહિ સુનો ભવિ મન થિર આન, જો ચાહો અપનો કલ્યાન,
મોહ મહામદ પિયો અનાદિ, ભૂલ આપકો ભરમત વાદિ

ગાથા ૩

તાસ ભ્રમનકી હૈ બહુ કથા, પૈ કછુ કહૂ કહી મુનિ યથા,
કાલ અનન્ત નિગોદ મઁઝાર, વીત્યો એકેન્દ્રી તન ધાર

ગાથા ૪

એક શ્વાસ મે અઠદસ વાર, જન્મ્યો મર્યો ભર્યો દુખભાર,
નિકસિ ભૂમિ જલ પાવક ભયો, પવન પ્રત્યેક વનસ્પતિ થયો

ગાથા ૫

દુર્લભ લહિ જ્યોં ચિન્તામણી, ત્યોં પર્યાય લહી ત્રસતણી,
લટ પિપીલ અલિ આદિ શરીર, ધર ધર મર્યો સહી બહુપીર

ગાથા ૬

કબહૂ પંચેન્દ્રિય પશુ ભયો, મન વિન નિપટ અજ્ઞાની થયો,
સિંહાદિક સૈની હૈ ક્રુર, નિબલ પશૂ હતિ ખાયે ભૂર

ગાથા ૭

કબહૂ આપ ભયો બલહીન, સબલનિ કરિ ખાયો અતિદીન,
છેદન ભેદન ભૂખ પિયાસ, ભાર-વહન હિમ આતપ ત્રાસ

ગાથા ૮

વધ બંધન આદિક દુખ ઘને, કોટિ જીભતૈં જાત ન ભને,
અતિ સંકલેશ ભાવતૈં મર્યો, ઘોર શ્વભ્રસાગર મેં પર્યો

ગાથા ૯

તહાં ભૂમિ પરસત દુખ ઇસો, વિચ્છૂ સહસ ડસે નહિં તિસો,
તહાં રાધ-શ્રોણિતવાહિની, કૃમિકુલકલિત દેહદાહિની

ગાથા ૧૦

સેમરતરુ દલજુત અસિપત્ર, અસિ જ્યોં દેહ વિદારૈં તત્ર,
મેરુસમાન લોહ ગલિ જાય, ઐસી શીત ઉષ્ણતા થાય

ગાથા ૧૧

તિલ તિલ કરૈં દેહકે ખંડ, અસુર ભિડાવૈં દુષ્ટ પ્રચંડ,
સિન્ધુનીરતૈં પ્યાસ ન જાય, તો પણ એક ન બૂંદ લહાય

ગાથા ૧૨

તીન લોક કો નાજ જુ ખાય, મિટૈ ન ભૂખ કણા ન લહાય,
યે દુખ બહુ સાગર લૌં સહૈ, કરમ જોગતૈં નરગતિ લહૈ

ગાથા ૧૩

જનની ઉદર વસ્યો નવમાસ, અંગ સકુચતે પાઈ ત્રાસ,
નિકસત જે દુખ પાયે ઘોર, તિનકો કહત ન આવે ઓર

ગાથા ૧૪

બાલપને મેં જ્ઞાન ન લહ્યો તરુણસમય તરુણીરત રહ્યો,
અર્ધમૃતક સમ બૂઢાપનો, કૈસે રૂપ લખૈં આપનો

ગાથા ૧૫

કભી અકામનિર્જરા કરે, ભવનત્રિક મેં સુરતન ધરે,
વિષયચાહ દાવાનલ દહ્યો, મરત વિલાપ કરત દુખ સહ્યો

ગાથા ૧૬

જો વિમાનવાસી હુ થાય, સમ્યગ્દર્શનવિન દુખ પાય,
તહતે ચય થાવર તન ધરે, યો પરિવર્તન પૂરે કરે

ઢાળ—૨

ગાથા ૧ (૧૭)

ऐसे મિથ્યા-દગજ્ઞાનચર્ણ, વશ ભ્રમત ભરત દુખ જન્મમર્ણ
તાતે ઇનકો તજીયે સુજાન, સુન તિન સંક્ષેપ કહૂ વખાન

ગાથા ૨ (૧૮)

જીવાદિ પ્રયોજનભૂત તત્ત્વ, સરધૈ તિનમાહિ વિપર્યયત્વ,
ચેતનકો હૈ ઉપયોગ રુપ, બિન મૃરતિ ચિનમૂરતિ અનૂપ

ગાથા ૩ (૧૯)

પુદ્ગલ નભ ધર્મ અધર્મ કાલ, ઇનતે ન્યારી હૈ જીવ ચાલ,
તાકો ન જાન વિપરીતમાન, કરિ કરે દેહમેં નિજ પિછાન

ગાથા ૪ (૨૦)

મૈ સુખી દુખી મૈ રંક રાવ, મેરે ધન ગૃહ ગોધન પ્રભાવ,
મેરે સુત તિય મૈં સબલ દીન, બેરૂપ સુભગ મૂરખ પ્રવીન

ગાથા ૫ (૨૧)

તન ઉપજત અપની ઉપજ જાન તન નશત આપકો નાશમાન
રાગાદિ પ્રગટ યે દુઃખ દૈન, તિનહીકો સેવત ગિનત ચૈન

ગાથા ૬ (૨૨)

શુભ અશુભ બંધકે ફલ મંઝાર, રતિ અરતિ કરૈ નિજપદ વિસાર,
આતમહિત હેતુ વિરાગ જ્ઞાન, તે લખૈ આપકૂ કષ્ટદાન

ગાથા ૭ (૨૩)

રોકે ન ચાહ નિજ શક્તિ ખોય, શિવરૂપ નિરાકુલતા ન જોય
યાહી પ્રતીતિજુત કછુકજ્ઞાન, સો દુખદાયક અજ્ઞાન જાન

ગાથા ૮ (૨૪)

ઇનજુત વિષયનિમેં જો પ્રવૃત્ત, તાકો જાનો મિથ્યાચરિત્ત,
યો મિથ્યાત્વાદિ નિસર્ગ જેહ, અબ જે ગૃહીતસુનિયે સુતેહ

ગાથા ૯ (૨૫)

જો કુગુરુ કુદેવ કુધર્મ સેવ, પોષૈ ચિર દર્શનમોહ એવ,
અંતર રાગાદિક ધરૈ જેહ, બાહર ધન અંબરતૈં સનેહ

ગાથા ૧૦ (૨૬)

ધારૈ કુલિંગ લહિ મહતભાવ, તે કુગુરુ જન્મજલ ઉપલનાવ
જે રાગદ્વેષમલ કરિ મલીન, વનિતાગદાદિજુત ચિહ્ન ચીન

ગાથા ૧૧ (૨૭)

તે હૈ કુદેવ તિનકી જુ સેવ, શઠ કરત ન તિન ભવભ્રમણ છેવ,
રાગાદિ ભાવહિ સા સમેત, દર્વિત ત્રસ થાવર મરણ ખેત

ગાથા ૧૨ (૨૮)

જે ક્રિયા તિન્હે જાનહુ કુધર્મ, તિન સરધૈ જીવ લહૈ અશર્મ,
યાકુ ગૃહિતમિથ્યાત્વ જાન, અબ સુન ગૃહીત જો હૈ અજ્ઞાન

ગાથા ૧૩ (૨૯)

એકાન્તવાદ દુષિત સમસ્ત, વિષયાદિક પોષક અપ્રશસ્ત,
કપિલાદિરચિતશ્રુતકો અભ્યાસ, સોહ કુબોધ બહુદેન ત્રાસ

ગાથા ૧૪ (૩૦)

જો ખ્યાતિ લાભ પુજાદિ ચાહ, ધરિ કરન વિવિધવિધ દેહદાહ
આતમ અનાતમ કે જ્ઞાન હીન, જે જે કરની તન કરન છીન

ગાથા ૧૫ (૩૧)

તે સબ મિથ્યા ચારિત્ર ત્યાગ, અબ આતમ કે હિત પથ લાગ
જગજાલ ભ્રમણ કો દેહુ ત્યાગ અબ દૌલત નિજ આતમ સુપાગ

ઢાળ—૩

નરેન્દ્ર છંદ (જોગીરાસા)

ગાથા ૧ (૩૨)

આતમકો હિત હૈ સુખ સો સુખ, આકુલતા વિન કહિયે,
આકુલતા શિવમાહિ ન તાતૈ, શિવ મગ લાગ્યો ચહિયે
સમ્યકદર્શન જ્ઞાન ચરન શિવ, મગ સો દુવિધ વિચારો,
જો સત્યારથ રુપ સો નિશ્ચય, કારણ સો વ્યવહારો

ગાથા ૨ (૩૩)

પરદ્રવ્યનતૈં ભિન્ન આપમેં, રુચિ સમ્યક્ત્વ ભલા હૈ
આપ રૂપકો જાનપનો સો, સમ્યગ્જ્ઞાન કલા હૈં,
આપ રૂપમેં લીન રહે થિર, સમ્યકચારિત સોઈ,
અબ વ્યવહાર મોક્ષ મગ સુનિયે, હેતુ નિયતકો હોઈ

ગાથા ૩ (૩૪)

જીવ અજીવ તત્ત્વ અરુ આસ્રવ, બંધ રુ સંવર જાનો,
નિર્જર મોક્ષ કહે જિન તિનકો, જ્યોંકા ત્યોં સરધાનો,
હૈ સોઈ સમકિત વ્યવહારી, અબ ઇન રૂપ બખાનો,
તિનકો સુન સામાન્ય વિશેષૈં, દિઢ પ્રતીત ઉર આનો.

ગાથા ૪ (૩૫)

બહિરાતમ અન્તરઆતમ પર,-માતમ જીવ ત્રિધા હૈ,
દેહ જીવકો એક ગિનૈ બહિ-રાતમ તત્ત્વ મુધા હૈ,
ઉત્તમ મધ્યમ જઘન ત્રિવિધકે, અન્તર આતમ જ્ઞાની,
દ્વિવિધ સંગ બિન શુધ ઉપયોગી, મુનિ ઉત્તમ નિજધ્યાની

ગાથા ૫ (૩૬)

મધ્યમ અન્તર આતમ હૈં જે, દેશવ્રતી અનગારી,
જઘન કહે અવિરત સમદૃષ્ટિ, તીનો શિવમગચારી,
સકલ નિકલ પરમાતમ દ્વૈવિધ, તિનમેં ઘાતિ નિવારી,
શ્રી અરિહંત સકલ પરમાતમ, લોકાલોક નિહારી

ગાથા ૬ (૩૭)

જ્ઞાનશરીરી ત્રિવિધકર્મ,-મલ વર્જિત સિદ્ધ મહંતા,

તે હૈં નિકલ અમલ પરમાતમ, ભોગેં શર્મ અનન્તા,
બહિરાતમતા હેય જાનિ તજિ, અન્તર આતમ હૂજૈ,
પરમાતમકો ધ્યાય નિરન્તર, જો નિત આનંદ પૂજૈ

ગાથા ૭ (૩૮)

ચેતનતા વિન સો અજીવ હૈ, પંચ ભેદ તાકે હૈં,
પુદ્ગલ, પંચ વરન-રસ, ગંધ-દો ફરસ વસૂ જાકે હૈં,
જિય પુદ્ગલકો ચલન સહાઈ, ધર્મદ્રવ્ય અનરૂપી,
તિષ્ઠત હોય અધર્મ સહાઈ, જિન વિનમૂર્તિ નિરૂપી

ગાથા ૮ (૩૯)

સકલ દ્રવ્યકો વાસ જાસમેં, સો આકાશ પિછાનો,
નિયતવર્તના નિશિદિન સો વ્યવ-હાર કાલ પરિમાનો,
યોં અજીવ અબ આસ્રવ સુનિયે, મન વચ કાય ત્રિયોગા,
મિથ્યા અવિરત અરૂ કષાય પરમાદ સહિત ઉપયોગા

ગાથા ૯ (૪૦)

યે હી આતમકો દુખકારણ, તાતૈં ઇનકો તજિયે,
જીવપ્રદેશ બંધૈં વિધિસોં સો, બંધન કબહું ન સજિયે,
શમદમતૈં જો કર્મ ન આવૈં, સો સંવર આદરિયે,
તપબલતૈં વિધિ ઝરન નિરજરા, તાહિ સદા આચરિયે

ગાથા ૧૦ (૪૧)

સકલકર્મતૈં રહિત અવસ્થા, સો શિવ થિર સુખકારી,
ઇહિ વિધિ જો સરધા તત્ત્વનકી, સો સમકિત વ્યવહારી;

દેવ જિનેન્દ્ર ગુરુ પરિગ્રહ બિન, ધર્મ દયાજુત સારો,
યેહુ માન સમકિતકૌ કારણ, અષ્ટ અંગજુત ધારો

ગાથા ૧૧ (૪૨)

વસુ મદ ટારિ નિવારિ ત્રિશઠતા, ષટ અનાયતન ત્યાગો,
શંકાદિક વસુ દોષ વિના, સંવેગાદિક ચિત પાગો,
અષ્ટ અંગ અરુ દોષ પચીસો, તિન સંક્ષેપૈ કહિયે,
બિન જાનેતૈં દોષ ગુનનકો, કૈસે તજિયે ગહિયે

ગાથા ૧૨ (૪૩)

જિન વચમેં શંકા ન ધાર,વૃષ, ભવ સુખ વાંછા ભાનૈ,
મુનિ તન મલિન ન દેખ ઘિનાવૈ, તત્ત્વકુતત્ત્વ પિછાનૈ
નિજગુણ અરુ પર ઔગુણ ઢાંકે, વા નિજધર્મ બઢાવૈ,
કામાદિકકર વૃષતૈં ચિગતે, નિજ પરકો સુ દિઢાવૈ

ગાથા ૧૩ (૪૪)

ધર્મીસોં ગૌ બચ્છ પ્રીતિ સમ, કરિ, જિનધર્મ દિપાવૈ
ઇન ગુણતૈં વિપરીત દોષ વસુ, તિનકો સતત ખિપાવૈ
પિતા ભૂપ વા માતુલ નૃપ જો, હોય, ન તૌ મદ ઠાનૈ
મદ ન રૂપકો મદ ન જ્ઞાનકો, ધન બલકો મદ ભાનૈ

ગાથા ૧૪ (૪૫)

તપકો મદ ન મદ જુ પ્રભુતાકો, કરૈ ન સો નિજ જાનૈ
મદ ધારૈ તૌ યહી દોષ વસુ, સમકિતકો મલ ઠાનૈ
કુગુરુ કુદેવ-કુવૃષ સેવકકી, નહિં પ્રશંસ ઉચરૈ હૈ
જિનમુનિ જિનશ્રુત બિન કુગુરાદિક, તિન્હૈં ન નમન કરૈ હૈ

ગાથા ૧૫ (૪૬)
દોષરહિત ગુણસહિત સુધી જે, સમ્યક્દરશ સજૈ હૈ,
ચરિતમોહવશ લેશ ન સંજમ, પૈ સુરનાથ જજૈ હૈ
ગેહી, પૈ ગૃહમેં ન રચૈ જ્યોં, જલતેં ભિન્ન કમલ હૈ,
નગરનારિકો પ્યાર યથા કા, દૈ મેં હેમ અમલ હૈ

ગાથા ૧૬ (૪૭)
પ્રથમ નરક વિન ષટ ભૂ જ્યોતિષ, વાન ભવન ષ ડ નારી,
થાવર વિકલત્રય પશુમેં નહિ, ઉપજત સમ્યકધારી
તીનલોક તિહુ કાલમાહિ નહિ, દર્શન સો સુખકારી,
સકલ ધરમકો મૂલ યહી ઇમ,–વિ ા કરની દુખકારી

ગાથા ૧૭ (૪૮)
મોક્ષમહલકી પરથમ સીઢી, યા વિન જ્ઞાન ચરિત્રા,
સમ્યકતા ન લહૈ, સો દર્શન, ધારો ભ ય પવિત્રા
'દૌલ' સમઝ સુન ચેત સયાને, કાલ વૃથા મત ખોવૈ,
યહ નરભવ ફિર મિલન કઠિન હૈ, જો સમ્યક નહિ હોવૈ

ઢાળ–૪

સમ્યકશ્રદ્ધા ધારિ પુનિ, સેવહુ સમ્યગ્જ્ઞાન,
સ્વપર અર્થ બહુ ધર્મજુત, જો પ્રગટાવન ભાન

(રોલા છંદ)

ગાથા ૧ (૪૯)
સમ્યક સાથૈ જ્ઞાન હોય, પૈ ભિન્ન અરાધૌ,
લક્ષણ શ્રદ્ધા જાન, દુહુ મેં ભેદ અબાધૌ

સમ્યક કારણ જાન, જ્ઞાન કારજ હૈ સોઈ,
યુગપત હોતે હૂ, પ્રકાશ દીપકતૈ હોઈ

ગાથા ૨ (૫૦)

તાસ ભેદ દો હૈ પરોક્ષ પરતછિ તિન માહીં,
મતિ શ્રુત દોય પરોક્ષ અક્ષ મનતૈં ઉપજાહીં
અવધિજ્ઞાન મનપર્જય દો હૈ દેશ-પ્રતચ્છા,
દ્રવ્યક્ષેત્ર પરિમાણ લિયે જાનૈ જિય સ્વચ્છા

ગાથા ૩ (૫૧)

સકલ દ્રવ્ય કે ગુન અનંત, પરજાય અનંતા,
જાનૈ એકૈ કાલ, પ્રગટ કેવલિ ભગવન્તા
જ્ઞાન સમાન ન આન જગત મેં સુખકો કારન,
ઇહિ પરમામૃત જન્મજરામૃતુ-રોગ-નિવારન

ગાથા ૪ (૫૨)

કોટિજન્મ તપ તપૈં, જ્ઞાન વિન કર્મ ઝરૈં જે,
જ્ઞાની કે છિનમાહિં, ત્રિગુપ્તિ તૈં સહજ ટરૈં તે
મુનિવ્રત ધાર અનંત વાર ગ્રીવક ઉપજાયૌ,
પૈ નિજ આતમજ્ઞાન વિના, સુખ લેશ ન પાયૌ

ગાથા ૫ (૫૩)

તાતૈં જિનવર કથિત તત્ત્વ અભ્યાસ કરીજૈ,
સંશય વિભ્રમ મોહ ત્યાગ, આપો લખ લીજૈ
યહ માનુષ પર્યાય, સુકુલ, સુનિવો જિનવાની,
ઇહ વિધ ગયે ન મિલૈ, સુમણિ જ્યોં ઉદધિ સમાની

ગાથા ૬ (૫૪)

ધન સમાજ ગજ બાજ, રાજ તો કાજ ન આવે
જ્ઞાન આપકો રૂપ ભયે, ફિર અચલ રહાવૈ
તાસ જ્ઞાનકો કારન, સ્વપર વિવેક વખાનૌ,
કોટિ ઉપાય બનાય ભવ્ય તાકો ઉર આનૌ

ગાથા ૭ (૫૫)

જે પૂરવ શિવ ગયે, જાહિ, અરુ આગે જૈ હૈ,
સો સબ મહિમા જ્ઞાનતની, મુનિનાથ કહૈ હૈ
વિષય–ચાહ દવ–દાહ, જગત–જન અરનિ દઝાવૈ,
તાસ ઉપાય ન આન, જ્ઞાન ઘનઘાન બુઝાવૈ

ગાથા ૮ (૫૬)

પુણ્ય પાપ–ફલમાહિ, હરખ વિલખૌ મત ભાઈ,
યહ પુદ્‌ગલ પરજાય ઉપજિ વિનસૈ ફિર થાઈ
લાખ બાત કી બાત યહૈ, નિશ્ચય ઉર લાઓ,
તોરિ સકલ જગ–દંદ–ફંદ, નિત આતમ ધ્યાઓ

ગાથા ૯ (૫૭)

સમ્યગ્જ્ઞાની હોય, બહુરિ દિઢ ચારિત લીજૈ,
એકદેશ અરુ સકલદેશ, તસુ ભેદ કહીજૈ
ત્રસહિંસા કો ત્યાગ, વૃથા થાવર ન સઘારૈ,
પર વધ–કાર કઠોર નિંધ, નહિ વચન ઉચારૈ

ગાથા ૧૦ (૫૮)

જલ મૃતિકા વિન ઔર નાહિ કછુ ગહૈ અદત્તા,
નિજવનિતા વિન સકલ નારિસો રહૈ વિરત્તા

અપની શકિત વિચાર, પરિગ્રહ થોરો રાખૈ,
દશ દિશ ગમન પ્રમાણ ઠાન, તસુ સીમ ન નાખૈ

ગાથા ૧૧ (૫૯)

તાહૂમેં ફિર ગ્રામ ગલી ગૃહ બાગ બજારા
ગમનાગમન પ્રમાણ ઠાન અન સકલ નિવારા
કાહૂકી ધન હાનિ, કિસી જય હાર ન ચિંતૈ,
દેય ન સો ઉપદેશ, હોય અઘ વનજ કૃષીતૈં

ગાથા ૧૨ (૬૦)

કર પ્રમાદ જલ ભૂમિ, વૃક્ષ પાવક ન વિરાધૈ,
અસિ ધનુ હલ હિંસોપકરણ નહિ દે યશ લાધૈ
રાગ-દ્વેષ-કરતાર, કથા કબહૂ ન સુનીજૈ,
ઔરહુ અનરથ દંડ, હેતુ અઘ તિંહે ન કીજૈ.

ગાથા ૧૩ (૬૧)

ધર ઉર સમતાભાવ, સદા સામાયિક કરિયે,
પરવ ચતુષ્ટયમાહિં, પાપ તજ પ્રોષધ ધરિયે
ભોગ ઔર ઉપભોગ, નિયમકરિ મમત્ત નિવારૈ,
મુનિકો ભોજન દેય ફેર નિજ કરહિ અહારૈ

ગાથા ૧૪ (૬૨)

બારહ વ્રત કે અતીચાર, પન પન ન લગાવૈ,
મરણ સમૈ સન્યાસ ધારિ, તસુ દોષ નશાવૈ
યોં શ્રાવક વ્રત પાલ સ્વર્ગ સોલમ ઉપજાવૈ,
તહતૈં ચય નરજન્મ પાય, મુનિ હ્વૈ શિવ જાવૈ

ઢાળ—૫

(ચાલ છંદ)

ગાથા ૧ (૯૩)

મુનિ સકલવ્રતી બડભાગી, ભવ ભોગનતે વૈરાગી,
વૈરાગ્ય ઉપાવન માઈ, ચિંતે અનુપ્રેક્ષા ભાઈ

ગાથા ૨ (૯૪)

ઇન ચિન્તત સમસુખ જાગે, જિમિ જ્વલન પવનકે લાગે,
જબ હી જિય આતમ જાનૈ, તબ હી જિય શિવસુખ ઠાનૈ

ગાથા ૩ (૯૫)

જોબન ગૃહ ગો ધન નારી, હય ગય જન આજ્ઞાકારી,
ઇન્દ્રીય-ભોગ છિન થાઈ, સુરધનુ ચપલા ચપલાઈ

ગાથા ૪ (૯૬)

સુર અસુર ખગાધિપ જેતે, મૃગ જ્યૌં હરિ કાલ દલે તે,
મણિ મંત્ર તંત્ર બહુ હોઇ, મરતે ન બચાવૈ કોઈ

ગાથા ૫ (૯૭)

ચહુ ગતિ દુખ જીવ ભરૈ હૈ, પરિવર્તન પંચ કરૈ હૈ,
સબ વિધિ સંસાર અસારા, યામેં સુખ નાહિ લગારા

ગાથા ૬ (૯૮)

શુભ અશુભ કરમ ફલ જેતે, ભોગૈ જિય એકહિ તેતે,
સુત દારા હોય ન સીરી, સબ સ્વારથકે ભીરી

ગાથા ૭ (૬૯)

જલ પય જ્યોં જિય તન મેલા, પૈ ભિન્ન ભિન્ન નહિ ભેલા,
તો પ્રગટ જુદે ધન ધામા, કયોં હ્વૈ ઇક મિલ સુત રામા

ગાથા ૮ (૭૦)

પલ રુધિર રાધ મલ થૈલી, કીકસ વસાદિતૈં મૈલી,
નવ દ્વાર વહૈ ઘિનકારી, અસ દેહ કરૈ કિમિ યારી

ગાથા ૯ (૭૧)

જો યોગનકી ચપલાઈ, તાતૈં હ્વૈ આસ્રવ ભાઈ,
આસ્રવ દુખકાર ઘનેરે, બુધિવન્ત તિન્હેં નિરવેરે

ગાથા ૧૦ (૭૨)

જિન પુણ્ય પાપ નહિ કીના, આતમ અનુભવ ચિત દીના,
તિનહી વિધિ આવત રોકે, સંવર લહિ સુખ અવલોકે

ગાથા ૧૧ (૭૩)

નિજ કાલ પાય વિધિ ઝરના, તાસોં નિજકાજ ન સરના,
તપકરિ જો કર્મ ખિપાવૈ, સોઈ શિવસુખ દરસાવૈ

ગાથા ૧૨ (૭૪)

કિનહૂ ન કરૌ ન ધરૈ કો, ષટદ્રવ્યમયી ન હરૈ કો,
સો લોકમાહિ બિન સમતા, દુખ સહૈ જીવ નિત ભ્રમતા

ગાથા ૧૩ (૭૫)

અન્તિમ ગ્રીવકલૌ કી હદ, પાયો અનન્ત વિરિયાં પદ,
પર સમ્યગ્જ્ઞાન ન લાધૌ, દુર્લભ નિજમેં મુનિ સાધૌ,

ગાથા ૧૪(૭૬)

જો ભાવ મોહતૈ ન્યારે, દગજ્ઞાનવ્રતાદિક સારે,
સો ધર્મ જબૈ જિય ધારે, તબ હી સુખ અચલ નિહારે

ગાથા ૧૫ (૭૭)

સો ધર્મ મુનિનકરિ ધરિયે, તિનકી કરતૂતિ ઉચરિયે,
તાકો સુનિયે ભવિ પ્રાની, અપની અનુભૂતિ પિછાની

ઢાળ–૬

(હરીગીતા છંદ)

ગાથા ૧ (૭૮)

પટ્કાય જીવ ન હનનતૈ, સબ વિધિ દરવહિંસા ટરી,
રાગાદિ ભાવ નિવારતૈ, હિંસા ન ભાવિત અવતરી
જિનકે ન લેશ મૃષા ન જલ, મૃણ હૂ વિના દીયૌ ગહૈ,
અઠદશસહસ વિધશીલ ધર, ચિદ્બ્રહ્મમે નિત રમિ રહૈ

ગાથા ૨ (૭૯)

અંતર ચતુર્દસ ભેદ બાહર, સંગ દસધા તે ટલૈ,
પરમાદ તજિ ચૌકર મહી લખિ, સમિતિ ઈર્યાતૈ ચલૈ
જગ સુહિતકર સબ અહિતહર શ્રુતિ, સુખદ સબ સંશય હરૈ
ભ્રમરોગ હર જિનકે વચન મુખ, ચન્દ્રતૈ અમૃત ઝરૈ

ગાથા ૩ (૮૦)

છયાલીસ દોષ વિના સુકુલ, શ્રાવકતનૈ ઘર અશન કો,
લૈ, તપ બઢાવન હેતુ, નહીં તન–,પોષતે તજિ રસનકો,

શુચિ જ્ઞાન સંજમ ઉપકરણ, લખિકૈં ગહૈં લખિકૈં ધરૈં,
નિર્જંતુ થાન–વિલોક તન ,મલમૂત્ર શ્લેષમ પરિહરૈં

ગાથા ૪ (૮૧)

સમ્યક્ પ્રકાર નિરોધ મનવચ, કાય આતમ ધ્યાવતે,
તિન સુથિરમુદ્રા દેખિ મૃગગણ, ઉપલ ખાજ ખુજાવતે
રસ રૂપ ગંધ તથા ફરસ અરુ શબ્દ શુભ અસુહાવને,
તિન મેં ન રાગ વિરોધ પંચેન્દ્રિય જયન પદ પાવને

ગાથા ૫ (૮૨)

સમતા સમ્હારૈં શુતિ ઉચારૈં, વંદના જિનદેવકો,
નિત કરૈં શ્રુતિરતિ, કરૈં પ્રતિક્રમ, તજૈં તન અહમેવ કો,
જિનકે ન ન્હૌન ન દંતધોવન, લેશ અંબર આવરન,
ભૂમાહિં પિછલી રયનિ મેં કછુ, શયન એકાસન કરન

ગાથા ૬ (૮૩)

ઇક વાર દિનમેં લૈં અહાર, ખડે અલપ નિજ પાનમેં,
કચલોચ કરત ન ડરત પરિષહ, સો લગે નિજ ધ્યાનમેં
અરિ મિત્ર મહલ મસાન કંચન, કાચ, નિંદન શુતિકરન
અર્ઘાવતારન અસિ–પ્રહારન,–મેં સદા સમતા ધરન

ગાથા ૭ (૮૪)

તપ તપૈં દ્વાદશ ધરૈં વૃષ દશ, રતનત્રય સેવૈં સદા,
મુનિ સાથ મેં વા એક વિચરૈં, ચહૈં નહિ ભવસુખ કદા,
યો હૈ સકલ સંયમચરિત, સુનિયે સ્વરુપાચરન અબ,
જિસ હોત પ્રગટે આપની નિધિ, મિટે પરકી પ્રવૃત્તિ સબ

ગાથા ૮ (૮૫)

જિન પરમ પૈની સુબુધિ છૈની ડારિ અંતર ભેદિયા,
વરણાદિ અરુ રાગાદિતેં નિજ ભાવકો ન્યારા કિયા
નિજમાંહિ નિજકે હેતુ નિજકર, આપકો આપૈ ગહ્યો,
ગુણ ગુણી જ્ઞાતા જ્ઞાન જ્ઞેય મઝાર કછુ ભેદ ન રહ્યો

ગાથા ૯ (૮)

જહ ધ્યાન ધ્યાતા ધ્યેયકો ન વિકલ્પ વચ ભેદ ન જહાં,
ચિદ્ભાવ કર્મ ચિદેશ કરતા, ચેતના કિરિયા તહાં
તીનો અભિન્ન અખિન્ન સુધ ઉપ-યોગકી નિશ્ચલ દસા,
પ્રગટી જહાં દગ જ્ઞાન વ્રત યે, તીન-ધા એકૈ લસા

ગાથા ૧૦ (૮૭)

પરમાણ નય નિક્ષેપકો ન ઉદ્યોત, અનુભવમેં દિખે,
દગ જ્ઞાન સુખ બલમય સદા, નહિં આન ભાવ જુ મો વિખૈ
મૈં સાધ્ય સાધક મૈં અબાધક, કર્મ અરુ તસુ ફલનિતૈં,
ચિતપિંડ ચંડ અખંડ સુગુણ કરંડ ચ્યુત પુનિ કલનિતૈ

ગાથા ૧૧ (૮૮)

યો ચિન્તય નિજમેં થિર ભયે તિન અકથ જો આનંદ લહ્યો,
સો ઇન્દ્ર નાગ નરેન્દ્ર વા, અહમિન્દ્રકે નાહીં કહ્યો
તબહી શુક્લધ્યાનાગ્નિ કરિ, ચઉ ઘાતિ વિધિ કાનન દહ્યો,
સબ લખ્યો કેવલજ્ઞાનકરિ, ભવિલોકકો શિવમગ કહ્યો

ગાથા ૧૨ (૮૯)

પુનિ ઘાતિ શેષ અઘાતિવિધિ, છિનમાંહિ અષ્ટમ ભૂ વસૈ,
વસુ કર્મ વિનસૈ સુગુણ વસુ, સમ્યક્ત્વ આદિક સબ લસૈ

નિઃસાર ખાર અપાર પારાવાર તરિ તીરહિં ગયે,
અવિકાર અકલ અરૂપ શુચિ ચિદ્રૂપ અવિનાશી ભયે

ગાથા ૧૩ (૯૦)

નિજમાંહિ લોક અલોક ગુણ, પરજાય પ્રતિબિમ્બિત થયે,
રહિ હૈં અનન્તાનન્ત કાલ, યથા તથા શિવ પરિણયે
ધનિ ધન્ય હૈં જે જીવ નરભવ, પાય યહ કારજ કિયા,
તિનહી અનાદિ ભ્રમણ પંચ પ્રકાર, તજિ વર સુખ લિયા

ગાથા ૧૪ (૯૧)

મુખ્યોપચાર દુભેદ યોં, બડભાગિ રત્નત્રય ધરેં,
અરુ ધરેંગે તે શિવ લહૈં, તિન સુયશજલ જગમલ હરેં
ઇમિ જાનિ આલસ હાનિ સાહસ ઠાનિ યહ સિખ આદરૌ,
જબલૌં ન રોગ જરા ગહૈ તબ, લૌં ઝટિતિ નિજહિત કરૌ

ગાથા ૧૫ (૯૨)

યહ રાગ આગ દહૈ સદા, તાતૈં સમામૃત સેઇયે,
ચિર ભજે વિષય કષાય અબ તો, ત્યાગ નિજપદ બેઇયે
કહા રચ્યો પર પદમેં ન તેરો, પદ યહૈ ક્યોં દુખ સહૈ,
અબ દૌલ! હોઉ સુખી સ્વપદ રચિ, દાવ મત ચૂકો યહૈ

ઇક નવ વસુ ઇક વર્ષકી, તીજ શુક્લ વૈશાખ,
કર્યો તત્ત્વ ઉપદેશ યહ, લખિ બુધજનકી ભાખ
લઘુ-ધી તથા પ્રમાદતૈં, શબ્દ અર્થકી ભૂલ,
સુધી સુધાર પઢો સદા, જો પાવો ભવકૂલ.

